

Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə
Dövlət Komitəsi

**Erkən nikahların aradan qaldırılması:
Qanunvericilik və onun tətbiqi praktikası**

ANALİTİK HESABAT

Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin sifarişi ilə “Universitas İnternational” tərəfindən 2022-ci ildə hazırlanmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi

Erkən nikahların aradan qaldırılması: Qanunvericilik və onun
tətbiqi praktikası

ANALİTİK HESABAT

Redaksiya şurası:

Aynur Sofiyeva

Redaksiya heyəti:

Elgün Səfərov

Aidə Seyidlı

Pərvanə Əsgərzadə

Rahil Süleymanzadə

Roza Şamliyeva

Leyla Şərifzadə

Ekspert: İsmayıllı Kərimov

© Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın
və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi
© Universitas International MMC

Çap edilmiş “Erkən nikahların aradan qaldırılması:
Qanunvericilik və onun tətbiqi praktikası” adlı
vəsaitə görə məsuliyyəti Universitas International
MMC daşıyır.

MÜNDƏRİCAT

Giriş	3
İcmal	6
Tədqiqatın metodologiyası	7
Erkən nikahla bağlı qanunvericilik bazasının təhlili	9
Erkən nikah haqqında anket nəticələrinin təhlili	11
Erkən nikah və onun komponentlərinə respondentlərin baxışı	20
Cəmiyyətdə erkən nikahla bağlı anlayış	27
Nəticələr	70
Qanunvericiliyin təhlili üzrə	
İctimai rəy sorğusunun və dərinləşmiş intervüuların nəticələri	
Təkliflər	72
Qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi üzrə	
Erkən nikah hallarının qarşısının alınması istiqamətində praktiki fəaliyyətlərə dair	

Giriş

Sosiooloji cəhətdən yanaşsaq cəmiyyətə müəyyən elementlərdən ibarət bir sistem kimi yanaşmalıyıq. Sistem yanaşmasında hər hansı bir elementdə baş verən problem digər elementə də təsirsiz ötüşmür. Bu baxımdan baş verən problemlərə səbəb-nəticə münasibəti kontekstində baxılmalıdır. Baş verən problem bir nəticədirse, onun səbəbləri sistemi təşkil edən digər elementlərdən irəli gəlir. Bu məsələyə rasional yanaşsaq, görərik ki, ölkədə baş verən ictimai, siyasi və sosial-iqtisadi proseslər digər sahələrə də təsir edir. Müəyyən mənada baş verən dəyişikliklərə digər institutların da uyğunlaşması prosesi baş verir. Bəzən bu təsirlərin digər sahələrdə əksi pozitiv deyil, neqativ dəyişikliklərə zəmin hazırlamaqdadır.

Azərbaycan müstəqil olduqdan sonra ən vacib dəyişikliklərdən biri bazar iqtisadiyyatına keçid dövrü olmuşdur. Keçid dövrü özü özlüyündə agrılı bir prosesdir. Baş verən dəyişikliklərə ilk illərdə adekvat cavabın verilməməsi özünü sosial təbəqələşmədə göstərmişdir. Xüsusi ilə iqtisadi münasibətlərin dəyişməsi insanların davranışlarını da dəyişdirmişdir. Eyni zamanda dünyaya integrasiya prosesi sürətlənməklə bərabər, digər ölkələrdə müxtəlif ideoloji cərəyanların, xüsusi ilə qərb cərəyanları ilə yanaşı islam dininin müxtəlif cərəyanlarının təsiri ilə ailə modelinə və eləcə də erkən nikah məsələsinə də baxış tərzində müxtəliflilik və qütbələşmə yaratmışdır. Erkən nikah anlayışı bu baxımdan qeyd edilən dəyişikliklərin təsiri ilə aktuallaşmış bir problemdir.

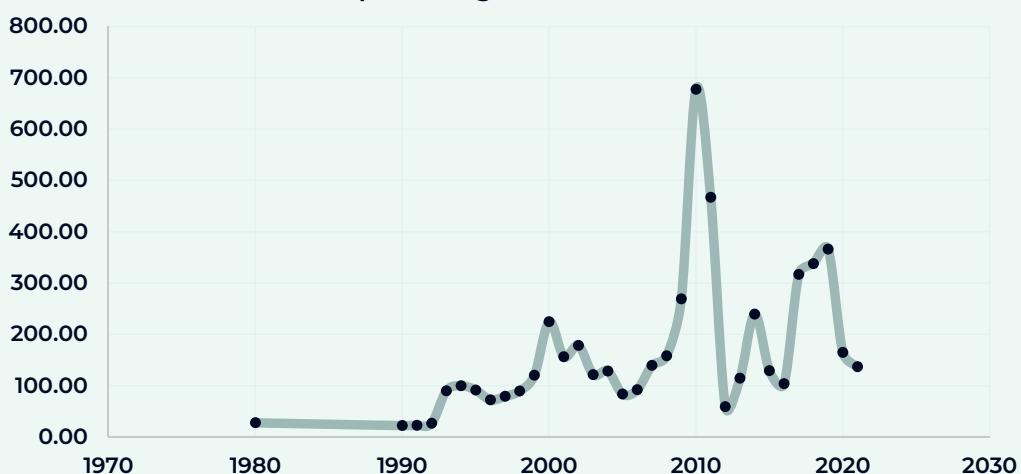
Son 15-20 ildə ölkədə ən çox müzakirə edilən məsələlərdən biri də erkən nikah mövhümudur. Əvvəllər bu məsələlər ailələrin özəl həyatı kimi dəyərləndirilsə də, zaman keçdikcə erkən nikahın gətirdiyi fəsadlar, xüsusilə sosial müdafiədə gətirdiyi problemlər bu fenomenin ictimai bir problem kimi müzakirəsini genişləndirmişdir. Erkən nikah ictimai bir problem olmaqla yanaşı, demoqrafik bir problem kimi də dəyərləndirilməlidir.

Ailə, Azərbaycanda konstitusion bir təsisat olduğuna görə ölkənin ən fundamental dəyərlərindən biridir. Ailələrin uzunmürlü və bütöv olması demoqrafik bir hədəf olması ilə yanaşı ailə institutunun iqtisadi inkişaf və rifahda oynadığı rol da çox əhəmiyyətlidir. Eləcə də erkən nikahın ən böyük fəsadlarından biri qadınların iqtisadi fəallığının azalmasıdır. Erkən nikah qadınların əmək bazarına integrasiyasına da mənfi təsir göstərir. Şübhəsiz ki, əmək bazarında qadınların daha çox rol alması iqtisadi inkişafa böyük fayda verir. Əmək bazarında iştirak isə təhsil bacarıqlarından asılıdır. Müasir əmək bazarında layiqli əmək yalnız uzunmüddətli təhsildən, ən azı 21-22 yaşa qədər (bakalavr) təhsil almasından asılıdır ki, erkən nikah qadınları bu cür təhsildən də yayındırmaqdadır. Eyni zamanda erkən nikah ailələrin dayanıqlı büdcə formallaşmasına da öz mənfi təsirini göstərməkdədir. Bəzi hallarda erkən nikahdan sonra ailədə boşanma və ya ailə başçısının itirilməsi nəticəsində qadın və uşaqlarının sosial baxımdan müdafiəsiz qalması, eləcə də qadının iqtisadi asılılığının yüksək səviyyədə olması müvafiq dövlət qurumlarının sosial yükünü və xərclərini də artırmaqdadır. Şübhəsiz, bütün bu sadalanın faktorlar erkən nikah fenomenini özəl həyatın bir parçası müstəvisindən ictimai problem müstəvisinə çıxarıır. Çünki, erkən nikahın gətirdiyi fəsadlar və problemlər ölkənin ictimai, sosial-iqtisadi inkişafına da mənfi təsir göstərir və problemin həlliinin nə qədər aktual olduğunu da göstərir. Bu mətiqlə, erkən nikah probleminin həlli ölkənin sosial, iqtisadi və ictimai inkişafına da ciddi töhfə verəcək.

Erkən nikah dedikdə ilk aqla təbii ki, qızlar gəlir. Qadınlara qarşı əsas insan hüquq və azadlıqlarının pozulması hələ kimi erkən nikah həm də gender bərabərsizliyi faktorudur. Ölkəmizdə kişilər və qadınlar arasında qeyri-bərabər güc münasibətləri erkən nikahların başlıca səbəblərindəndir.

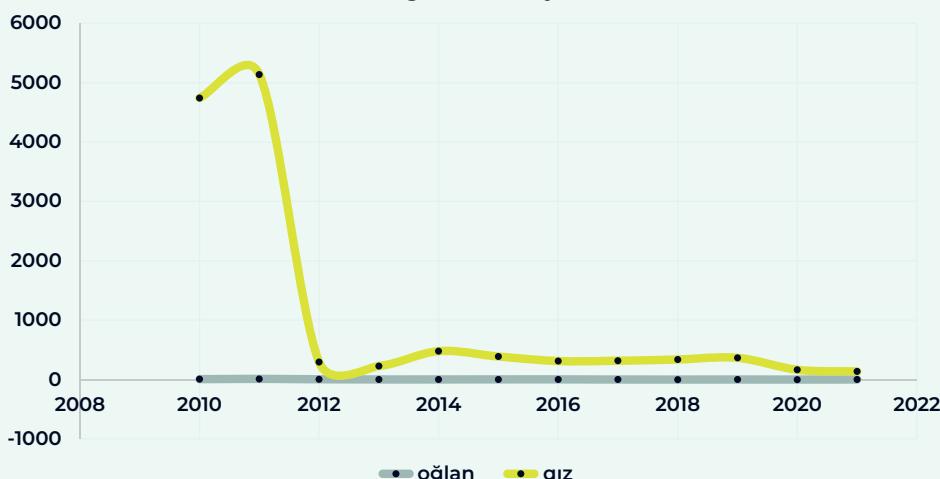
Dövlət Statistika Komitəsinin əhali statistikasındaki “Bəy və gəlinin yaş qruplarına görə nikahların sayı” ilə bağlı statistik göstəriciləri də bu fikri təsdiq edir. Həmin statistikada 18 yaşıdan aşağı bəy və gəlinlərin sayıları ayrıca tədqiq edilmiş və nikaha daxil olan qızların sayı oğlanların sayına bölünmüş və aşağıdakı qrafikdə nəticələr əldə edilmişdir.

1980-2021-ci illər üzrə 18 yaşıdan aşağı nikaha daxil olan qızların/oğlanlara nisbəti

Qrafikdən göründüyü kimi, sosializm dövrünə qədər qızlar oğlanlara nisbətən təxminən 25 dəfə çox erkən nikaha daxil olduğu halda, müstəqillik dövründən sonra 1999-cu ilə qədər 100 dəfə çoxalır. 2000-ci ildə bu nisbət 200 dəfəyə qədər yüksəlsə də, 2005-ci ildən 2010-cu il qədər çox kəskin yüksəlmə baş verir və nisbət 700 dəfəyə qədər qalxır. 2011-ci ildə qanunvericiliyə edilən dəyişiklikdən sonra, 2012-ci ildə nisbət 56 dəfəyə qədər düşür. Lakin sonradan bu nisbət bir qədər yüksəlir. Lakin bu nisbətin çoxalmasının əsas səbəbi oğlanlarda nikahın sadəcə ildə 1 nəfər olmasıdır ki, bu da nisbəti yüksəldir. Ümumilikdə isə 2011-ci ildə qanunda edilən dəyişiklikdən sonra erkən nikahdakı kəskin azalmaları aşağıdakı qrafikdə müəyyən etmək mümkündür.

2010-2021-ci illərdə 18 yaşıdan aşağı nikaha daxil olan qız və oğlanların sayı

¹ Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin Əhali sahəsi üzrə məlumatları, 2022-ci il, <https://www.stat.gov.az/source/demoqraphy/>

Qrafikdən göründüyü kimi 2011-ci ildən sonra qızların erkən nikaha daxil olmasında kəskin azalma olmuşdur ki, bu da qanunvericiliklə gətirilən sanksiyalar və cəzaların təsiri nəticəsində mümkün olmuşdur.

Erkən nikahın səbəbləri haqqında yanaşmalar kifayət qədər müxtəlifdir. Bu zamana qədər göstərilən əsas səbəblər arasında aşağıdakı arqumentlər ən çox populyarlıq qazanmışdır:

- Mental faktorlar və ənənələrdən irəli gələn yanaşmalar².
- Televiziyyada göstərilən bəzi verilişlərin gətirdiyi fəsadlar ictimai məkanı qadınlar üçün daha təhlükəli etmişdir.

Hərçənd bu boşanmanın əsas səbəbi kimi gətirilsə də, erkən nikahla əlaqəsi ondan ibarətdir ki, qadınların ictimai məkana çıxışı dolayı yolla məhdudlaşdırılır. İctimai məkan, xüsusi iş yerlərinə çıxış, yalnız orta təhsildən sonrakı təhsillə daha çox mümkün olduğu üçün bir çox hallarda qadınların təhsilinə mane olmaqla, onların ictimai məkanlara çıxışı məhdudlaşdırılır. Təhsilin davam etdirilməməsi isə erkən nikah ehtimallarını artırır.

- Sosial təbəqələşmə, yoxsulluq ailələrdə qızları bir yük olaraq görməkdədir.
- Təhsilin qızlar üçün əhəmiyyətsiz hesab edilməsi.
- Keyfiyyətli təhsilin əlçatan olmaması.
- Ailə həyatının təhsildən üstün tutulması və s.

Şübhəsiz ki, erkən nikahın tek səbəbi mövcud deyil. Yuxarıda sadalanan bütün səbəblərin hamısı haqlı arqumentlərdir və erkən nikahın başvermə səbəbi tək faktora bağlı olmadığı üçün erkən nikahla mübarizə kompleks tədbirlər və səbəblərin aradan qaldırılmasını tələb edir. Bununla yanaşı insanlarda erkən nikahın səbəbləri haqqında baxış tərzi müxtəlif olduğu üçün onlar yuxarıda sadalanan və sadalanmayanlar arasındaki arqumentlərdən birinə və bir neçəsinə üstünlük verməkdədir. Arqumentlərin prioritetləşdirilməsi erkən nikah haqqında mübahisəli müzakirələri daha da artırılmışdır. Bütün bu müzakirələrin və mübahisələrin daha sağlam zəmində aparılması erkən nikah haqqında əhatəli şəkildə kəmiyyət və keyfiyyət tədqiqatlarının aparılmasını aktuallaşdırır. Erkən nikaha qarşı effektiv mübarizə onun səbəblərinin daha ətraflı və əhatəli tədqiqini tələb edir. Bu tip tədqiqatlarda modelləşdirmə qurularkən sahədə araşdırma, statistik məlumatların emal edilərək təhlil edilməsi, insanların idrakını öyrənmək üçün anketə əsaslanan sorğu və təcrübəli ekspertlərdən götürülən dərinləşdirilmiş müsahibələr, habelə erkən nikah hadisələri haqqında KİV-də gedən məlumatların məzmun analizi kimi metodların birgə istifadəsi nəzərdə tutulmalıdır. Bu tip əhatəli tədqiqatlar səbəb-nəticə münasibətlərinin təhlili baxımından faydalıdır və hökumətin bu sahədə atacağı addımları konkretləşdirir.

Bu sənəddəki tədqiqat məhz erkən nikahın miqyasını, hansı şəraitdə baş vermesi və baş vermə səbəblərinin aydınlaşdırılması, bütün bunların insanlar tərəfindən idrakının müəyyənləşdirilməsi baxımından çox faydalı bir tədqiqatdır. Məsələlərə çox əhatəli yanaşmağa imkan yaradan bir sənədin gələcəkdə erkən nikaha qarşı mübarizə üsullarının seçilməsində faydalı nəticələrini özündə əhatə edir.

² Sosial Tədqiqatlar Mərkəzi, Erkən Nikahın səbəbləri və fəsadları, 28.10.2019,
<https://stm.az/en/publications/meqaleler/erken-nikahlarn-sebebleri-ve-fesadlar>

İcmal

Tədqiqat sənədi erkən nikahın bütün aspektlərini əhatə edən bir sənəddir. Tədqiqat sənədinin strukturu kantitatif (kəmiyyət) tədqiqatlarına əsaslanan anket suallarının nəticələri, keyfiyyət tədqiqatına əsaslanan dərinləşdirilmiş müsahibələrin nəticələri, ümumiləşmiş nəticələr və tövsiyələr hissəsindən ibarətdir.

Tədqiqatda şəxslərin erkən nikah anlayışını dərk etməsi, erkən nikah haqqında məlumatlılıq səviyyəsi, erkən nikah-təhsil alma əlaqəsi, hansı məlumatlılıq mənbələrinə üstünlük verilməsi, erkən nikahın definisiyası, erkən nikahın baş vermə hallarının intervalı, erkən nikah probleminin ictimai əhəmiyyəti, erkən nikahın baş vermə səbəbləri, fəsadları, nikah qurma yaşı, nikahda sosial mühitin və sosial iqtidarların rolu, erkən nikaha qarşı mübarizə üsulları, görüləcək tədbirlər, erkən nikahın qanunvericilik bazası haqqında məlumatlılıq kimi məsələlər təhlil edilmişdir. Qeyd edilən mövzularla bağlı müxtəlif sosial təbəqələr arasındaki fərqlər və trendlər müəyyən edilərək erkən nikah baxımından risk qrupları müəyyən edilmişdir.

Tədqiqat erkən nikah üçün yuxarıda qeyd edilən alt mövzular üzrə sosial təbəqələrdəki fərqləri müəyyən etmişdir. Bu mənada tədqiqat erkən nikahla mübarizədə hansı sosial təbəqələrlə necə işləmək lazım olduğunu, maarifləndirmə strategiyaların və taktikaların istifadə edilməsini, nəticələrə uyğun olaraq gələcəkdə hansı işlərin görülməsi, qanunvericiliyin icra mexanizminin vəziyyətinin təhlili əsasında gələcəkdə hansı təkmilləşdirilmənin aparılması haqqında təklifləri əhatə etməkdədir. Xüsusi ilə erkən nikahda sosial mühitlərin rolu, sosial iqtidarın nikaha təsir imkanları, gənclər üçün yaradılan sosiallaşma imkanlarının erkən nikahla əlaqəsi yaşayış məntəqəsi tiplərinin fərqləri əsasında müəyyən edilmiş və uğurlu əlaqələr tapılmışdır.

Erkən nikahın bütün elementləri ilə sosial-dəmoqrafik kateqoriyalar arasındaki əlaqələrin müəyyən edilməsi tədqiqatın ən böyük tapıntısidir. Bu tapıntılar fərqli sosial-dəmoqrafik kateqoriyalar üçün diversifikasiya edilmiş siyasetin tətbiq edilməsi imkanlarını təqdim etməkdədir.

Tədqiqatın metodologiyası

Tədqiqatın əsas məqsədi, erkən nikahın şəxslər tərəfindən necə idrak edilməsi, fəsadları, nəticələri və erkən nikaha səbəb olan faktorları dərinləşdirilmiş təhlillərlə öyrənməkdir. Tədqiqat bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələri həyata keçirmişdir:

- Sorğu anket vasitəsi ilə insanların erkən nikah, səbəbləri və nəticələri haqqında rəyini soruşturmaq;
- Ekspertlərlə görüş keçirmək;
- Lazım gəldikdə erkən nikahla əlaqəli statistik məlumatları toplamaq və təhlil etmək.

Tədqiqatın əsas obyekti erkən nikah anlayışı və onların elementləridir. Tədqiqatın subyekti isə ölkənin müxtəlif yerlərində yaşayan, müxtəlif sosial-iqtisadi təbəqələri əhatə edən 1274 vətəndaş, eləcə də erkən nikah və qadın problemləri ilə məşğul olan 20 ekspertdir.

Verilənlər bazasının toplanması:

Kəmiyyət tədqiqatları üçün verilənlərin toplanması: Tədqiqatda məlumatların toplanması əsasən 3 üsulla həyata keçirilmişdir. Birinci üsul anket sorğu vasitəsi ilə həyata keçirilmişdir. Anket müxtəlif regionlarda yaşayan və fərqli sosial təbəqələri əhatə edən 1274 nəfər arasında keçirilmişdir. Şəxslərin seçilməsi təsadüfi nümunə seçimi metodu ilə aparılmışdır. Tədqiqatda şəxslərə 44 sual ünvanlanmışdır. Qeyd edilən 44 sual 132 dəyişəni əhatə etmişdir. Yəni anket vasitəsi ilə ümumilikdə 165 minə yaxın dəyişən əldə edilmişdir. Qeyd edilən 132 dəyişəndən təxminən 15-i sosial-demoqrafik dəyişənləri əhatə edir. Bunlar yaş, cins, təhsil səviyyəsi, gəlir səviyyəsi, ailədəki şəxslərin sayı, işləyənlərin sayı, rifah səviyyəsi, nikaha daxil olma yaşı, yaşayış yeri, yaşayış məntəqəsinin tipi, ailə vəziyyəti, nikah statusu, sosial statusu, işlədiyi yer kimi böyük əksəriyyəti kateqorik dəyişənlərdir. Əsas suallar isə aşağıdakı mövzuları əhatə etmişdir:

- Erkən nikaha qarşı münasibət
- Erkən nikah anlayışı və tərifi
- Erkən nikah haqqında məlumatlılıq səviyyəsi və məlumat mənbəyi
- Erkən nikahla mübarizədə təbliğatın rolü
- Optimal nikah yaşı haqqında rəylər
- Nikaha daxil olmada sosial mühitlərin və ətrafdakı şəxslərin rolü
- Erkən nikahın səbəblərinə münasibət
- Erkən nikahın fəsadlarına münasibət
- Nikah və təhsil əlaqəsi
- Erkən nikah və ailələrin uzunömürlülükə əlaqəsinə münasibət
- Erkən nikahla mübarizədə qanunvericilik bazasına münasibət və məlumatlılıq səviyyəsi

Bunlara əlavə olaraq, tədqiqatda Dövlət Statistika Komitəsinin müvafiq məsələlərlə bağlı statistik məlumatları toplanmışdır. Statistik məlumatlar sorğuda iştirak edən respondentlərin müxtəlif parametrlər üzrə təsnifatının ölkə üzrə nəticələrini müqayisə etmək, habelə erkən nikah, iqtisadi fəal əhalinin ümumi əhaliyə nisbəti məqsədi ilə toplanmışdır. Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən toplanan məlumatlar aşağıdakı məsələləri əhatə etmişdir:

- İqtisadi fəal əhalinin təhsil səviyyəsi üzrə bölgüsü
- Nikaha daxil olma üzrə orta yaşı göstəriciləri
- Boşanmaların müddətləri və yaş qrupları üzrə bölgüsü - İqtisadi fəal əhalinin sayı və əhali üzrə bölgüsü

Anket sorğudan əldə edilən verilənlər SPSS programına 132 dəyişən üzrə 1274 respondentin məlumatları üzrə toplanmışdır.

Keyfiyyət tədqiqatları:

Dərinləşdirilmiş müsahibə metodu ilə erkən nikah və qadın problemləri üzrə mütəxəssislərdən məlumatlar əldə edilmişdir. Dərinləşdirilmiş müsahibənin əsas mövzuları və istiqamətləri erkən nikahın səbəbləri, fəsadları, daha çox hansı risk qruplarına aid olma məsələlərini əhatə etmişdir. Hər bir ekspertin müsahibə mətni MAXQDA programına daxil edilərək təhlil üçün hazırlanmışdır.

Tədqiqatda verilənlərin təhlilində əsas suallara, yəni erkən nikah və onunla əlaqəli dəyişənlərlə sosial-dəmoqrafik dəyişənlər arasında əlaqənin olub olmaması yoxlanılmış, bunun üçün Che Square əlaqə testi və parametrik dəyişən olan yaş, nikah yaşı və işləyənlərin sayı ilə birgə təhlillərdə T fərq testi tətbiq edilmişdir. Bu cür statistik təhlillərlə erkən nikah üçün risk qrupu təşkil edən sosial təbəqələr müəyyənləşdirilmiş, erkən nikahla bağlı bilik, qavrama, məlumatlılıq məsələlərində sosial qruplar arasında fərqlər müəyyənləşdirilmişdir. Keyfiyyət tədqiqatlarında isə ekspertlərlə dərinləşdirilmiş müsahibələr MAXQDA programına daxil edilmiş, mətnlərin kontent təhliliçərçivəsində işlədilən sözlərin frekans analizi, erkən nikah və onunla əlaqəli açar sözlərin istifadə tezliyi, kəlimələrin bir-biri ilə əlaqəli istifadəsi təhlil edilərək ekspertlərin ümumi və fərqli yanaşmaları ortaya qoyulmuşdur.

Erkən nikahla bağlı qanunvericilik bazasının təhlili

Azərbaycanda nikahla, eləcə də erkən nikahın qanunvericiliyi ilə bağlı müddəalar əsasən Konstitusiya, Nikaha daxil olmağa razılıq, minimal nikah yaşı və nikahların qeydə alınması haqqında Konvensiya, Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiya, Ailə Məcəlləsi və Cinayət Məcəlləsində öz əksinin tapmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 34-cü maddəsinin müddəalarına əsasən nikah könüllü razılıq əsasında bağlanır və heç kim zorla evləndirilə (ərə verilə) bilməz³. Eyni zamanda eyni maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulmuşdur ki, şəxslər yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş yaşa çatdıqda ailə qurmaq hüququ əldə edirlər. Şübhəsiz ki, qanunun bu tənzimlənməsi beynəlxalq konvensiyalara uyğunlaşdırılmışdır. Belə ki, Nikaha daxil olmağa razılıq, minimal nikah yaşı və nikahların qeydə alınması haqqında Konvensiyanın (1963-cü ildə qəbul edilmiş) 2-ci maddəsinə görə konvensiyada iştirak edən dövlətlər minimal nikah yaşı müəyyən edən qanunvericilik aktları qəbul edirlər⁴.

Eləcə də ölkəmizin də qoşulduğu Uşaq hüquqları Konvensiyasında da uşaqların nikaha daxil olması insan hüquqlarının pozulması hesab olunur. 18 yaş uşaqların müdafiəsi baxımından 1989-cu il tarixli Uşaq Hüquqları Konvensiyasında müəyyənləşmiş son həddir⁵. Bu baxımdan 18 yaş həddindən aşağı nikahın bağlanması erkən nikah hesab edilməkdədir. Azərbaycan qanunvericiliyi yuxarıda qeyd edilən konvensiyaya uyğun olaraq Ailə Məcəlləsinin 10-cu maddəsində nikah yaşı müəyyən etmişdir. Qeyd edilən maddənin 1-ci bəndinin müddəalarına görə Azərbaycan Respublikasında nikah yaşı 18 yaş müəyyən edilmişdir. Bununla yanaşı 10-cu maddənin ikinci hissəsində üzrlü səbəblər olduqda, nikaha daxil olmaq istəyən və nikah yaşına çatmamış şəxslərin yaşadıqları ərazinin müvafiq icra hakimiyyəti orqanının qərarı ilə nikah yaşı 1 ildən çox olmayıcaq qədər azaldılaraq icazə verilə bilər⁶.

Bu qaydanın pozulması ilə bağlı ölkəmizin qanunvericiliyi cinayət məsuliyyəti müəyyən etmişdir. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 176-1 maddəsi qadının nikaha daxil olmağa məcburetmə müddəasını tənzimləməkdədir.

176-1.1. Qadını nikaha daxil olmağa məcbur etmə -
iki min manatdan üç min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

176-1.2. Eyni əməllər nikah yaşına çatmayan şəxs barəsində törədildikdə -
üç min manatdan dörd min manatadək miqdarda cərimə və ya dörd ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır⁷.

³ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası

⁴ Nikaha daxil olmağa razılıq, minimal nikah yaşı və nikahların qeydə alınması haqqında Konvensiya

⁵ Uşaq Hüquqları Konvensiyası

⁶ Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi

⁷ Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi

Buna əlavə olaraq, Nazirlər Kabinetinin 23 İyun 2020-ci il 213 sayılı qərarı ilə “Gənclər arasında ailənin və nikahın əhəmiyyəti, onun qorunması və möhkəmləndirilməsi məqsədilə erkən nikahın və qohumlar arasında nikahın mənfi nəticələrinə dair maarifləndirmə Qaydası” təsdiqlənmiş və qüvvəyə minmişdir⁸ Qeyd edilən Qayda erkən nikahın fəsadlarının aradan qaldırılması məqsədi ilə gənclər arasında maarifləndirmə işinin istiqamətlərini, icra edəcək orqanların öhdəliklərini nəzərdə tutan müddəaları əhatə edir. Qeyd edilən Qaydanın 2-ci bəndində erkən nikah haqqında anlayışı aşağıdakı şəkildə təqdim etmişdir:

Erkən nikah- 18 yaşadək şəxslə bağlanmış müqavilə hesab edilir. Qeyd edilən qaydada, erkən nikah anlayışının yetərli şəkildə təsvir olunmadığı müəyyən edilmişdir. Bu barədə Ailə Məcəlləsi isə sadəcə etibarlı nikahın yaş həddini bildirmişdir, lakin açıq mətnlə erkən nikahın tərifini verməmişdir. Cinayət Məcəlləsində də erkən nikah anlayışı açıq mətnlə təsvir edilməmiş, sadəcə 18 yaşdan aşağı nikahla bağlı cəzaları müəyyən etmişdir.

Ailə Məcəlləsinin 10-cu maddəsinin 2-ci bəndində isə nikah yaşıının 1 il qısaldırılması nəzərdə tutulur. Bu, yuxarıda qeyd edilən Qayda ilə ziiddiyət təşkil etməkdədir. Bu baxımdan qanunvericilikdə 2 problemlə məsələ mövcuddur:

- Birincisi erkən nikah anlayışını yalnız 18 yaş həddində aşağı nikah ilə tərif etməkdir - ikinci məsələ isə Ailə Məcəlləsinin 10-cu maddəsinin 2-ci bəndinə görə 17 yaşı tamam olmuş şəxslərə də nəzəri baxımdan nikaha girmək imkanının yaradılmasına. Halbuki, erkən nikah anlayışına baxış sadəcə yaşa məhdudlaşdırır. Bu məsələdə eyni zamanda nikaha daxil olanların fəaliyyət qabiliyyətinin olması və öz iradələri ilə daxil olması kontekstində də yanaşmaq lazımdır.

Erkən nikahı səciyyələndirən əsas xüsusiyyətlərdən biri də onların valideynlər tərəfindən qızların öz iradəsi xaricində və razılığı olmadan həyata keçirilməsi ilə müşaiyət olunur. Nikahın bağlanması üçün nikaha daxil olan şəxslərin yazılı razılığı, tibbi müayinədən keçdiklərini təsdiq edən arayışın təqdim edilməsi və onların nikah yaşına çatmaları zəruridir. Heç kəs razılığı olmadan məcburi nikaha daxil olmağa məcbur edilə bilməz. Hər hansı şəxsin öz iradəsinin əleyhinə nikaha daxil olmasına məcbur edilməsi qadağan edilir⁹ Cinayət Məcəlləsinin (CM) 176-1.1-ci maddəsi qadını nikaha daxil olmağa məcbur etməni, 176-1.2-ci hissəsi isə nikah yaşına çatmayan qadını nikaha daxil olmağa məcbur etməni özündə ehtiva edir və sanksiyalaşdırılır¹⁰.

⁸ <https://e-qanun.az/framework/45254>

⁹ Şamil Paşayev, Zorla ərə verilmə, erkən nikah: Qanun nə deyir?, <https://benefisiar.org/manset/8255/zorla-%C9%99r%C9%99-verilm%C9%99-erk%C9%99n-nikah-qanun-n%C9%99-deyir-t%C9%99hlil.html>

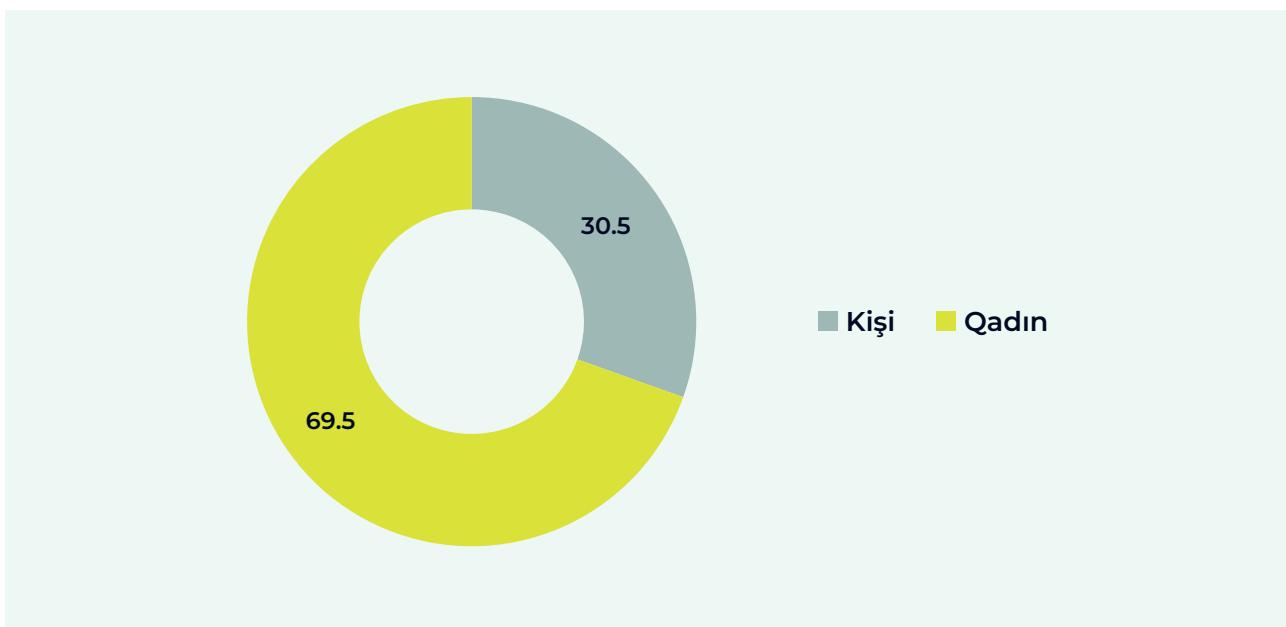
¹⁰ Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi

Erkən nikah haqqında anket nəticələrinin təhlili

Sorğuda iştirak edən respondentlər

Respondentlər müxtəlif regionlardan olmaqla təsadüfi nümunə seçimi əsasında seçilmişdir. Ümumilikdə 1274 respondent arasında sorğu aparılmışdır. Respondentlərə verilən 11 sual onların sosial-demoqrafik təsnifatını müəyyənləşdirməyə yönəlmışdır. Bu suallar respondentlərin cinsiyətini, yaşını, nikah yaşıını, gəlir səviyyəsini, təhsil səviyyəsini, nikah statusunu, sosial statusunu, məşğulluq statusunu əhatə edən məsələlərə aydınlıq gətirməkdədir. Qeyd edilən suallarda təsnifatlar üzrə Chi Square əlaqə testi, T testlərinin tətbiq edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu testlər vasitəsi ilə fərqli sosial qruplarla erkən nikahla bağlı münasibətlərdə əlaqənin olub-olmadığı yoxlanılmışdır. İlk sualla respondentlərin cinsiyəti müəyyənləşdirilmişdir.

Dioqram 1: Respondentlərin cinsiyəti

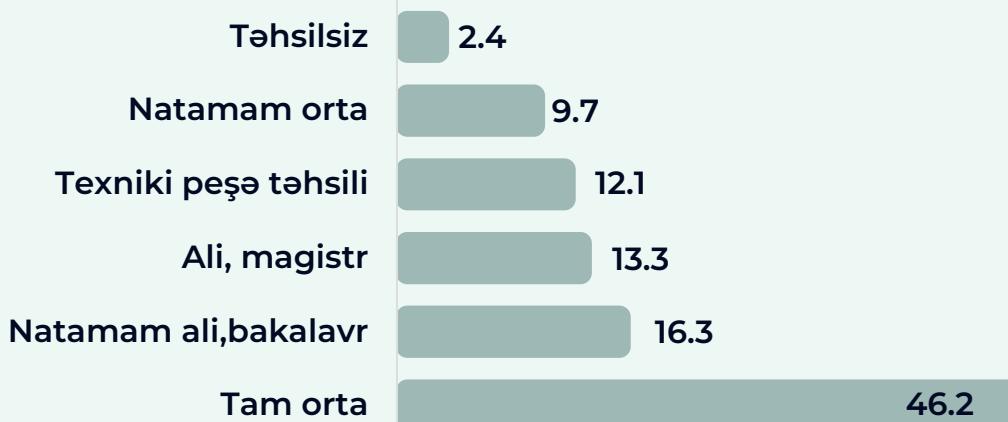

Sorğuda iştirak edən 1274 respondentdən 876-sı qadın, 398-i isə kişi olmuşdur. Demək olar ki, qadınların iştirakı kişilərdən 2 dəfə çox olmuşdur. Erkən nikaha daha çox qadınların məruz qaldığını nəzərə alsaq, sorğuda daha çox qadınların iştirak etməsi problemin öyrənilməsinə xüsusi töhfə vermişdir.

Respondentlərin təhsil səviyyəsi:

Sorğuda iştirak edənlərin böyük əksəriyyəti təhsilli, 12.1%-i isə natamam orta və təhsilsiz şəxslər olmuşdur. Təhsil səviyyəsinə nəzər yetirdikdə tam orta təhsilli lərin payı çox olsa da, ümumi əhalinin təhsil səviyyəsi göstəricilərindən nəzərə çarpacaq dərəcədə fərqlənir. Respondentlərin təhsil səviyyələri ilə Dövlət Statistika Komitəsinin məşğul əhalisinin təhsil səviyyələrini müqayisə etdikdə müəyyən edilmişdir ki, sorğuda iştirak edənlərin təhsil səviyyələri ölkənin orta göstəricilərindən nisbətən yüksəkdir. Bununla yanaşı bütün təhsil səviyyələri üzrə nümunə sayının kifayət qədər olması fərq testlərinin aparılması işini asanlaşdırır. Təhsil səviyyəsi üzrə əsas fərziyyəmiz budur ki, nisbətən təhsilli olan şəxslər təhsilsiz şəxslərə nəzərən erkən nikaha daha çox qarşı çıxırlar.

Qrafik 1: Respondentlərin təhsil səviyyələri

¹¹ Dövlət Statistika Komitəsi, Əmək Bazarı bülleteni, 2022-ci il

Qrafik 2: Respondentlərin yaş qrupları üzrə bölgüsü

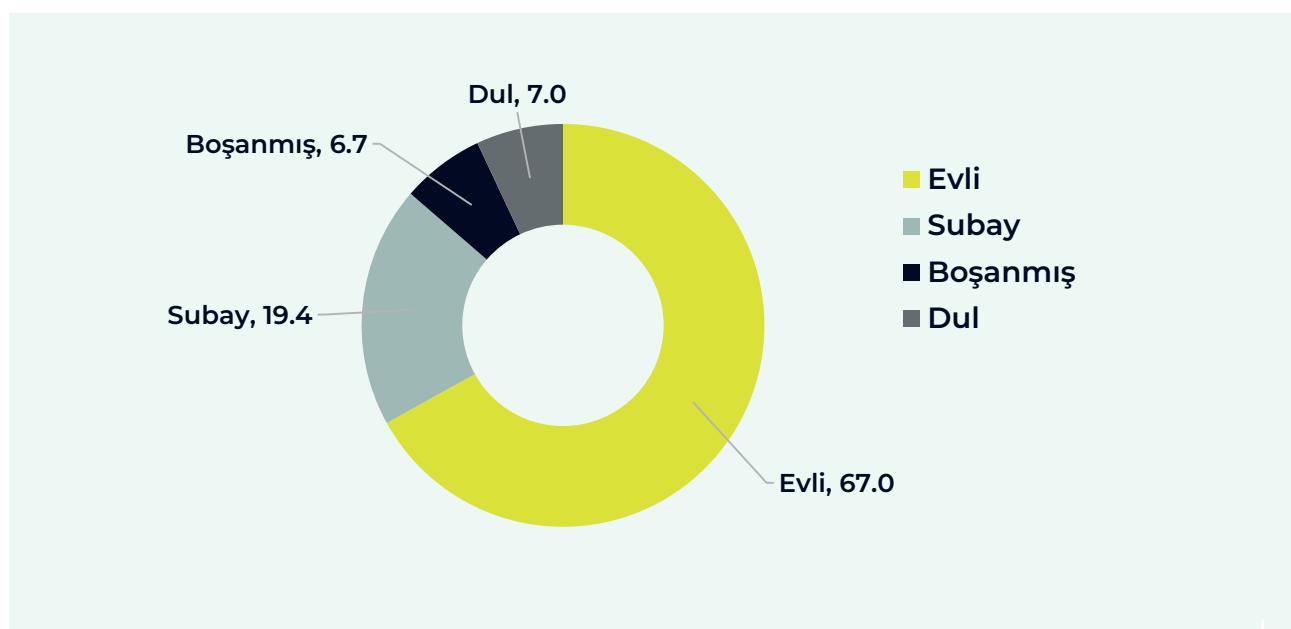

Respondentlərin yaş qruplarına nəzər yetirdikdə reproduktiv yaş qrupunda olan şəxslərin (18-45 yaş) çəkisinin təxminən 65%-ə yaxın olması ölkə əhalisinin yaş qruplarının bölgüsünə uyğundur. Bununla yanaşı 45-54 və 55 yaşıdan yuxarı yaş qruplarının payları ölkə göstəricisindən bir qədər fərqlidir. 45-54 yaş qrupunun respondentlər üzrə göstəriciləri ölkə göstəricisindən aşağı, 55 yaşıdan yuxarı olanlarda isə nəzərə çarpacaq dərəcədə yüksəkdir. Ümumilikdə respondenlərin yaş ortalaması 40.33 yaş, median dəyər 38 yaş, mod dəyər 32, minimum yaş 14, maksimum yaş 84 yaşdır. Orta yaşla median dəyər arasında yaş fərqi kifayət qədər az olduğu üçün yaş qrupları üzrə paylaşılmış ideal vəziyyətdədir. Həm bütün yaş qruplarını əhatə edir, həm də bölgü bütün yaşlarda yaxşı paylaşıldığı üçün yaşla bağlı təhlillərin nəticələri daha etibarlı olacaq. Bu müəyyən qədər tədqiqatımıza daha bir üstünlük qazandırmaqdadır. Belə ki, erkən nikaha yanaşmada nəsillər arası yanaşmalarda fərqi daha aydın görmək mümkün olacaq. Erkən nikahla bağlı fərziyələrdən biri budur ki, yaşılı nəsil nisbətən mühafizəkar olduğu üçün erkən nikah məsələsinə gənc nəslə nəzərən daha loyal münasibət bəsləyir. Bu yaş qrupunda olanlar arasında nümunənin gözlənilən dəyərdən daha yüksək olması qeyd edilən fərziyyənin daha dəqiq yoxlanılmasına güclü imkanlar yaratmışdır. Yaşla bağlı əsas tezislərimiz bundan ibarətdir ki, respondentin yaşı ilə arzuladığı nikah yaşı arasında bir əlaqə mövcuddur. Eyni zamanda erkən nikahla bağlı məlumatlılıq səviyyəsi və digər parametrlər üzrə təhlillər yaş faktorunun erkən nikahla əlaqəsini təhlil etmək üçün böyük imkanlar açacaq.

Respondentlərin ailə vəziyyəti:

Respondentlərin ailə vəziyyətinin bölgüsü də tədqiqata əlavə imkanlar yaradır. Əsas tezislərdən biri budur ki, evli və subay şəxslərin erkən nikahla bağlı düşüncələrində müəyyən fərqlər mövcuddur. Evli şəxslər ailə təsərrüfatının idarəolunmasındaki prosesləri subay şəxslərə nəzərən daha yaxşı bilir və gözlənilən nəticə budur ki, evli şəxslər erkən nikah məsələsinə bir qədər təmkinli yanaşacaqlar. Respondentlərin ailə vəziyyəti ilə bağlı bölgüsü isə aşağıda verilmişdir.

Dioqram 2: Ailə vəziyyətiniz?

Cədvəldən göründüyü kimi respondentlərin hər 3 nəfərindən 2-si evli olan şəxslərdir. Subay şəxslər respondentlərin 20 faizini təşkil edir. Tədqiqat baxımından maraq kəsb edən boşanmışlar 6.7% təşkil edir. Bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, tədqiqatda boşanmış şəxslərin sayı təxminən 90-a yaxındır və təhlillərdə onların göstəricilərinin subay şəxslərlə müqayisəsi üçün nümunə yetərlidir.

Tədqiqatda ən maraqlı məqamlardan biri isə subay şəxslər xaricində digər respondentlərin hansı yaşda nikaha daxil olması ilə bağlıdır. Bu, eyni zamanda erkən nikaha olan münasibətin müəyyənləşməsində mühüm rol oynamışdır. Belə ki, burada iki ehtimal mövcuddur. Əgər nikah razılıq və sevgi münasibətləri əsasında qurulubsa, nikah yaşı az olduqca erkən nikaha olan münasibəti də nisbətən loyal olacaq. Lakin, evlilik digər şəxslərin təsiri altında olmuşsa, burada nikaha daxil olduğu yaşla erkən nikaha olan münasibət arasında əlaqə çox müxtəlif olacaq. Bəzi insanlar erkən yaşda nikah qurmağının çekdiyi əziyyətlərə görə nikaha daxil olma ilə bağlı idəal yaşı nisbətən yüksək göstərəcək. Bu baxımdan tədqiqatda nikaha daxil olduğu yaş və idəal yaş arasındaki əlaqənin müəyyən edilməsi müəyyən mənada insanların nikahdan məmənnuluğunu da ifadə edən bir göstəricidir.

Respondentlərin nəticələrinə gəldikdə isə burada nikah yaşı çox müxtəlifdir.

Cədvəl 1: Respondentlərin nikaha daxil olma tarixi

Statistik göstəricilər		
Ailə qurma yaşı		
N	Etibarlı cavabların sayı	1027
	Cavab verməyənlərin sayı	247
Orta yaş		22.93
Median yaş həddi		23.00
Minimal yaş həddi		14
Maximum yaş həddi		50

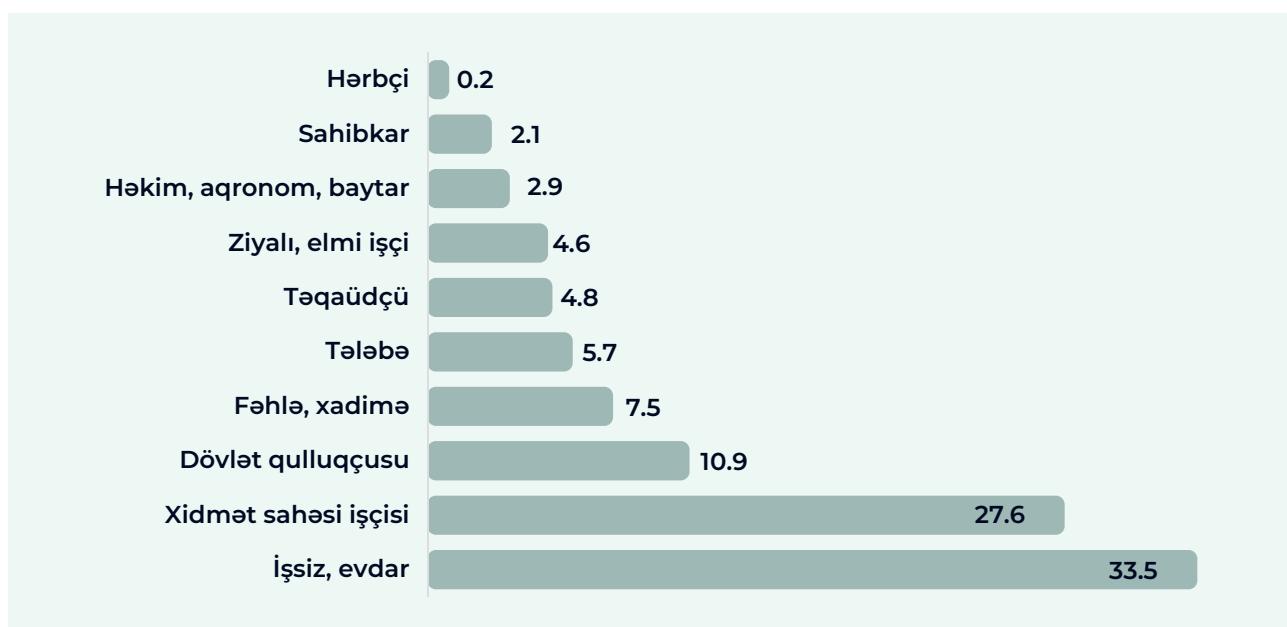
Cədvəldə müəyyən edilmişdir ki, nikaha daxil olma üzrə orta dəyərlə median dəyər arasındaki fərq çox cüzdır. Bu isə onu göstərir ki, nikaha daxil olma üzrə yaş bölgüsü çox ideal paylaşılmışdır. Nikaha daxil olma üzrə ən minimal dəyər 14, maksimum dəyər isə 50 olmuşdur. Nikah yaşı əsasən 20-25 yaş arasında daha çox rastlanmışdır. Belə ki, 20-25 yaş arası nikaha daxil olanlar ümumi cavabların 41.8%-ni təşkil edir. Dövlət Statistika Komitəsinin 2021-ci il üzrə nikaha daxil olanların yaşı 28.4, qadınlarda isə 24.2 yaş olmuşdur. Son 30 ildə nikaha daxil olma yaşında artım müşahidə edilmişdir. Müqayisə üçün bildirək ki, 1990-ci ildə kişilərdə nikaha daxil olma yaşı 26.2, qadınlarda isə 23.2 yaş olmuşdur. Respondentlər arasında nikaha daxil olma üzrə orta yaşın cinsiyət bölgüsü üzrə nəzər yetirdikdə müəyyən edilmişdir ki, kişi respondentlərində nikaha daxil olma üzrə orta 25.97, qadınlarda isə 21.75 yaş olmuşdur. DSK-nin qeyd edilən göstəricilərini respondentlərin göstəriciləri ilə müqayisə etdikdə çox ciddi fərq olmadığını müəyyən etmək mümkündür. İkinci bir məsələ isə respondentlər əvvəlki illərdə nikaha daxil olduğu üçün bu fərqli olması normaldır. Respondentlərin nikaha daxil olma üzrə orta yaşı ilə DSK-nin müvafiq göstəriciləri arasında fərqli az olması onu göstərir ki, nikaha daxil olma yaşı baxımından nümunə seçimi uğurlu olmuşdur.

Eyni zamanda ailə vəziyyəti statusuna görə aparılan müqayisələrdə onu görmək mümkündür ki, boşanmış şəxslərin nikaha daxil olma üzrə orta yaşı (21.89) ilə evli olanlar arasında (23.17) ciddi fərq mövcuddur. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək mümkünkündür ki, nikahların ugursuzluğu ilə nikaha daxil olma yaşı arasında əlaqə mövcuddur. Eyni zamanda bu onu göstərir ki, nisbətən erkən yaşda olan nikahlar arasında ugursuz nikah ehtimalı daha yüksək olur.

Respondentlərin sosial statusu:

Respondentlərin sosial statusuna görə bölgüsü də erkən nikah tədqiqatı baxımından faydalıdır. Belə ki, şəxslərin sosial statusu cəmiyyətin problemlərinə baxış tərzini müəyyənləşdirən əsas faktorlardan biridir. Bəzi sosial statusların tələbləri davranışlarının dəyişdirilməsi ilə nəticələnə bilər. Bu sosial statusun gətirdiyi ritualların yaratdığı vərdişlərdən irəli gəlir. Bəzi hallarda şəxslərin sosial statuslarının tələblərinə uyğun olmayan baxış tərzini nümayiş etdirməsi onların hörmətinə ciddi dərəcədə mənfi təsir göstərə bilər. Dolayısı ilə bəzi sosial statuslulardan cəmiyyətdə müəyyən gözləntilər yaradır. Bu gözləntilərin əksinə olan davranışlar və yanaşmalar şəxsin hörmətini ciddi şəkildə zədələyir. Bu baxımdan erkən nikaha yanaşma ilə sosial statuslar arasındaki əlaqəni ölçmək baxımından respondentlərin sosial statusu üzrə bölgüsü də aparılmışdır və nəticələr aşağıdakı kimidir:

Qrafik 3: Respondentlərin sosial statusu

Qrafikin nəticələrindən göründüyü kimi respondentlər arasında hər 3 nəfərdən biri evdar qadın/ıssızdır. Eyni zamanda 5.7%-lik tələbəni də nəzərə alsaq, ümumilikdə respondentlərin 40%-ə yaxını işsiz şəxs hesab edilir. Ən az şəxslər isə hərbçilər olmuşdur.

Respondentlərin yaşayış yeri:

Şübhəsiz yaşayış yerindəki yerli mədəni-mental xüsusiyyətlər erkən nikah məsələsinə baxış tərzində müəyyən fərqlər yaradır. Cəmiyyətdə mövcud olan hakim streetiplerdən biri budur ki, ölkəmizin bəzi rayonları mühafizəkar olduğu üçün erkən nikaha daha loyal münasibət mövcuddur. Eyni zamanda başqa bir tezis də ondan ibarətdir ki, şəhər və kənd yaşayış məntəqələrində erkən nikaha yanaşmada ciddi fərqlər mövcuddur. Kənd yerləri və mühafizəkar regionlarda erkən nikah riskləri daha çoxdur. Çünkü sosial həyat, məşğulluq və bənzər imkanların az olması erkən nikahın əsas səbəblərindən biri kimi izah edirlər. Sənayeləşmə nəticəsində əhalinin məşğulluğunda yaranan müxtəliflilik, sosioloji mənada birinci dərəcəli qohumluq münasibətləri öz mövqeyini ikinci dərəcəli dost, iş yoldaşları və digər şəxslərlə münasibətlərin lehine itirməsi, sosial həyatı tənzimləyən iqtisadi, ictimai-siyasi təşkilatlar üçün daha geniş imkanların olması şəhər həyatının ən vacib xüsusiyyətləri olması ilə bərabər, eyni zamanda erkən nikaha baxışı də dəyişdirən faktorlar arasında hesab edilir. Bu baxımdan respondentlərin inzibati ərazi üzrə bölgüsü, habelə kənd/şəhər sakinləri üzrə bölgüsü təhlillər üçün vacibdir. Bununla da yaşayış yeri ilə erkən nikaha baxış arasında əlaqəni tapmaq imkanı yaranır.

Ümumilikdə respondentlərin şəhər və inzibati rayonlar üzrə bölgüsü aşağıdakı cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 2: Respondentlərin yaşayış yeri

Şəhər rayon	Say	Bölgüdə payı (%)	Xirdalan	2	0.2
Ağcabədi	15	1.2	Yevlax	120	9.4
Ağdaş	14	1.1	Qəbələ	1	0.1
Bakı	281	22.1	Oğuz	2	0.2
Gəncə	198	15.5	Saatlı	40	3.1
Lerik	20	1.6	Sabunçu	27	2.1
Lənkəran	46	3.6	Şamaxı	21	1.6
Neftçala	1	0.1	Tovuz	1	0.1
Quba	112	8.8	Hacıqabul	3	0.2
Şəmkir	163	12.8	İsmayıllı	1	0.1
Sumqayıt	137	10.8			

Sorğu ümumilikdə 20 rayonu əhatə etmişdir. Respondentlərin şəhər, rayon, kənd və qəsəbələrdə yaşaması nəzərə alınaraq təhlil aşağıdakı təsnifatla aparılmışdır.

1. Paytaxt
2. Tarixi və güclü mədəni identifikasiyi olan respublika tabeçiliyində şəhərlər (Gəncə, Lənkəran)
3. Digər şəhərlər (Sumqayıt, Mingəçevir və Şirvan şəhərləri)
4. Rayon mərkəzləri
5. Şəhər tipli qəsəbələr
6. Kəndlər

Hər nə qədər hər şəhərin və rayonun spesifik mental xüsusiyyətləri olsa da, şəhər həyatı insanların davranışlarını dəyişdirir. Şəhərlər əsasən 3 hissəyə bölünmüdüdür. Paytaxtın ayrı təhlil edilməsi daha məqsədə uyğundur. Bununla yanaşı paytaxtdakı tarixi kəndlər 5-ci təsnifatda yer almışdır. O kəndlər ki, nisbətən daha mühafizəkar hesab edilir və Bakının mərkəzində yaşayanlardan fərqlənir. Paytaxtın ayrı incələnməsinin səbəbləri müxtəlifdir. İkinci təsnifatda olan şəhərlər isə daha fenomenaldır. Bu şəhərlər həm ciddi mədəni-tarixi mərkəzlər olduğu üçün bu şəhərlərin spesifik identifikasiyi var. Həmin spesifik identifikasiyik ictimai məsələlərə münasibətdə də öz təsirini göstərir. Eyni zamanda xüsusi ilə sosialist dövründə bu şəhərlər sənayeləşmiş şəhərlər olmuşdur. Bu baxımdan Bakı kosmopolit (ətrafdakı kəndlər istisna olmaqla) bir şəhər kimi ikinci kateqoriyada olan şəhərlərdən fərqli olacaq. Üçüncü kateqoriyada olan şəhərlər ölkəmiz üçün yeni fenomendir. Bu şəhərlər sosialist dövründə qurulmuş, tarixi və mədəni irsi olmadığı üçün şəhər kimliyi tam formalaşmamışdır. Bir çox hallarda bu şəhərdə yaşayanlar özlerini şüuraltı olaraq doğulduğu və gəldiyi yaşayış yerlərinə aid edirlər və şəhər kimliyi zəifdir. Bu tip şəhərlərdə şəhər kimliyi 3 nəsildən sonra yaranır. Bu baxımdan da bu cür yaşayış məntəqələrində yaşayanların erkən nikahla bağlı mövqelərinin digər şəhərlərdən necə fərqlənməsini görmək çox maraqlı olardı. Növbəti bölgü isə daha çox əyalətlərdə şəhər, qəsəbə və kənd bölgüsü ilə bağlıdır. Şübhəsiz ki, kənd və şəhər həyatındaki fərqliliklər, xüsusi ilə şəhərdəki sosial həyat və münasibətlərdəki rəngarəngliyi ilə kənd həyatındaki sosial həyat bir-birindən fərqlənir. Bir çox tezislərdə erkən nikahla məkanların sosial həyatı arasında da əlaqə qurmağa çalışırlar. Bu baxımdan bu tezislərin nə dərəcədə şəhər və kənd həyatının timsalında doğru olacağını müəyyən etmək üçün əlaqə və fərq testlərini aparmağa ehtiyac yaranacaq. Bu dəfə bütün kateqoriyalar üzrə nümunələr daha çox olduğu üçün test nəticələrinin etibarlılığı daha güclü olacaq.

Növbəti sual yenə şəxslərin sosial mənşəyi, daha doğrusu məşğulluğu ilə bağlı bir məsələdir. Burada şəxslərin iş yerini konkret bəyan edən və işsiz statusu olan şəxslər arasında bölgüsü aparılmışdır. İnsanların məşğulluğu sosial həyat və münasibətlərə öz təsirini göstərir və dolayısı ilə erkən nikahda da hansısa formada öz təsirini göstərməlidir. Aşağıdakı qrafikdə göründüyü kimi respondentlərin yarısına yaxını iş yerini göstərmiş və hal-hazırda məşğul şəxs olduqlarını bəyan etmişdir. Respondentlərin 37.8%-i isə işsiz şəxs olduğunu bəyan etmiş, digər hissəsi isə cavab verməkdən imtina etmişdir. Sadalanan təsnifatlar arasında bölgü balanslı şəkildə bölüşdürülmüş və müəyyən müqayisəli təhlil aparmağa imkan yaradır.

Qrafik 4: Respondentlərin hal-hazırda çalışdığı yer və vəzifə

Növbəti sual respondentlərin nikahının rəsmi olub olmaması ilə bağlıdır. Evli olan şəxslərin böyük əksəriyyətinin nikahı rəsmi nikahdır. Bu kifayət qədər müsbət bir məqamdır. Nikah və ailə institutunun rəsmiləşdirilməsi, şəxslərin hüquqi şüura malik olduğunun və rəsmi nikahın üstünlüklerinin fərqində olduğunun bir göstəricisidir. 6-ci qrafikdən göründüyü kimi qeyri-rəsmi nikahda olanlar nikahda olanlardan 10 dəfə azdır. Bu, kifayət qədər müsbət bir göstərici olsa da, istənilən halda mümkün qədər qeyri-rəsmi nikahın daha azaldılması cəmiyyətin əsas hədəflərindən biridir. Bu kifayət qədər yüksək rəqəmdir. Qeyri-rəsmi nikahların bir çox sosial və hüquqi riskləri mövcuddur. Belə ki, qeyri-rəsmi nikahda hər hansı bir anlaşılmazlıqda tərəflərin sosial öhdəlikləri yerinə gətirmək riski daha da çoxalmaqdadır.

Qrafik 5: Respondentlərin nikahının rəsmiliyi

6-ci qrafik respondentlərin nikahının rəsmiliyi ilə bağlı bölgünün nəticələrini ifadə edir. Təhlilimiz baxımından bu bölgü xüsusi maraq kəsb edir. Bunu müəyyən mənada subay şəxslərin, rəsmi və qeyri-rəsmi nikahda olanların erkən nikaha olan münasibətlərdə hansı fərqliliklər nümayiş etdirdiklərini göstərmək baxımından faydalı bir bölgü hesab etmək mümkündür. Xüsusilə qeyri-rəsmi və rəsmi nikahda olanların erkən nikaha baxışında hansı fərqlərin olmasını görmək baxımından maraqlı olardı.

Növbəti bölgü isə respondentlərin ailə üzvlərinin sayı və ailədə işləyən şəxslərin sayı ilə bağlıdır. Növbəti cədvəldəki nəticələrə görə respondentlərin ailələrində üzvlərin sayı orta hesabla 4 nəfərdir.

Cədvəl: 3 Respondentlərin ailə üzvlərinin sayı və məşğul əhalinin sayı

		Ailə üzvlərin sayı	Ailədə çalışanların sayı	İşləyen əhalinin ailə üzvlərinə nisbəti
N	1274	1274	1274	
Orta dəyər	4.32	1.62	0.40	
Median dəyər	4.00	1.00	0.33	

İşləyənlər isə ailə üzvlərinin orta hesabla 0.33-0.40 arası təşkil edir. Dövlət Statistika Komitəsinin 2021-ci ilin sonuna olan məlumatına görə Azərbaycanda məşğul əhalinin sayı 4988.2 min-2021 nəfərdir. 2021-ci ilin sonuna olan məlumata görə isə Azərbaycanda əhalinin sayı 10156.4 min nəfərdir. Məşğul əhalinin əhaliyə sayına nisbəti 49.11%-dir. Təhlildə iştirak edən şəxslər üçün isə orta dəyər 40%, median dəyər isə 33%-dir.

ERKƏN NİKAH VƏ ONUN KOMPONENTLƏRİNƏ RESPONDENTLƏRİN BAXIŞI

Rəsmi nikahın vacibliyinin dərk edilməsi

İlk sual nikahın rəsmi olmasının vacibliyi ilə bağlı olmuşdur. Respondentlərin cavabları aşağıdakı diaqramda verilmişdir:

Diaqram 2: Necə düşünürsünüz nikahın rəsmi olması vacibdir?

Diagram 1-dən göründüyü kimi respondentlərin böyük əksəriyyəti - 95%-ə yaxını rəsmi nikahın vacib olduğu qənaətinə gəliblər. 4%-ə yaxını bu məsələnin böyük əhəmiyyətə malik olmadığını ə yaxını üçün isə vacib olmadığını bəyan etmişdir. Bu daha çox rəsmi və qeyri-rəsmi nikahi-1.5% arqumentləşdirən mühakimələrin razılıq səviyyəsinin ölçülməsi ilə də əldə edilə bilər. Bu baxımdan bu cavablardan əldə edilən məlumat bazasının etibarlılığı müəyyən qədər müzakirə mövzusu ola bilər. Bundan başqa, əvvəlki sualda qeyri-rəsmi nikahda olanların evli şəxslər arasındaki nisbəti 10.9% olması, lakin rəsmi nikahın vacibliyinə əhəmiyyət verməyənlərin 5.5-6%.intervalında olması müəyyən suallar doğrurur

Nikahın rəsmiliyinə əhəmiyyət verməyənlərin sayıları bir qədər çox olsayıdı müxtəlif kateqoriyalar üzrə əlaqə və fərq testlərinin nəticələrinə daha çox etibar etmək olardı. Amma istənilən halda biz bununla bağlı müxtəlif kateqoriyalar üzrə cavabların müqayisəli təhlilini aparmaqda fayda görürük.

Nikahın rəsmiliyinin vacibliyi ilə cinsiyət arasındaki əlaqə:

Che Square əlaqə testi ilə müəyyən edilmişdir ki, kişilər gözlənilən dəyərdən daha aşağı səviyyədə rəsmi nikahın vacibliyini vurğulayırlar. Lakin bizim seçdiyimiz nümunələrdə Che Square əlaqə testinin əmsalları 0.05-dən yüksək çıxdığı üçün nikahın rəsmiliyinin vacibliyi ilə cinsiyət arasındaki əlaqə öz təsdiqini tapmir.

Nikahın rəsmiliyinin vacibliyi ilə təhsil səviyyəsi arasındaki əlaqə:

Müəyyən edilmişdir ki, təhsilsiz şəxslərdə nikahın vacibliyi gözlənilən dəyərdən aşağı - 76.7%, natamam orta təhsilli lərdə 86.3%-dir. Digər təhsil səviyyələri üzrə isə əldə edilən dəyərlər gözlənilən dəyərə çox yaxındır. Che Square əlaqə testinin əmsalları 0.05-dən aşağı olduğu üçün nikahın rəsmiliyinin vacibliyi ilə təhsil səviyyəsi arasında əlaqə mövcuddur. Nisbətən təhsilsiz şəxslər nikahın vacibliyinə daha az əhəmiyyət verirlər. Qeyd edilən nəticə, rəsmi nikahın vacibliyi ilə bağlı maarifləndirmə tədbirlərində hədəf qrupun seçilməsi baxımından faydalı bir tapıntıdır. Ailə vəziyyəti üzrə təhlil: Müəyyən edilmişdir ki, nikahın vacibliyi ilə bağlı ən aşağı göstəricilər boşanmış şəxslərdə 84.7%, subay şəxslərdə isə 89.5% olaraq müəyyən edilmişdir ki, bu da gözlənilən dəyərdən çox aşağıdır. Digər qruplarda isə əldə edilən dəyər gözlənilən dəyərdən daha yüksək olmuşdur. Əlaqə testinin əmsalları 0.05-dən aşağı olduğu üçün belə bir mühakimə yürütütmək mümkündür ki, nikahın vacibliyinin dərk edilməsi ilə ailə vəziyyətinin statusu arasında əlaqə mövcuddur. Yəni nikahın vacibliyinin dərk edilməsi ailə vəziyyətinə görə dəyişməkdədir.

Şəxslərin sosial statusu üzrə təhlil:

Qeyd edilən əlaqə testi nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, nikahın rəsmiliyinin vacibliyi ilə bağlı cavablarda əldə edilən dəyərlə gözlənilən dəyər arasında ciddi fərq müşahidə edilməmiş, bütün sosial statuslar nikahın rəsmiliyinin dərk edilməsinə eyni dərəcədə yanaşırlar. Bu o deməkdir ki, nikahın rəsmiliyinin dərki ilə insanların sosial statusları arasında hər hansı əlaqə mövcud deyil.

Yaşayış məntəqəsi tipi üzrə təhlillər:

Qeyd edilən əlaqə testi nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, nikahın rəsmiliyinə gözlənilən dəyərdən ən az əhəmiyyət verən şəxslər sosialist dövründə qurulan yeni şəhərlədə yaşayan şəxslərdə (85.4%) müşahidə edilmişdir. Ən yüksək göstərici isə 100% ilə şəhər tipli qəsəbələrdə yaşayan şəxslərdə müşahidə edilmiş, digər yaşayış məntəqələrində isə əldə edilən dəyərlər gözlənilən dəyərə yaxın bir dəyər əldə etmişdir. Qeyd edilən nəticələrə əsasən əlaqə testinin əmsalları 0.05-dən aşağı əldə edildiyinə görə nikahın rəsmiliyinin vacibliyinin dərk edilməsi yaşayış məntəqələri tipinə görə dəyişməkdədir və bu 2 dəyişən arasında əlaqə mövcuddur.

Eyni zamanda nəticə onu göstərir ki, nikahın vacibliyinin daha çox dərk edilməsi ilə bağlı aparılan maarifləndirmə işlərində Sumqayıt, Şirvan və Mingəçevir kimi şəhərlərə daha çox əhəmiyyət vermək lazımdır. Bu cür nəticə əslində təəccübü bir nəticə deyil. Çünkü bu şəhərlərdə şəhərin tarixi kimliyi və mədəni kimliyinin olmaması cəmiyyətin təzyiqlərini daha da azaltmış və daha liberal bir yanaşma ortaya qoymaqdadır.

Şəxslərin nikahının rəsmiliyi üzrə nəticələr:

Aparılan əlaqə testi ilə müəyyən edilmişdir ki, nikahın rəsmiliyinin vacibliyini ən az dərk edən qrup əvvəllər qeyri-rəsmi nikahda olub sonradan rəsmiləşdirən şəxslər (66.7%), qeyri-rəsmi nikahda olanlar 83.9%, subay şəxslərdə isə 90.4% olmuşdur ki, bu göstəricilər gözlənilən dəyərdən aşağıdır. Rəsmi nikahda olanlar gözlənilən dəyərdən daha yüksək nəticə əldə etmişdir. Əlaqə testinin dəyərləri 0.05-dən aşağı dəyər əldə etdiyi üçün demək mümkündür ki, nikahın rəsmiliyinin vacibliyinin dərk edilməsi ilə şəxslərin nikahının rəsmiliyi arasında əlaqə mövcuddur.

Şəxslərin yaşıları üzrə təhlillər:

Burada rəsmi nikahın vacibliyi ilə bağlı verilən cavabların orta yaşı üzrə fərq testləri aparılmışdır. Nikahın rəsmi olmasının vacibliyini qeyd edənlərin orta yaşı əhəmiyyət verməyənlərə nəzərən nisbətən yüksəkdir. ANOVA fərq testinin nəticələri 0.05-dən kiçik, 0.018 əldə edilmişdir. Bu, o mənaya gəlir ki, rəsmi nikahın vacibliyinə əhəmiyyət verənlərlə əhəmiyyət verməyənlər arasında yaş baxımından ciddi fərq mövcuddur. Əhəmiyyət verməyənlərin yaş ortalaması 35.44, əhəmiyyət verənlərdə isə orta yaş 40.60 olmuşdur. Eyni nəticələr nikaha girmə yaşında da qeyd edilmiş, rəsmi nikahı vacib sayanların nikaha daxil olduğu orta yaşı 23.01, əhəmiyyət verməyənlərdə isə 21.20 əldə edilmiş, ANOVA testinin dəyəri 0.05-dən aşağı 0.022 olaraq əldə edilmişdir. Ümumi belə nəticəyə gəlmək mümkündür ki, rəsmi nikahın vacibliyini nisbətən yaşlı adamlar daha çox dərk edir. Bu baxımdan gələcəkdə rəsmi nikahın vacibliyi ilə bağlı maarifləndirmə işləri qurularkən daha gənc qruplara əhəmiyyət verilməlidir.

Ailə fəndlərinin sayı üzrə təhlillərdə də məlum olmuşdur ki, rəsmi nikahın vacibliyini qeyd edənlərlə qeyd etməyənlər arasında ailə fəndlərinin orta sayı arasında statistik mənada ciddi bir fərq müəyyən edilməmişdir. Lakin ailədə işləyənlərin sayı arasında statistik mənada ciddi bir fərq müşahidə edilmiş, ANOVA testinin dəyəri 0.05-dən kiçik 0.004 əldə edilmişdir. Rəsmi nikahın vacibliyini qeyd edən ailələrdə işləyənlərin orta sayı 1.67 nəfər, vacib hesab etməyənlərdə isə 1.37-1.26 nəfər arasında dəyişir. Belə nəticəyə gəlmək mümkünür ki, ailədə işləyənlərin sayı çoxaldıqca rəsmi nikahın vacibliyi daha çox dərk edilməkdədir. Bu baxımdan ailədə daha çox insanın işləməsi rəsmi nikahın vacibliyinin dərk edilməsini də artırır. İşləyənlərin sayının ailə fəndlərinə nisbətində də eyni nəticə əldə edilmiş, nisbət artdıqca rəsmi nikahın vacibliyinin dərk edilməsi də artmışdır.

Qrafik 6: Sizin fikrinizcə qızların təhsil almağı nə dərəcədə vacibdir?

Cinsiyət üzərindən təhlillərdən müəyyən edilmişdir ki, qadınların təhsilinin çox vacib olduğunu qeyd edənlər arasında kişilərin nisbəti gözlənilən dəyərdən aşağı (84%), qadınlarda isə 96.6% olub gözlənilən dəyərdən yüksək olmuşdur. Əlaqə testi qızların təhsilinin vacibliyi ilə cinsiyət qrupları arasında əlaqəni təsdiq etdirmişdir. Kişilər qadınlara nəzərən qadınların təhsilinin vacibliyinə daha az əhəmiyyət verirlər. Bu baxımdan qadınların təhsilinin vacibliyi ilə bağlı maarifləndirmə işləri kişilər arasında daha çox aparılmalıdır.

Təhsil səviyyələri üzrə təhlildə də müəyyən olunmuşdur ki, təhsil səviyyəsi artdıqca qızların təhsilini vacib hesab edənlərin sayı da artmışdır. Müəyyən edilmişdir ki, təhsilsiz şəxslərin 66.7%-i, natamam orta təhsilli lərin 86.3%-i, tam orta təhsilli lərin 93.7%, texniki peşə təhsilli lərin 94.2%, natamam ali təhsilli lərin 94.7%, ali təhsilli lərin 96.3%-i qızların təhsilinin çox vacib olduğunu qeyd etmişlər. Yəni təhsilsiz və natamam orta təhsilli lər gözlənilən dəyərdən daha aşağı nisbətdə cavab vermişlər. Təhsil səviyyəsi artdıqca qızların təhsilinin vacibliyi cavabları da artmışdır. Əlaqə testinin əmsalı da təhsil səviyyələri ilə qızların təhsilinin vacibliyinin dərk edilməsi arasında əlaqəni təsdiq etmişdir. Belə qənaətə gəlmək mümkündür ki, erkən nikahın potensialını şəxslərin təhsil səviyyəsinin artırılması ilə zəiflətmək mümkündür.

Təhsili olmayan xanımla ailə qurmazdım cavabı verən 11 nəfər şəxsin orta yaşı 24.91 olmaqla orta yaşdan 16 yaş böyük olsa da, nümunə sayının az olması belə bir fərqli nəzərə alınmasını qəbul etmir. Eləcə də qızların təhsilinin heç bir əhəmiyyəti yoxdur deyənlərdə yaş ortalaması 41.52, çox vacibdir deyənlərdə 40.4 olması onu göstərir ki, yaşla qızların təhsilinə verilən əhəmiyyət arasında hər hansı bir əlaqə müəyyən edilməmişdir.

Ailə vəziyyəti ilə qızların təhsilinə verilən əhəmiyyətə gəldikdə isə burada iki faktor arasında əlaqənin mövcudluğu təsdiq edilmişdir. Dul və boşanmış şəxslər qızların təhsil almasına evli və subay şəxslərə nəzərən daha böyük əhəmiyyət verir.

Sosial status da qızların təhsilinə verilən əhəmiyyətə də təsir edir. İşsiz, evdar xanımlar, fəhlə, xadimə statusunda olanlar qızların təhsilinə daha az əhəmiyyət verirlər. Qızların təhsilinə daha çox əhəmiyyət verənlər isə dövlət qulluqçuları, ziyalılar və həkimlər olmuşdur. Bu o deməkdir ki, şəxslərin sosial statusu ilə onların qızların təhsilinə verdikləri əhəmiyyət arasında əlaqə mövcuddur. Ailə qurma yaşı ilə də qızların təhsilinə verilən əhəmiyyət arasında hər hansı bir əlaqə müəyyən edilməmişdir. Şəxslərin yaşadığı yaşayış məntəqəsi ilə qızlara verilən təhsilin əhəmiyyəti arasında da əlaqə çox zəifdir. Hər nə qədər rayon mərkəzləri və kəndlərdə qızların təhsilinə verilən əhəmiyyət gözlənilən dəyərdən aşağı da olsa, bu fərqlər statistik mənada ciddi fərq hesab edilməmişdir.

Ailədə işləyənlərin sayı və işləyənlərin nisbəti də qızların təhsilinə əhəmiyyət verən və verməyənlərin ailələri arasında işləyənlərin orta sayı və işləyənlərin ortalama nisbəti arasında statistik mənada ciddi fərq müşahidə edilməmişdir.

Davam edən təhsil erkən nikahın qarşısının alınmasında güclü bir alətdir. Orta təhsildən sonra belə bir məqsəd yoxdursa və vacib hesab edilmirsə, bu qızları erkən nikahdan maksimum on yeddi yaşına kimi qoruya bilir və erkən nikaha girməyi əslində labüb edir. Orta təhsili bitirdikdən sonra xüsusilə rayon və kənd yerlərində qızlar üçün iş yerlərinin olmaması təəssüflər olsun ki, ailə qurmağı məşğulluq forması kimi ortaya çıxarıır. Beləliklə onsuz da onu gözləyən gələcək məlum olduğundan, qızlar ailə həyatına tez başlamaqda bir problem görmürlər.

Erkən nikah haqqında məlumatlılıq səviyyəsi:

Tədqiqatda sualın modeli erkən nikah haqqında məlumatlılığı nisbi anlayış çərçivəsində dəyərləndirmişdir. Yəni bəli və xeyr cavabından da irəli səviyyədə olan məlumatlılıq səviyyəsi ölçülmüşdür. Erkən nikah haqqında anlayışı olan şəxsin bunun mənasını bilib bilməməsi də ölçülmüşdür və aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir.

Cədvəl 4

	Say	Faiz	Etibarlı faiz	Kumulativ faiz
Bəli, belə bir ifadə eşitmışəm	848	66.6	66.6	66.6
Bəli, ifadənin tərifini dəqiq bilirəm	308	24.2	24.2	90.7
Xeyr, amma təxmin edə bilərəm	54	4.2	4.2	95.0
Xeyr, eşitməmişəm	64	5.0	5.0	100.0
Cəmi	1274	100.0	100.0	

Respondentlərin hər 3 nəfərdən 2-nin bu ifadəni eşitdiyini bildirsə də, ifadənin dəqiq tərifini isə hər 4 nəfərdən biri bilir. Bu sual müəyyən mənada erkən nikaha qarşı maarifləndirmə işinin kəmiyyət baxımından ehtiyacını öyrənmək üçün faydalıdır. Yəni, anlayışı eşitməklə onun dəqiq mənasını bilmək arasında müəyyən fərqlər mövcuddur. Erkən nikaha qarşı mübarizədə maarifləndirmə işi onu tələb edir ki, maarifləndirmə işinin əsas hədəfi erkən nikah anlayışının tərifini dəqiq bilsin. Tərif haqqında məlumat şəxslərin daha dəqiq mövqə nümayiş etdirməsinə və erkən nikaha qarşı mübarizəsində daha şüurlu addım atmasına imkan yaradır. Əldə edilən nəticə onu göstərir ki, erkən nikahla bağlı maarifləndirmə işi daha çox tərifin dəqiqləşdirilməsinə yönəlməlidir. İkinci məsələ budur ki, hansı sosial qruplar ifadənin tərifini digər sosial qruplardan daha dəqiq bilməsini müəyyənləşdirməkdir. Bunun üçün isə sosial demografik dəyişkənlərlə erkən nikah haqqında məlumatlılıq arasında əlaqə və fərq testlərinin aparılmasıdır.

İlk əvvəl cinsiyyət qrupları üzrə təhlil aparılmışdır. Nəticələrə əsasən qadınlar erkən nikahın dəqiq tərifini kişilərdən daha çox bilir və eyni zamanda kişilər qadınlara nəzərən daha çox tam məlumatsızdır. Bu baxımdan cinsiyyətlə erkən nikah haqqında məlumatlılıq səviyyəsi arasında əlaqə mövcuddur. Mövcud təhlillər onu göstərir ki, erkən nikahla bağlı məlumatlılıq ehtiyacı kişilərdə daha çoxdur.

Təhsil səviyyəsi baxımından da nəzər yetirdikdə müəyyən edilmişdir ki, təhsilsiz və natamam orta təhsilli lərdə və tam orta təhsilli lərdə məlumatsızlıq digər təhsil səviyyələrinə nəzərən daha çoxdur. Ali təhsilli lərdə və texniki peşə təhsilli lərdə isə məlumatlılıq kifayət qədər yüksəkdir. Yekun olaraq təhsil səviyyəsi ilə erkən nikah haqqında məlumatlılıq arasında əlaqə mövcuddur. Bu baxımdan erkən nikah haqqında məlumatlılıq ehtiyacı təhsil səviyyəsi aşağı olan qruplarda daha yüksəkdir.

Ailə vəziyyəti ilə təhsil səviyyəsi arasında da əlaqə təsdiq edilmiş, lakin bu əlaqənin bir qədər zəif olduğu müəyyən edilmişdir. Amma fərqli cavablarda evli, subay və boşanmış şəxslərin mövqeyi birtərəfli deyil və hansısa vahid qanuna uyğunluq tapmaq çox çətindir.

Şəxslərin sosial statusu ilə məlumatlılıq səviyyəsi arasında əlaqə müəyyən edilməmiş və qanuna uyğunluq tapılmamışdır. Gözlənilən və əldə edilən dəyərlər arasında fərqlər cüzdır.

Şəxslərin yaşayış məntəqələri ilə erkən nikahın məlumatlılıq səviyyəsi arasında əlaqənin olduğu müəyyənləşmişdir. Respublika tabeliyində olan bütün şəhərlərdə məlumatlılıq səviyyəsi daha yüksəkdir. Rayon mərkəzlərində isə məlumatlılıq səviyyəsi nisbətən aşağıdır.

Nikah statusu ilə məlumatlılıq səviyyəsində əlaqə mövcud olsa da, bu əlaqə zəifdir və birtərəfli deyil. Müəyyən fərqlər müxtəlif cavablarda olsa da əlaqə birtərəfli deyil. Yəni məlumatlılıq səviyyəsini hansı qruplarda daha yüksək və ya aşağı olmasını bir mənalı şəkildə şərh etmək çətindir.

Nikahın məlumatlılığı üzrə müxtəlif səviyyələrə cavab verənlərin yaş ortalamasında statistik mənada ciddi fərq mövcud deyil. Bu o deməkdir ki, nikah haqqında məlumatlılıq hər yaş səviyyəsi üçün eyni səviyyədədir. Gələcəkdəki maarifləndirmə işlərində bütün yaş qruplarına eyni dərəcədə əhəmiyyət vermək lazımdır. Eyni mühakimələri ailə qurma yaşında da söyləmək mümkündür. Lakin məlumatlılığın müxtəlif səviyyələri ilə ailədə işləyənlərin orta sayında ciddi fərqlər mövcuddur. Erkən nikahın dəqiq tərifini bilən ailələrdə işləyənlərin sayı digər qruplara nəzərən daha çoxdur. Ən az işləyənlər isə bilməyən lakin təxmin edə bilən cavabında rastlanmışdır.

Məlumatlılıq səviyyəsindən də əlavə olaraq məlumatın haradan əldə edilməsi də çox vacib məsələlərdən biridir. Günümüzdə informasiya vasitələrinin çox olması hər bir şəxs üçün böyük imkanlar və seçimləri müəyyənləşdirmişdir. Tədqiqatda respondentlərə erkən nikah haqqında məlumatın haradan əldə edilməsi ilə bağlı sual verilmiş və aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir.

Qrafik 7: Erkən nikah ifadəsi haqqında məlumatı haradan eşitmisiniz?

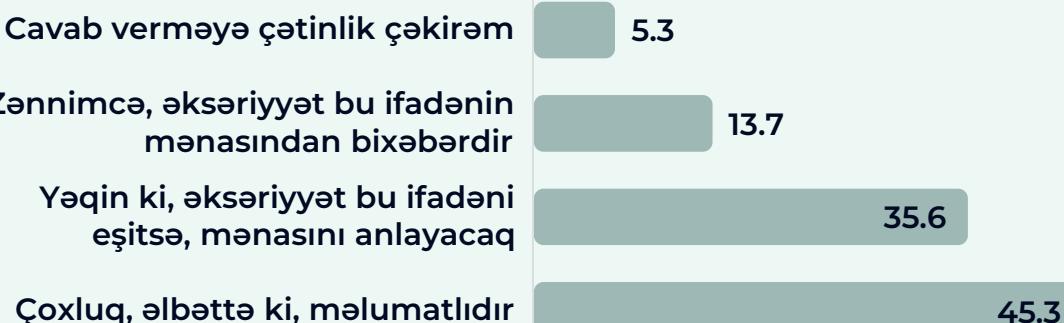
Qrafik 8-dən göründüyü kimi, şəxslər ən çox internetdən məlumat əldə etməyə üstünlük verirlər. Maraqlı məqam budur ki, audiovizual formada olan xəbərlər və ənənəvi KİV-lərdən məlumat əldə etmə səviyyəsi rəfiqə və dost-tanışlardan daha aşağı səviyyədədir. Bu təbii ki, mövzunun bir qədər həssas olmasından, özəl həyatı maraqlandıran məsələ olduğu üçün insanlar adətən bu haqda məlumatları yaxın bildikləri insanlarla məsləhətləşməyə daha çox üstünlük verirlər. Bununla yanaşı hər bir sosial demoqrafik qrup üçün bu nəticələr eyni deyil. Hər bir şəxs müəyyən bir informasiya mənbələrinə digərlərinə nəzərən daha çox üstünlük verir. Sosial demoqrafik təsnifatlaşdırma uyğun olaraq hər bir sosial qrupun üstünlük verdiyi informasiya mənbələri mövcuddur. Hansı sosial qrupların hansı informasiya mənbələrinə daha çox üstünlük verməsi haqqında təhlillər gələcəkdə fərqli sosial-demoqrafik qruplar üçün fərqli maarifləndirmə metodlarının işlənilməsi üçün faydalı olacaq. Ona görə də tədqiqatda istifadə edilən sosial-demoqrafik qrupları müəyyənləşdirən dəyişənlərlə məlumatlılıq mənbəyi arasında Che Square əlaqə testi və T fərq testi ilə fərqli sosial qrupların informasiya mənbələrinə olan meyllilik və əlaqə ölçülərək təhlil sənədinə əlavə olaraq Cədvəl 5 və 6-da yerləşdirilmişdir. Cədvəllərin sətir hissəsində 9 sosial-demoqrafik dəyişənlər - cinsiyət, təhsil səviyyəsi, yaş, yaşadığı yaşayış məntəqəsinin tipi, nikaha daxil olduğu yaş, nikah statusu, sosial statusu, ailəde işləyənlərin sayı və ailə vəziyyəti ifadə edilmişdir. Sütun hissəsində isə 7 məlumat mənbələri sadalanmışdır. Hər bir məlumatlılıq mənbəyi sosial demoqrafik göstəricilər əsasında təhlil edilmişdir. Həmin nəticələri ümumiləşdirək müəyyən etmək mümkündür ki, məlumatlılıq mənbələri ilə sosial demoqrafik dəyişənlərdə ciddi əlaqə mövcuddur. Ümumilikdə 63 əlaqə və fərq testləri aparılmışdır. 63 əlaqədən 37-də sosial demoqrafik qruplarla məlumatlılıq mənbəyi arasında əlaqənin mövcudluğunu təsdiq edilmişdir.

Məlumatlılıq mənbəyinin dəyişməsində ən çox rol oynayan faktorlar yaşayış yerinin tipi 6, təhsil səviyyəsi 6, cinsiyət 5 və sosial statusdakı 5 təhlildə özünü göstərmüşdür. Ən az rol oynayan isə nikah yaşında (1 təhlildə) özünü biruzə vermişdir. Cədvəldəki 63 təhlilə nəzər yetirdikdə müəyyən edilmişdir ki, məlumatlılıq baxımından ən zəif təbəqələr kişilər, rayon mərkəzləri və kəndlərdə yaşayanlar, təhsil səviyyələri orta və aşağı olanlardır. Təhlillər onu göstərir ki, erkən nikahla bağlı maarifləndirmə işlərində bu şəxslərə daha çox yönəlmək lazımdır.

Cəmiyyətdə erkən nikahla bağlı anlayış:

Respondentlərdən eyni zamanda bütövlükdə cəmiyyətin erkən nikahla bağlı anlayışlarının olub olmaması soruşulmuşdur və aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir.

Qrafik 8: Necə düşünürsünüz cəmiyyətimizdəki insanlar bu anlayışdan xəbərdardırlar?

Qrafik 9-dakı nəticələrə əsasən müəyyən edilmişdir ki, insanların təxminən 81%-i belə hesab edir ki, cəmiyyət erkən nikah anlayışı haqqında məlumatlıdır. Yalnız 14%-ə yaxını hesab edir ki, böyük əksəriyyəti bu ifadənin mənasından xəbəri yoxdur. Ümumilikdə bu cür göstəricini müsbət hal kimi hesab etmək olar.

Erkən nikah problemini dərk etmə:

Hər hansı bir neqativ proses və ya anlayış haqqında məlumatlı olmaq eyni zamanda ona qarşı neqativ mövqedə olmayı və ya ona qarşı mübarizə aparmağı şərtləndirmir. Bu baxımdan anlayışı bilmə ilə qavrama (dərketmə) arasında fərqlər yaranır bilər. Bu baxımdan respondentlərin erkən nikah haqqında məlumatlılığını ölçməklə yanaşı erkən nikah problemini necə dərk etməsi də çox vacib məqamlardan biridir. Bu əldə edilən məlumat, bilik və bacarıqla dərk etmə arasındakı fərqi göstərir. Bununla da erkən nikahla bağlı maarifləndirmə işi eyni zamanda həmin problemin ciddiliyini qavramaya töhfə verib-vermədiyini göstərməkdədir. Bu baxımdan tədqiqatda respondentlərdən cəmiyyətimizdə erkən nikah probleminin mövcudluğunun səviyyəsi haqqında soruşulmuşdur və aşağıdakı cavablar əldə edilmişdir.

Qrafik 9: Necə düşünürsünüz bu gün cəmiyyətimizdə erkən nikah problemi mövcuddur?

Qrafik 10-da göründüyü kimi erkən nikah bir problem kimi inkar edilmir, lakin problemin ciddiliyi məsələsində fikir ayrılığı mövcuddur. Nəticələrə görə respondentlər əsasən iki hissəyə bölünmüşdür. Birinci qrup şəxslərin bəyanına görə erkən nikah mövcuddur, lakin tək-tək rast gəlinən hadisədir. İkinci qrup isə bu problemin ciddi olması qənaəetindədir. Hər iki qrupun payı bir-birinə bərabərdir. Digər 3 cavabın payı isə cüzdidir. Bunlar əsasən cavab verməyə çətinlik çəkənlər, habelə problemin işırdılmış olması cavabı verənlərdir ki, onların da payı öz aralarında bir-birinə yaxındır. Bu təhlildən sonra fərqli sosial-demoqrafik qrupların problemi dərk etməsində hansı fərqlərin olduğunu müəyyənləşdirmək mümkündür. Qeyd edilən 9 sosial demoqrafik faktor baxımından təhlillər aşağıdakı kimi nəticələnmişdir:

Yaş faktoru:

Günümüzün ciddi problemi hesab edənlərin orta yaşı (39.42) və tək-tək rast gəlinən hal olduğunu işaretləyənlərin orta yaşı (40.91) arasında statistik mənada ciddi fərq müşahidə edilməmişdir. ANOVA testinin nəticələri də erkən nikah problemini müxtəlif səviyyələrdə dərk edənlərin orta yaşı arasında ciddi fərqi olmadığını müəyyənləşdirmişdir. Eyni yanaşma ailə qurma yaşında da müşahidə edilmiş və müvafiq olaraq orta yaşlar 22.9 və 23.06 yaş olmuşdur. Dolayısı ilə erkən nikah problemini dərk etmə səviyyələrdən yaş faktoru və ailə qurma yaşı faktoru baxımından ciddi fərq yoxdur. Ailədə işləyənlərin nisbəti üçün də eyni mühakiməni yürütəmək mümkün kündür. Burada da müvafiq olaraq göstəricilər 40.28 və 39.94 yaş olub orta yaşlar arasında ciddi fərq müəyyən edilməmişdir.

Cinsiyət faktoru:

Cinsiyət faktoru üzərindən təhlil etdiyimiz zaman ilk ağla gələn tezis budur ki, erkən nikah problemini dərk etmə səviyyəsi cinsiyət qruplarına görə dəyişə bilməkdədir və bu iki dəyişən arasında əlaqə mövcuddur. Eləcə də hesab edirik ki, erkən nikah problemini dərk etmə səviyyəsi qadınlarda kişilərə nəzərən gözlənilən dəyərdən daha yüksək olacaq. Həqiqətən əldə edilən dəyərlə gözlənilən dəyər arasında təhlillər bizim tezisləri təsdiqləsə də, əlaqə testinin əmsalları 0.078, yəni 0.05-dən böyük əldə edildiyinə görə cinsiyət qrupları ilə erkən nikah problemini dərk etmə arasındaki əlaqə təsdiq edilməmişdir.

Təhsil səviyyəsi:

Təhsil səviyyələri ilə erkən nikahı dərk etmə səviyyəsi arasındaki əlaqə müvafiq testlərdə təsdiq edilmişdir. Che Square testinin nəticələrinə görə təhsil səviyyəsi artdıqca erkən nikahı ciddi problem kimi qəbul edənlərin nisbəti gözlənilən dəyərdən daha çox olur. Tam orta təhsildən sonrakı bütün təhsil səviyyələrində erkən nikah probleminin ciddi qəbul edilmə payı artmışdır. Bu həm də onunla əlaqədardır ki, erkən nikah haqqında məlumatlılıqda nisbətən aşağı təhsil səviyyəsində olan şəxslərdə erkən nikahla bağlı məlumatlandırma səviyyəsi və mənbələri digər təhsil səviyyələrinə nəzərən daha aşağıdır. Bu müəyyən qədər maarifləndirmə-qavrama arasında pozitiv əlaqənin də bir göstəricisidir və gözlənilən nəticədir.

Ailə vəziyyəti:

Ailə vəziyyəti də erkən nikah problemini dərk etmə faktoru ilə əlaqəsi müvafiq testlərlə müəyyənləşmişdir. Əldə edilən nəticələrə görə subay və boşanmış şəxslər erkən nikah probleminin ciddiliyini gözlənilən dəyərlərdən daha yüksək səviyyədə evli və dul şəxslərdən daha çox dərk edirlər. Müvafiq test nəticələri ailə vəziyyəti ilə erkən nikah problemini dərk etmə dəyişəni arasında əlaqəni təsdiq etmişdir.

Sosial status:

Əlaqə testlərinin nəticələri onu göstərdi ki, erkən nikah probleminin idrakı ilə şəxslərin sosial statusu arasında ciddi əlaqə mövcuddur. Nisbətən yüksək təhsil tələb edən sosial statusda olan şəxslər gözlənilən dəyərdən yüksək sayıda erkən nikah problemini ciddi qiymətləndirməkdədir. Evdar qadınlar, işsizlər, xidmət işçiləri, peşə tələb etməyən fəhlələr isə problemi ya şışirdilmiş kimi dəyərləndirirlər, ya da tək-tək rast gəlinmə cavablarına gözlənilən dəyərdən daha çox işaret ediblər. Belə nəticəyə gəlmək mümkündür ki, insanların sosial statusları onların erkən nikahı idrak etməsini müəyyən edir.

Yaşayış məntəqə tipi:

Erkən nikahın ciddiliyi müxtəlif tip yaşayış məntəqələrində nə qədər fərqli mənzərə yaratdığını müəyyən etmək məqsədilə iki dəyişən arasında əlaqə testi tətbiq edilmişdir. Aparılan test nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, yaşayış məntəqəsi tipi ilə erkən nikah problemini idrak səviyyəsi arasında əlaqə mövcuddur. Paytaxt və rayonlardakı kəndlər gözlənilən dəyərdən aşağı sayıda erkən nikahın ciddi problem olduğunu müəyyən etmiş, respublika tabeliyindəki bütün şəhərlər, şəhər tipli qəsəbələr isə gözlənilən dəyərdən daha yüksək sayıda erkən nikahın ciddi problem olduğunu qeyd ediblər.

Nikah statusu:

Əlaqə testi nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, şəxslərin nikahının statusu onların erkən nikah probleminə yanaşmasını müəyyən edir və iki dəyişən arasında əlaqə tapılmışdır. Subay və qeyri-rəsmi nikahda olanlar gözlənilən dəyərdən yüksək sayıda erkən nikahın ciddi bir problem olduğunu qeyd etmiş, rəsmi nikahda olanlar isə bu problemin nadir hallarda olduğunu daha çox vurğulayıblar.

Aparılan təhlillər onu göstərir ki, maarifləndirmə, məlumatlandırma ilə idrak etmə arasında pozitiv bir əlaqə mövcuddur. Belə ki, məlumatlılıq səviyyəsi nisbətən aşağı olan sosial qruplar erkən nikah probleminə də daha az həssaslıqla yanaşırlar və problemin ciddi olduğunu dərk etmirlər. Tədqiqatda bu nəticə çox mühüm tapıntıdır və o mənaya gəlir ki, maarifləndirmə işi müəyyən mənada müxtəlif sosial təbəqələrdə problemə həssaslığı artırıb ilər. Bununla yanaşı sadəcə maarifləndirmə işi həssaslığa təsir edən tek faktor deyil. Problemə həssaslığı müəyyənləşdirən mental faktorlar da mövcuddur. Bəzi mental faktorlar şəxslərin maddi gəlirləri, həyat tərzi və sosial imkanlardan bəhrələnmə onların mental davranışlarına da təsir edərək erkən nikah probleminə münasibəti dəyişdirə bilər. Amma istənilən halda daha həssas təbəqələrlə maarifləndirmə işini artırmaq müsbət bir töhfə verəcək.

Növbəti sual isə şəxslərin nəzərində erkən nikahın definisiyası ilə bağlıdır. Respondentlərə bununla əlaqədər “erkən nikah deyəndə nə nəzərdə tutulur” suali verilmişdir və nəticələr aşağıdakı kimiidir.

Qrafik 10: Sizin fikrinizcə erkən nikah deyəndə nə nəzərdə tutulur?

Qrafik 11-dəki nəticələr onu deməyə əsas verir ki, respondentlər erkən nikahın hüquqi aspektlərini çox yaxşı bilirlər. İfadə tərzlərinin bir birinə yaxın olması əldə edilən nəticəni yanında bilər. Əsas məqam budur ki, böyük əksəriyyəti erkən nikahda əsas məqamın yaşın 18 yaşdan aşağı olması ilə bağlıdır. Hər kəs anlayır ki, 18 yaşa qədər şəxslər uşaqlıq hesab edilir və həddi buluğa çatmayan şəxslərdir. Şübhəsiz ki, cavab alternativləri arasında erkən nikahın ayrı ayrı elementlərinin ifadə edilməsi cavabların bölgüsünə də öz təsirini göstərmüşdür. Erkən nikahın əsas elementləri bunlardır:

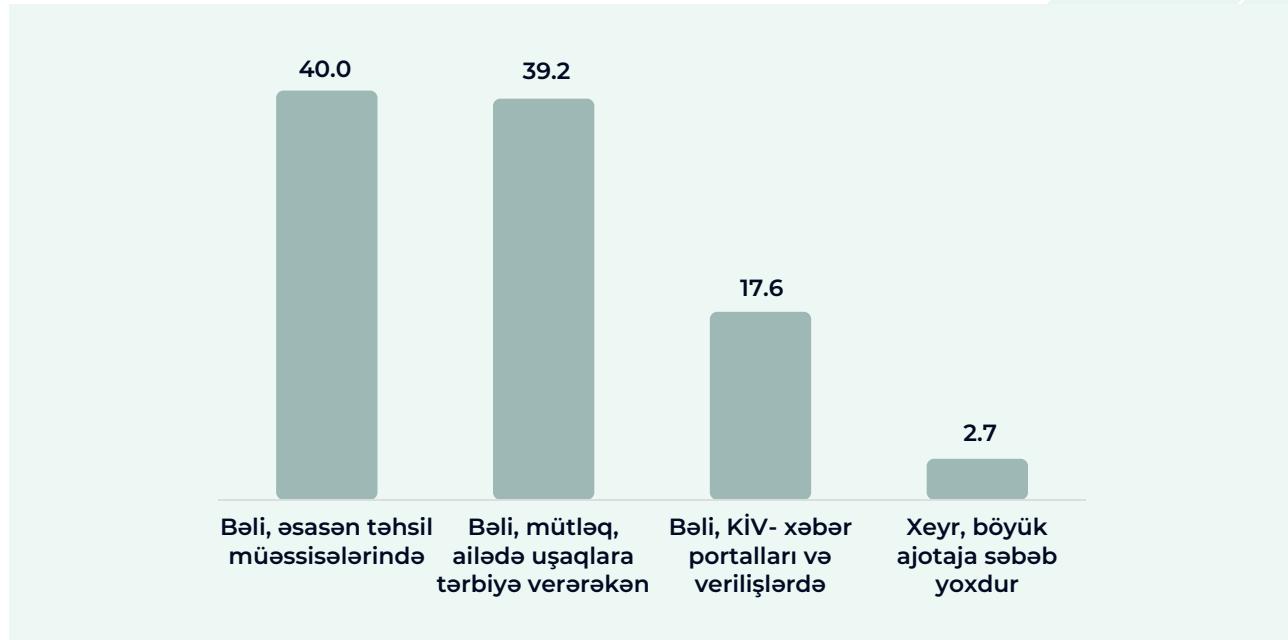
- 18 yaşına çatmamış şəxslə ailə qurmaq
- Şəxslərin razılığı və sərbəst iradəsi olmadan qərar vermək
- Nikaha daxil olmaq üçün təvəllüdün dəyişdirilməsi cəhd'ləri

Bu baxımdan bir cavab xaricində digər cavabların hamısı doğrudur. Cavablardan biri isə 18 yaşına çatmamış insanların rəsmi nikaha daxil olması cavabıdır ki, bu cavab respondentlərin 28.2%-ni təşkil edir ki, bu da ciddi rəqəmdir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bu cavabın əsas səbəblərindən biri Ailə Məcəlləsində əvvəllər 17 yaşı tamam olmuş şəxslərin müvafiq icra hakimiyətinin razılığı əsasında rəsmi nikaha daxil olması ilə bağlı müddəədir. Hesab edirik ki, bu, cavab verənlərin ailə qanunvericiliyində edilən dəyişiklikdən xəbərdar olmaması ilə bağlıdır. Bu baxımdan maarifləndirmə işlərində erkən nikahın hüquqi aspektləri, məhdudiyyətlər və tətbiq edilən sanksiyalar haqqında daha ətraflı məlumatın verilməsi gələcəkdə bu məsələyə münasibətin korrektləşdirməsinə töhfə verəcək. Ümumilikdə isə böyük əksəriyyət erkən nikahda əsas elementin 18 yaşdan aşağı nikaha daxil olması mənasına gəldiyini başa düşür.

Erkən nikahla bağlı təbliğat işlərinin qurulması:

Respondentlərdən erkən nikaha qarşı təbliğatın aparılması məsələlərinə də münasibət soruşturulmuşdur. Sual əsasən təbliğatın ailədə yoxsa ailədən kənar qurulması və ümumiyyətlə bu təbliğata ehtiyacın olub-olmaması kontekstində soruşulmuş və aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir.

Qrafik 11: Sizin fikrinizcə erkən nikah haqqında təbliğat və məlumatlandırılma işləri

Qrafik 12-də göründüyü kimi respondentlər əsasən iki cəbhəyə bölündürlər. Güman etmək olar ki, respondentlərin seçim meyari təbliğatın effektivliyi əsasında həyata keçirilib. Bəzi insanlar hesab edir ki, ailədə verilən dəyər və təbliğat daha təsirlidir. Bu nəticə eyni zamanda harada və necə effektiv təbliğat aparmağın, eləcə də ictimai qurumlara (ailə, məktəb və media) olan etibarın bir göstəricisidir. İkinci qrup insanlar isə hesab edir ki, məktəblərin əsas funksiyalarından biri ölkə üçün ideal vətəndaş yetişdirməkdir. Ehtimal etmək olar ki, bu baxış tərzi sosial statusu nisbətən yüksək olan, şəhər yerlərində yaşayan və təhsil səviyyəsi nisbətən yüksək olan şəxslərə aiddir. Nisbətən mühafizəkar şəxslər isə ailədəki təbliğatdan məktəbdəki təbliğatdan daha təsirli olması qənaətindədir. Şübhəsiz ki, KİV-ləri işaretleyən şəxslər də mövcuddur. Tədqiqatda təbliğatın seçilməsində fərqli sosial-demoqrafik qruplarla təbliğat seçimi arasındaki əlaqə də öyrənilmişdir.

Cinsiyət faktoru:

Əlaqə testinin təhlilləri onu göstərir ki, təbliğatın harada aparılması məsələsinə münasibət cinsiyət faktoruna görə dəyişməkdədir. Kişi lər erkən nikahla bağlı maarifləndirmə işində ailə və KİV-nin roluna daha çox etibar edir. Qadınlar isə təhsil qurumuna gözləniləndən daha çox etibar edir.

Təhsil səviyyəsi:

Əlaqə testinin təhlilləri ilə müəyyən edilmişdir ki, təbliğatın harada aparılması ilə təhsil səviyyəsi arasında əlaqə mövcuddur. Təhsil səviyyəsi artdıqca təbliğatın təhsil müəssisələrində qurulmasına üstünlük verənlərin sayı artmaqdadır. Nisbətən aşağı təhsil səviyyəsində olanlar isə yalnız ailədəki tərbiyəyə daha çox üstünlük verirlər və erkən nikahla bağlı maarifləndirmənin ailə daxilində olmasını daha üstün hesab edirlər.

Ailə vəziyyəti:

Təbliğatın harada effektiv olması cavabı ilə şəxslərin ailə vəziyyəti arasında əlaqə mövcudluğunu öz təsdiqini tapmışdır. Belə ki, evli şəxslər gözləniləndən daha yüksək səviyyədə KİV-lərə, subay şəxslər həm ailə, həm də orta təhsil müəssisələrinə, boşanmış şəxslər təhsil müəssisələri və KİV-lərə, dul şəxslər isə daha çox ailə tərbiyəsi vasitəsilə təbliğata daha çox üstünlük verirlər.

Sosial status:

Şəxslərin sosial statusu ilə onların təbliğatdakı effektiv yolların seçimi arasında əlaqə müəyyən edilmişdir. Tədqiqatımızda təhsil səviyyəsi nisbətən aşağı olan sosial status qrupları, erkən nikah təbliğatında ailə daxilindəki tərbiyəyə, nisbətən yüksək təhsil tələb edən sosial statusda olan şəxslərin isə təhsil müəssisələri və KİV-lərdə təbliğatın aparılmasına daha çox tərəfdar olduğu müəyyən edilmişdir. Əslinə, bu nəticələr onu göstərir ki, şəxslərin sosial statusunu onların təhsil səviyyəsindən müstəqil olaraq düşünmək mümkün deyil.

Yaşayış məntəqələrinin tipi:

Şəxslərin yaşadığı məntəqənin tipi ilə təbliğat yollarının effektivliyi arasında da əlaqə müəyyən edilmişdir. Təhsil müəssisələrinə gözləniləndən daha çox üstünlük verən yerlər paytaxt, sosialist dövründə qurulmuş şəhərlər və kənd yerləri olmuşdur. Ailədə təbliğata üstünlük verənlər tarixi şəhərlər, KİV-lərə isə daha çox rayon mərkəzləri və kəndlər üstünlük vermişdir. Bu nəticə təbliğatın hansı məkanda hansı sosial təbəqəyə daha çox təsir edəcəyini müəyyən etmək baxımından vacib bir tapıntıdır.

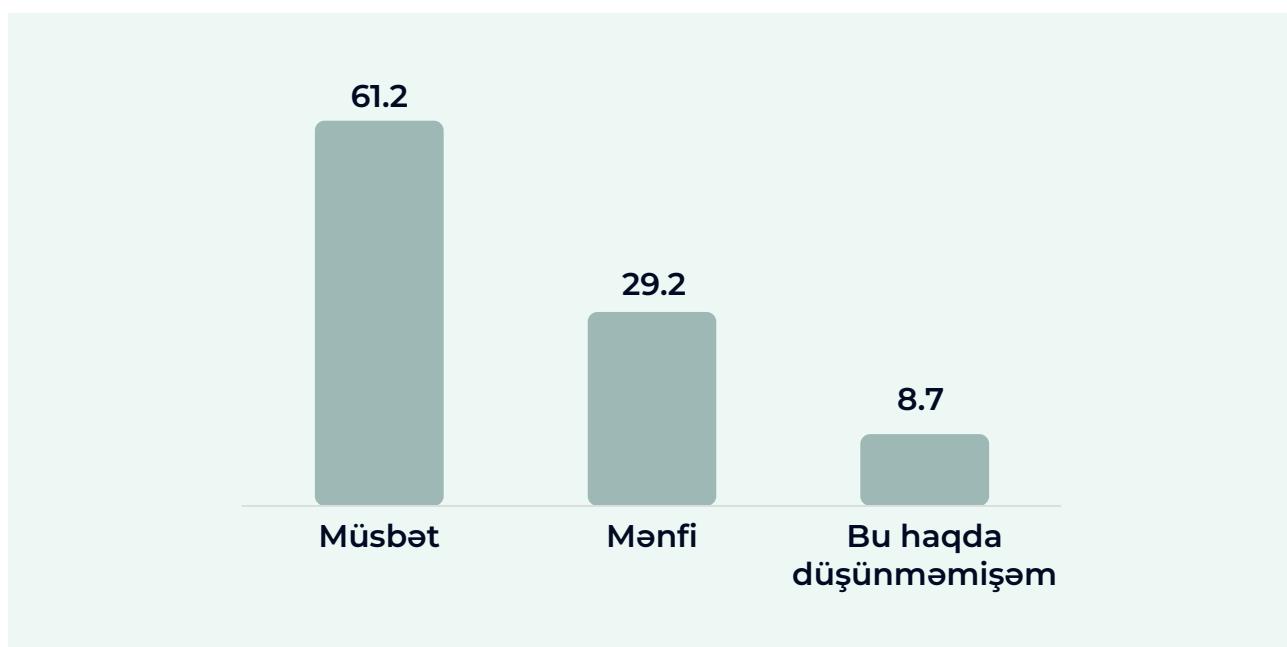
Nikahın rəsmiliyi:

Şəxslərin nikahının rəsmiliyi və ya subay olması onların təbliğat üsullarının seçilməsinə təsiri əlaqə testləri ilə müəyyənləşmişdir. Erkən nikahla bağlı təbliğatın daha çox təhsil müəssisələrində aparılmasına qeyri-rəsmi nikahda olanlar, ailədə aparılmasına subay və sonradan nikahını rəsmiləşdirənlər, KİV-də isə rəsmi nikahda olanlar gözlənilən dəyərdən daha çox üstünlük verirlər.

Nikaha münasibət

Respondentlərdən ümumilikdə nikaha olan münasibətləri də öyrənilmişdir. Bu sual ümumilikdə şəxslərin gələcək həyatı ilə bağlı olması ilə yanaşı, eyni zamanda nikaha olan baxış tərzinin öyrənilməsi ilə də bağlıdır. Respondentlərin cavabı isə aşağıdakı qrafikdə verilmişdir.

Qrafik 12: Ümumilikdə nikaha münasibətiniz necədir?

Belə bir nəticənin olması əslində gözləniləndir. Çünkü, göründüyü kimi, respondentlərin hər üç nəfərindən ikisinin evli olduğunu, digər hissəsinin isə böyük hissəsinin subay olduğunu, az bir hissəsinin isə dul və boşanmış olduğunu nəzərə alsaq nəticələrin indiki statuslarla uyğunlaşdığını müşahidə etmək mümkündür. Bu nəticə onu göstərir ki, subayların böyük bir hissəsi hal-hazırda status-kvodan razıdır və yaxın vaxtlarda nikaha daxil olmayıcaq. Nikaha münasibətin mövcud ailə vəziyyəti ilə bölgüsünü nəzərə alsaq bu nəticələrin nə dərəcə doğru olduğunu müəyyənləşdirmək mümkün olacaq. Ailə vəziyyəti və nikaha münasibət üzrə qurulan əlaqə testində müəyyən edilmişdir ki, bu suala münasibətdə şəxslərin evli və subay olması ciddi fərq yaradır. Məsələn "bu haqda düşünməmişəm" cavabı verənlər arasında subayların sayı 51-dir. Halbuki gözlənilən dəyər 25 nəfər olmalıydı. Eyni məqamı müsbət və mənfi münasibətlərdə də müşahidə etmək mümkün kündür.

Məktəb yaşlarında nikaha daxil olmaya münasibət:

Qrafik 14-də göründüyü kimi respondentlərin 90%-ə yaxını məktəbli yaşıda nikaha daxil olanlara münasibətinin mənfi olduğunu bildirə də, fərqli sosial qruplarda bu nəticələr bir qədər fərqli ola bilər. Müəyyən mənada bu nəticələrə bir qədər şübhə ilə də yanaşmaq mümkündür. Güman etmək olar ki, bir çox respondentlər bu suala qeyri-səmimi cavab verirlər. Bu mülahizə üçün əsaslı səbəb də mövcuddur. Şəxslər cəmiyyətdə mövcud olan neqativ bir fenomenə müsbət çalar qatmaqdan çəkinir və qınaq obyekti olmasından çəkinirlər.

Bölgünün çox qeyri-bərabər bölünməsi eyni zamanda müxtəlif sosial-demoqrafik qruplar arasında müqayisəli təhlilin aparılmasına da çətinlik törədir. Bununla yanaşı əlaqə testləri bəzi ipuçları verməkdədir.

Qrafik 13: Məktəbli yaşlarında nikaha daxil olmağa necə baxırsınız?

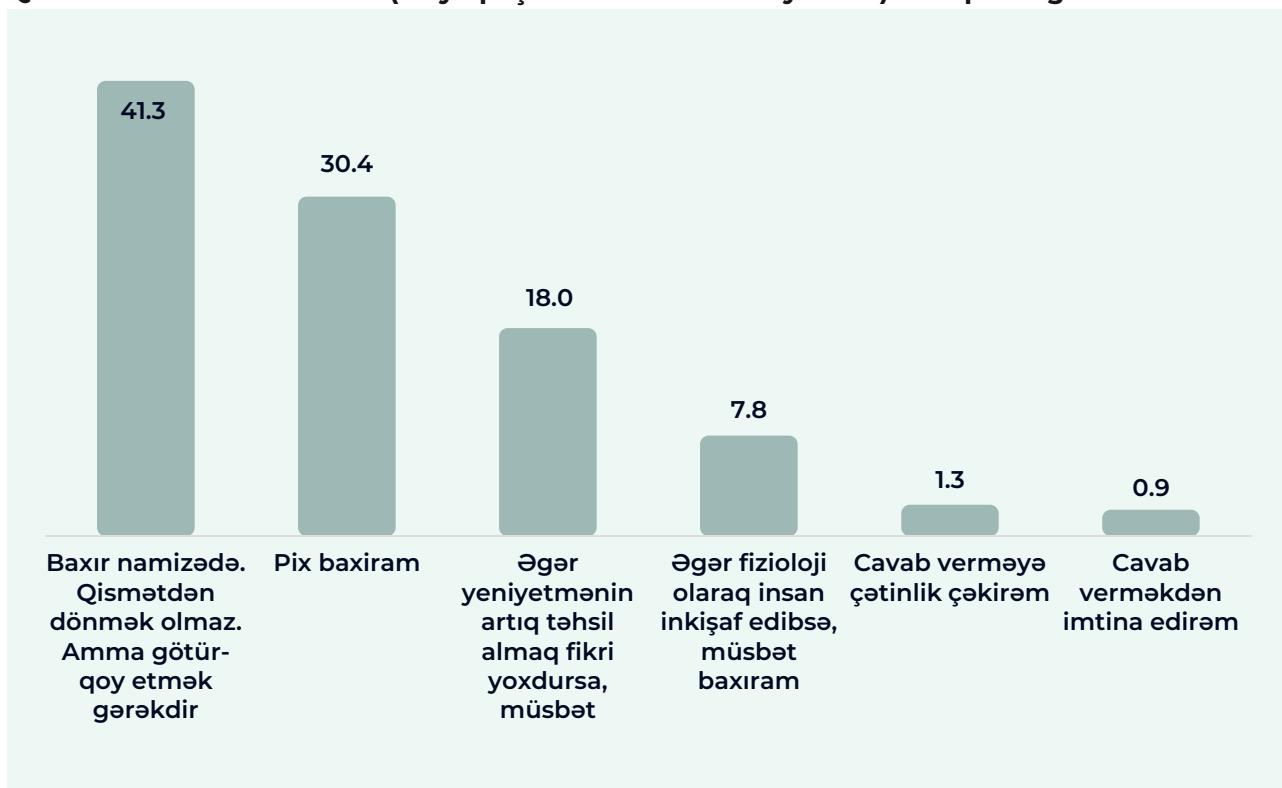
Belə ki, aparılan əlaqə testi təhlilləri sosial-demoqrafik faktorlarla əlaqəni müəyyən edərək aşağıdakı nəticələri əldə etmişdir:

Cinsiyət qrupları - kişi və qadınların erkən nikaha mənfi baxışı eyni səviyyədədir. Təhsil səviyyəsi artdıqca erkən nikaha mənfi baxış gözlənilən dəyərdən daha yüksək səviyyədə olur. Yəni təhsil səviyyəsi artdıqca erkən nikaha mənfi baxış artır, təhsil səviyyəsi azaldıqca erkən nikaha münasibət daha da loyallaşır.

Ailə vəziyyətinə görə erkən nikaha baxış tərzi dəyişmir və bütün statuslarda olanlar məsələyə eyni səviyyədə yanaşırlar. Sosial status üzrə kateqoriyalarla müqayisəli təhlil apardıqda nisbətən aşağı təhsil tələb edən sosial status kateqoriyalarında olanların erkən nikaha mənfi münasibəti gözlənilən dəyərdən aşağı olsa da əlaqə testi bu fərqləri statistik mənada ciddi fərq hesab etmir. Beləliklə sosial statusla erkən nikaha münasibət arasında əlaqə müəyyən edilmədi.

Yaşayış yerləri üzrə isə əlaqə müəyyən edilmişdir. Yəni təhlil onu göstərdi ki, şəxslərin yaşadığı yaşayış məntəqəsinin tipi onun erkən nikaha olan münasibətini dəyişdirə bilər. Erkən nikaha gözlənilən dəyərdən daha yüksək səviyyədə mənfi münasibət bildirən yaşayış məntəqələri - respublika tabeliyində olan şəhərlər, şəhər tipli qəsəbələr və bir qədər də rayon mərkəzləridir. Təəccübü məsələ budur ki, paytaxt əhalisi və kəndlər “əgər yeniyetmənin təhsil almaq fikri yoxdursa müsbət” cavabını gözlənilən dəyərdən daha yüksək dəyərdə işarəliyiblər. Xüsusiylə bu yanaşma erkən nikahı legitimləşdirmək baxımından çox təhlükəlidir. Nikahın statusu ilə erkən nikaha münasibət arasında da əlaqə müəyyən edilmişdir. Belə ki, subay və rəsmi nikah qrupunda olanlar gözlənilən dəyərdən daha yüksək səviyyədə erkən nikaha mənfi münasibət bildirdikləri halda, qeyri-rəsmi nikah və daha əvvəllər qeyri-rəsmi nikahda olub sonradan rəsmi nikaha keçənlər erkən nikaha daha loyal münasibət göstərirlər. Bununla yanaşı respondenlərdən ali təhsil müəssisələrində (və ya peşə məktəbində) oxuyanların ailə qurmasına münasibəti də öyrənilmiş və aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir. Qrafik 15-in nəticələri onu göstərir ki, respondentlərin məktəb vaxtında nikaha girmə hadisəsinə baxış tərzi ilə ali məktəbdə təhsili davam edənlərin nikaha daxil olma məsələsinə baxış tərzi fərqliidir. Ali məktəb tələbələrinin nikaha daxil olmasında fərqli yanaşmalar daha balanslı şəkildə bölüşdürülmüşdür.

Qrafik 14: Ali təhsil alarkən (və ya peşə məktəbində oxuyarkən) ailə qurmağa necə

Qrafik 15-in nəticələri onu göstərir ki, respondentlərin məktəb vaxtında nikaha girmə hadisəsinə baxış tərzi ilə ali məktəbdə təhsili davam edənlərin nikaha daxil olma məsələsinə baxış tərzi fərqliidir. Ali məktəb tələbələrinin nikaha daxil olmasında fərqli yanaşmalar daha balanslı şəkildə bölüşdürülmüşdür.

Nəticələrdən müəyyən edilmişdir ki, orta məktəb şagirdindən fərqli olaraq ali məktəbdə tələbələrin nikaha daxil olmasına respondentlər daha loyal münasibət bəsləyir. Bu məsələdə respondentlərin yalnız 30.4%-nin münasibəti mənfidir. 41%-i namizəddən asılı olaraq vəziyyətin dəyişcəyini bəyan edərək nikaha daha loyal münasibət nümayiş etdirmişdir. Bu sualda da fərqli sosial-demoqrafik kateqoriyada olan şəxslərin münasibətindəki fərq də müəyyənləşdirilmiş və aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

Cinsiyət qrupları ilə hər hansı bir əlaqə müəyyən edilməmişdir. Qadın və kişilərin bu məsələyə münasibətdə mövqeləri eyni olmuşdur. Ali məktəb tələbələrinin nikaha daxil olma məsələsinə münasibətilə təhsil səviyyəsi arasında isə güclü əlaqə müəyyən edilmişdir. "Pis baxıram" cavabını tam təhsillilər, natamam ali, bakalavr təhsillilər, magistr pilləsindən məzun olanlar gözlənilən dəyərdən və digər təhsil qruplarına nəzərən daha çox işarəliyiblər və bununla da təhsilə daha çox əhəmiyyət veriblər. Əgər yeniyetmənin təhsil almaq fikri yoxdursa müsbət yanaşma cavabında isə təhsilsizlər, natamam orta təhsillilər və texniki peşə təhsillilər gözlənilən dəyərdən daha yüksək sayda bu cavabı işarələyiblər. Dolayısı ilə burada təhsil səviyyəsi ilə nikaha olan münasibət arasında tərs mütənasiblik mövcuddur. Təhsil səviyyəsi artdıqca orta məktəb və ali məktəb tələbələrinin nikaha daxil olmasına mənfi münasibət artmaqdadır. Ailə vəziyyət də ali məktəb tələbələrinin nikaha daxil olma məsələsinə münasibəti müəyyənləşdirən faktordur. Testin nəticələri bu iki dəyişən arasında əlaqənin mövcudluğunu sübut etmişdir. Evli və boşanmış şəxslərin ali məktəb tələbələrinin nikaha daxil olmasına daha loyal yanaşlığı müəyyənləşmişdir. Sosial status isə bu məsələyə münasibətdə hər hansı bir təsirin olmadığı müəyyənləşmişdir. Şəxslərin yaşadığı yaşayış məntəqəsi tipi isə onların bu məsələdə münasibətinə təsir edən sosail-demoqrafik faktordur. Ali məktəb tələbələrinin nikaha daxil olmasına cavablar üzrə gözləniləndən daha çox işarələmə vəziyyəti aşağıdakı kimidir:

"Əgər yeniyetmənin təhsil almaq fikri yoxdursa müsbət yanaşıram" cavabını verənlər tarixi şəhərlər, rayon mərkəzləri və kəndlər olmuşdur. Digər yaşayış məntəqələri isə bu cavabı gözlənilən dəyərdən daha az işarələmişdir.

Nikah statusuna görə isə təhlildə müəyyən edilmişdir ki, yalnız subay şəxslər ali məktəb tələbələrinin nikaha daxil olmasına gözlənilən dəyərdən daha çox mənfi münasibət göstəriblər.

Qeyd edilən məsələ daha dərinləşdirilmiş formada respondentlərdən soruşulmuş, bu dəfə konkret olaraq hansı yaş intervalında ailə qurulmasının daha optimal olduğu soruşulmuşdur və aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

Qrafik 15: Necə düşünürsünüz neçə yaşında ailə qurmaq gərəkdir?

Qrafik 16-nın nəticələrinə nəzər yetirdikdə müşahidə etmək mümkündür ki, respondentlərin yarıdan çoxu ailə qurmaq üçün ən optimal yaşı 24-27 yaş arası hesab edirlər. Növbəti sırada isə 34.9% ilə 18-23 yaş gəlir. Qrafik 15 isə əslində 21 yaşa qədər nikaha olan münasibəti bildirir. Burada iki qrafikin nəticələri arasında bir bənzərlik və eyni zamanda ziddiyət də mövcuddur. 21 yaşdan aşağı olanlar mənfi münasibət göstərənlərin 30%-ni təşkil etsə də, 62% optimal nikah yaşıının 23 yaşdan yuxarı olduğunu qeyd edir. Bununla yanaşı 15-ci qrafikdə digərləri 21 yaşdan aşağı ailə qurmağa bir mənali şəkildə müsbət yanaşma da nümayiş etdirmir. Müsbət yanaşmanın müəyyən şərtlər daxilində olduğunu bəyan edir. İstənilən halda hər iki sualın cavablarında ziddiyət mövcuddur. Bu ziddiyəti aradan qaldırmaq üçün qrafik 16-dakı cavabların bölgüsü sosial-demoqrafik kateqoriyalar üzrə əlaqəsini müəyyən edərək nə qədər ziddiyətin olub-olmadığını müəyyənləşdirmək mümkündür. Beləliklə qrafik 16-də sosial demoqrafik kateqoriyalar üzrə cavabların nəticələri aşağıdakı kimidir:

Ailə qurmada optimal yaşı müəyyən edilməsində şəxslərin yaşı hər hansı bir əhəmiyyətli rol oynamamışdır. Cavablar üzrə orta yaşlarda principial fərq qeydə alınmamışdır. Lakin şəxslərin nikaha daxil olma yaşı ailə qurmada optimal yaşı müəyyən etmədə ciddi rol oynamamışdır. Nikaha daxil olma yaşı artıraq respondentlər ailə qurmada optimal yaşı daha yüksək göstəriblər. Belə ki, 15-17 yaşı cavablayanların orta yaşı 16.33, 18-23 yaşı cavablayanların orta yaşı 21.53, 24-27 yaşı cavablayanların orta yaşı 23.83, 28 yaşdan yuxarı cavablayanların orta yaşı isə 24.57 yaş olmuşdur. 28 yaşdan yuxarı cavablayanları istisna etməklə, digər cavabların nəticələri onu göstərir ki, respondentlərin böyük əksəriyyəti nikaha daxil olma yaşından heç də peşiman deyillər. Ailədə işləyənlərin nisbəti isə şəxslərin ailə qurmada optimal yaşı seçilməsinə təsir etməmişdir.

Cinsiyət qrupları ilə ailə qurmada optimal yaşı müəyyənləşdirilməsi arasında ciddi əlaqə müəyyən edilmişdir. 24-27 və 28 yaşdan yuxarı cavabı verən kişilər gözlənilən dəyərdən daha yüksək, qadınlar isə 18-23 yaş arası cavabı gözlənilən dəyərdən daha yüksək qiymətləndirmişdir. Belə nəticəyə gəlmək mümkündür ki, kişilər ailə qurmada optimal yaşı qadınlara nəzərən daha yüksək yaşı göstəirlər. Bu ökəmizdəki nikah yaşıının cinsiyət üzrə bölgüsündə də təzahür etməkdədir.

Ailə qurma yaşı ilə təhsil səviyyəsi arasında da əlaqə müəyyən edilmişdir. Tədqiqatımızda aparılan təhlil nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, respondentlərin təhsil səviyyəsi yüksəldikcə nikaha daxil olma yaşıni daha yüksək yaşı qrupunu göstərməyə meylli olublar. Yəni təhsil səviyyəsi artıraq nikah yaşı da artmışdır. Nikah statusu ilə nikah qurma yaşı arasında da əlaqə müəyyən edilmişdir. Subay və dul şəxslər nikah yaşıni daha yüksək, evli və boşanmış şəxslər isə daha aşağı yaşı qrupunu göstərməyə meylli olmuşlar. Əvvəlki tədqiqatlarda qeyd etdiyimiz kimi şəxslərin təhsil səviyyəsi ilə sosial status arasında ciddi bir əlaqə mövcud olduğunu görə sosial status da nikah yaşı müəyyən edən faktordur. Təhsil səviyyəsi aşağı olan sosial statuslar nikah yaşıını nisbətən daha aşağı, yüksək təhsil səviyyəsi tələb edən sosial statuslar da nikah yaşıını daha yüksək göstərmişdir.

Şəxslərin yaşadığı yaşayış məntəqəsi tipi ilə də nikaha daxil olma yaşı müəyyən etmə arasında da əlaqə tapılmışdır. Belə ki, paytaxt əhalisi nikaha daxil olma yaşı gözlənilən dəyərdən daha aşağı göstərməyə, respublika tabeliyində şəhərlər və rayon mərkəzləri gözlənilən dəyərdən daha yüksək, kəndlər və şəhər tipli qəsəbələr isə nikah yaşı gözlənilən dəyərə yaxın olaraq göstərməyə meylli olublar. Hal hazırkı nikah statusu ilə nikaha daxil olma yaşıının cavablandırılması arasında əlaqə müəyyən edilmişdir. Rəsmi nikah və subay şəxslər nikah yaşı gözlənilən dəyərdən daha çox göstərməyə, qeyri-rəsmi nikahda olanlar isə nikah yaşı gözlənilən dəyərdən daha aşağı göstərməyə meylli olublar.

Respondentlərə verilən növbəti sual isə ailəyə kimin başçılıq etməsi ilə bağlıdır. Aparılan sorğunun nəticələri cəmiyyətimizin reallığından yanaşsaq gözlənilən nəticədir.

Qrafik 16: Sizcə ailəyə kim başçılıq etməlidir?

Respondentlərin 70%-ə yaxınının qadın olmasına baxmayaraq qrafik 16-dan göründüyü kimi respondentlərin 57.1%-i ailəyə kişinin başçılıq etməsinin vacib olduğunu vurgulamışdır. Bu nəticə cəmiyyətimizdə hakim olan ənənələr baxımından qiymətləndirək gözlənilən nəticədir. Hər ikisinin (ər və arvad) başçılıq etməsi də kifayət qədər səs toplamışdır ki, bunun əsas səbəbi qadın respondentlərin daha çox olması ilə bağlıdır. Həqiqətən də Chi Square əlaqə testi ilə müəyən edilmişdir ki, cavablandırmanın nəticələrinin cinsiyyət qrupları ilə ciddi əlaqəsi mövcuddur. Gözlənilən və əldə edilən nəticələr aşağıdakı cədvəldə verilmişdir:

Cədvəl 5: Ailəyə kim başçılıq etməlidir sualına cavabların cinsiyyət üzrə bölgüsü

		Ailəyə başçılığı kim etməlidir					
		Kişi	Qadın	Hər ikisi	Ailə böyükləri	Cavab verməkdən imtina edirəm	Cavab verməyə çətinlik çəkirəm
Kişi	əldə edilən	281	2	57	45	3	0
	Gözlənilən	221.7	3.0	126.4	34.1	2.1	.6
Qadın	əldə edilən	447	8	358	67	4	2
	Gözlənilən	506.3	7.0	288.6	77.9	4.9	1.4

Cədvəldən göründüyü kimi kişilər gözlənilən dəyərdən çox sayıda kişilərin ailəyə tək başına başçılıq etməsini istəyirlər. Qadınlar isə ailədə hər ikisinin cavabını gözləniləndən daha çox cavablaşmışdır. Bu baxımdan hesab edirik ki, əgər sorğuda qadın və kişilər eyni sayda iştirak etsəydi lər nəticələr daha fərqli ola bilərdi. Şübhəsiz ki, yaş, təhsil səviyyəsi və sorğuda istifadə edilən digər sosial-demoqrafik kateqoriyalarla əlaqə təhlillərində də eyni nəticələr çıxacaqdı. Amma bu sualda bunu etməyə ehtiyac yoxdur. Belə ki, ailəyə başçılıq eyni zamanda ailə daxilində öhdəlik və məsuliyyətin necə bölüşməsindən asılıdır. Bu baxımdan ailənin dolanışığı üçün maddi gəliri kim qazanmalıdır sualı da əslində bu sualla ciddi əlaqədədir. Ailənin dolanışığı üçün maddi gəlirin qazanılması ilə bağlı cavabları yuxarıda qeyd edilən sualın cavablarından çox asılıdır və bu iki sualı bir birindən müstəqil fikirləşə bilmərik. Ailənin dolanışığı üçün pulu kim qazanmalıdır sualına cavabların bütün sosial demoqrafik kateqoriyalarla əlaqə testinin nəticələrini müəyyənləşdirmək tədqiqatımız üçün kifayət edər.

Beləliklə ailənin dolanışığı üçün pulu kim qazanmalıdır sualına respondentlər aşağıdakı şəkildə cavab vermişdir.

Qrafik 17: Ailənin dolanışığı üçün pulu kim qazanmalıdır?

Qrafik 17-də göründüyü kimi ailədə dolanışığın yalnız kişilərin məsuliyyətinin olmasını qeyd edənlər 43.4% təşkil edir. Eyni zamanda gəlirin böyük hissəsinin hər ikisinin öhdəliyində olduğunu, lakin əsas qazancın kişi tərəfindən əldə edilməsini istəyənlərin də respondentlərin 39.8% olduğunu nəzərə alsaq bu məsələdə respondentlərin böyük hissəsinin ailə dolanışığında əsasən kişilərin daha çox məsuliyyət daşıdığını hesab edirlər. Əvvəlki sualın nəticələri ilə müqayisə etdikdə iki sualın cavabında güclü bir sinxronluğu müəyyən etmək mümkündür. Dolayısı ilə respondentlər ailəyə başçılıq məsələsini ailə dolanışığının öhdəliyindən müstəqil düşünməmiş və belə qənaətə gəlmışdır ki, ailənin dolanışığında kim daha çox məsuliyyət daşıyırsa o da ailəyə başçılıq etməlidir. Respondentlərin çox az hissəsi (14.9%-i) həm ərin, həm də arvadın ailə dolanışığında eyni dərəcədə məsuliyyət daşımış olduğunu bildirmişlər. Ailənin dolanışığı üçün pulu kim qazanmalıdır sualının cavabının erkən nikahla bağlı əhəmiyyəti bundan ibarətdir ki, bir çox hallarda erkən nikahı iqtisadi səbəblərlə əlaqələndirirlər. Bununla bağlı səsləndirilən mülahizə bundan ibarətdir ki, erkən nikahın əsas səbəblərindən birisi qadınların iqtisadi azadlığının az olması ilə bağlıdır.

Bu baxımdan ailə dolanışığında qadınlara məsuliyyətin yüklenməsinin əsas göstəriciləri sayılan “əsasən kişi, amma hər ikisi”, “hər ikisi eyni məsuliyyətlə çalışmalıdır” cavabları eyni zamanda erkən nikaha qarşı mübarizədə qadınlارın iqtisadi azadlığına verilən əhəmiyyəti də göstərməkdədir. Yəni bu cavablar qadınlara verilən iqtisadi azadlığın bir göstəricisidir və bu davranışlar eyni zamanda erkən nikaha qarşı yanaşmanı da ifadə edir. Əsas gözlənti ondan ibarətdir ki, digər suallarda fərqli sosial-demoqrafik kateqoriyada olan qrupların buradakı yanaşma ilə əlaqəsinin eyni olub-olmaması ilə bağlıdır. Beləliklə ailənin dolanışığı üçün pulu kim qazanmalıdır sualına cavabların sosial-demoqrafik kateqoriyalarla əlaqəsində aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

Cinsiyət qrupları ilə güclü əlaqə müəyyən edilmişdir. Kişi'lər ailənin dolanışığında yalnız kişi'lərin pul qazanmalı olduğu cavabını gözlənilən dəyərdən kifayət qədər çox sayıda cavablaşmış, qadınlar isə “əsasən kişi, amma hər ikisi” və “hər ikisi eyni məsuliyyətlə çalışmalıdır” cavabına isə daha çox meyl ediblər. Yekun nəticə olaraq demək mümkündür ki, qadınlar ailədə öz rollarını daha çox görmək və öz iqtisadi azadlıqlarını daha yüksək səviyyəyə gətirmək isteyirlər.

Təhsil səviyyəsi ilə də çox güclü əlaqə müəyyən edilmişdir. Təhsil səviyyəsi təhsilsiz, natamam orta, tam orta təhsilli'lər ailə dolanışığında yalnız kişi'lərin rol almasını qeyd etdiyi halda, orta təhsildən yuxarı digər bütün təhsil pillələri isə ailə dolanışığında qadınların da qismən və kişi ilə eyni səviyyədə rol almasını daha çox nəzərdən keçirirlər. Deməli təhsil səviyyəsi artdıqca ailədə dolanışığın təmin edilməsində qadının rolu da artmağa başlayır.

Ailə vəziyyətinə görə də cavablara meyllilik dəyişmişdir. Belə ki, ailə dolanışığında yalnız kişi'lərin rolunu ən çox qabardan evli və dul olanlar, əsasən kişi'lər, amma hər ikisi cavabını daha çox qabardanlar evli, boşanmış şəxslər, ailə dolanışığında hər ikisinin eyni səviyyədə öhdəlik götürməsinə daha çox meyl edənlər isə subay şəxslərdir. Sosial status ilə əlaqəsində isə nəticələr təhsil səviyyəsi ilə eynilik təşkil edir. Yaşayış məntəqələrinin tipi ilə ailənin dolanışığının kimdə olması cavabı arasında da güclü əlaqə müəyyən edilmiş, belə nəticəyə gəlmək mümkündür ki, şəxslərin yaşadığı yerin yaşayış məntəqəsinin tipi onun bu məsələdə mövqeyinə təsir edir. Ailənin dolanışığında ər və arvadın rolunu yaşayış məntəqələrinin necə dəyərləndirməsi aşağıdakı şəkildə verilmişdir:

“Yalnız kişi” bəndinə gözləniləndən daha çox cavab verənlər şəhərlər, rayon mərkəzləri və kəndlərdə yaşayanlardır.

“Əsasən kişi, amma hər ikisi” bəndinə gözləniləndən daha çox cavab verənlər paytaxt, şəhər tipli qəsəbələr və tarixi şəhərlərdə yaşayanlardır.

“Hər ikisi eyni səviyyədə” bəndinə gözləniləndən daha çox cavabı verənlər tarixi şəhərlər və şəhər tipli qəsəbələrdə yaşayanlardır.

Nikahın rəsmiliyi ilə əlaqə testlərinə gəldikdə isə gözlənilən dəyərdən daha yüksək cavablar aşağıdakı kimi olmuşdur:

“Yalnız kişi” cavabı verənlər: Rəsmi, qeyi-rəsmi və qeyri-rəsmi nikahdan sonra rəsmi nikaha keçənlər və dul şəxslərdir.

“Əsasən kişi, amma hər ikisi” cavabı verənlər: Rəsmi nikahda olanlardır.

“Hər ikisi eyni səviyyədə” cavabı verənlər: Subay və qeyri-rəsmi nikahda olanlardır.

Qeyd edilən mülahizələr və əlaqələr erkən nikahın məlumatlılığı, məlumatlılıq mənbəyi, erkən nikaha münasibəti maraqlandıran və sosial-demoqrafik kateqoriyalar üzrə təhlillərdə də bənzəri nəticələr əldə edilmişdir. Bütün bu nəticələrdən belə qənaətə gəlmək mümkündür ki, erkən nikah, onun meydana gəlmə səbəbi həm də ailə bütçəsində qadının iqtisadi asılılığından asılıdır. Qadının iqtisadi asılılığının tədricən aradan qalması həm də erkən nikahın azalmasına gətirib çıxaracaq.

Növbəti sual daha çox gələcəkdə nikah qurmaq və nikahla bağlı problemlərə həsr olunmuşdur. Qrafik 17 ailə qurmaq istəyi ilə bağlı nəticələri əhatə edir.

Qrafik 18: Ailə qurmaq istərdiniz?

Qrafik 18-dən göründüyü kimi sual yalnız subay şəxslərə və hal hazırda nikahda olmayan şəxslərə yönəlmışdır. Respondentlərin 11.8%-i, nikahda olmayanlardan isə hər 3 nəfərdən biri hal hazırda ailə qurmaq istəmədiyini bildirmişdir. Təxminən subayların 27%-i ailə qurmaq istəyində olduğunu və bir o qədəri də bu haqda düşünmədiyini bəyan etmişdir. Dolayı şəkildə bu nəticə erkən nikaha olan münasibəti bildirsə də, qeyd edilən nəticə həmin anda olan vəziyyəti izah edir və bu nəticənin statikliyi mövcud deyil. İllər keçdikdən sonra eyni respondentlərə bu sual verilərsə çox fərqli nəticələrlə də qarşılaşa bilərik. Dolayısı ilə cavabların illərə görə dəyişməsi, yəni dinamikliyi erkən nikahla əlaqənin qurulmasına imkan yaratmır.

Ailə qurulmasında vacib səbəblər və motivlər də respondentlər arasında soruşulmuşdur. Qrafik 19-dan göründüyü kimi respondentlərin hər üç nəfərindən ikisi sevgi motivinin daha vacib səbəb kimi qeyd ediblər. Bu, müəyyən mənada gözlənilən nəticədir. Hesablanmış addımı hər 6 nəfərdən biri işarələmişdir. Hər 10 nəfərdən 1 isə qohum və valideyn tövsiyyəsini işaretələmişdir. Sonuncu iki cavab erkən nikah baxımından maraq cəlb edən cavablardır.

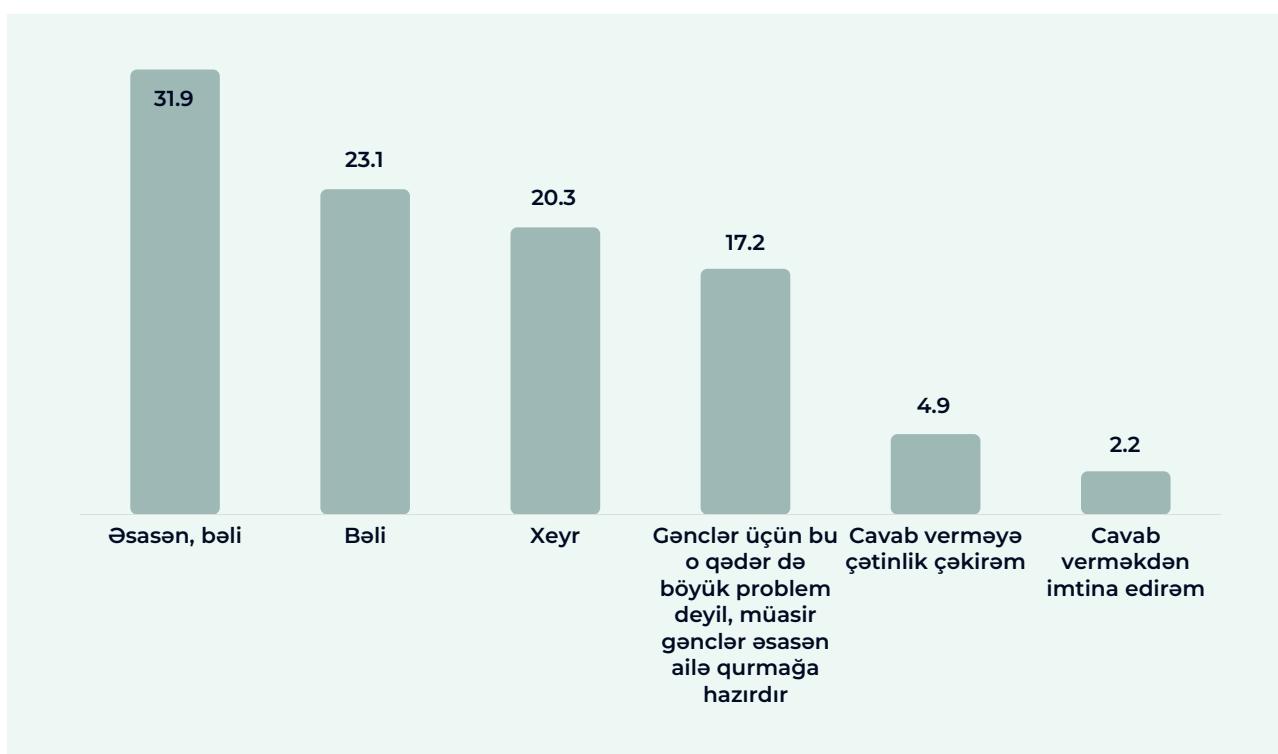
Bütün bunlarla yanaşı, ailə qurulmasında sevgi faktorunun daha yüksək qiymətləndirilməsinin erkən nikahın karşısının alınmasında müstəsna rolunun olduğunu da qeyd etmək lazımdır. Eyni zamanda təhlillərdə müəyyən edilmişdir ki, bu cavablar üzrə yaş ortalamaları fərqlidir və sevgi motivlərini işaretələyənlərin yaş ortalaması digər cavablara nəzərən daha aşağıdır ki, bu da gözlənilən nəticədir.

Qrafik 19: Necə düşünürsünüz ailə qurmaq üçün ən vacib səbəb hansıdır?

Növbəti sual isə hal hazırda nikahı müasir gənclərin problem hesab edib-etmədikləri ilə bağlıdır. Aşağıda qrafik 20-də göründüyü kimi respondentlərin təxminən 55%-ə yaxını nikahı gənclərin əsas problemi hesab edir. Digər hissəsi isə bunu ciddi bir problem hesab etmir.

Qrafik 20: Necə hesab edirsiniz nikah müasir gənclərin problemidir?

Bununla yanaşı bu sorğunun nəticəsi nikahın nə üçün gənclər üçün problemlı olduğunu izah edə bilmir. Verilən suali cavablaşdırarkən respondentlərin hansı arqumentləri əsas gətirdiyini müəyyən etmək mümkün deyil. Şübhəsiz burada nikah üçün əsas vacib olan sosial problemlər, gənc ailələrin sosial dəstək problemi ilə yanaşı cəmiyyətin mental olaraq dəyişməsi və nəsillərarası konflikt kimi faktorlar da mövcuddur.

Erkən nikah anlayışının şəxslərdə necə idrak edilməsi ilə bağlı vacib sual isə şəxslərin erkən nikahın perspektivini necə görməsi ilə bağlıdır. Erkən nikahın gələcəyinin necə görmələri (proqnozlaşdırması) erkən nikaha olan mənfi və ya müsbət (loyal) yanaşmanın bir göstəricisidir. Bu baxımdan respondentlərdən erkən nikahların möhkəm və uzunömürlü hesab edib-etmədikləri öyrənilmiş və qrafik 21-də aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

Qrafik 21. Erkən nikahları möhkəm və uzunömürlü hesab edirsiniz?

Qrafik 21-in nəticələrinə görə hər 5 nəfərdən 2-nin fikrinə görə, nikahın möhkəm və uzunömürlü olmasının nikahın erkən olub-olmaması ilə hər hansı bir əlaqəsi yoxdur. Bir o qədər şəxs isə hesab edir ki, əksinə erkən nikahda nikahlar möhkəm və uzunömürlü olur. Bu cür düşüncə erkən nikahı legitimləşdirmək baxımından təhlükəlidir. İkinci bir məsələ isə respondentlərin möhkəm nikah dedikdə nəyi nəzərdə tutduqlarını da bilmək çox vacibdir. Möhkəm nikah meyarını sırf nikahın uzunömürlü olması hesab etmək doğru deyil. Boşanmanın olmaması o ailədə nikahın uğurlu və dayanıqlı olması mənasını verməz. Bu baxımdan bu sualın cavabını nikahın ömrü ilə ölçmək daha faydalı olardı. Nikahın uzunömürlü olmasının nikahın erkən olub olmaması ilə əlaqəsi ilə bağlı cavabları Dövlət Statistika Komitəsinin 2021-ci ilin 6 ayın göstəriciləri əsasında yoxlanılmışdır. Qeyd edilən göstəricilər aşağıdakı cədvəldə verilmişdir. Qeyd edilən cədvəldə nikahın davametmə müddəti və boşanmaların yaş qrupundan ibarət cədvəl tərtib edilmişdir. Mövzu baxımından cədvəldə maraq kəsb edən məqam 5 ilə qədər və 5-9 il arası nikahın davametmə müddəti, yaş baxımından isə 24 yaşa qədər, 5-9 ilə qədər olanlarda isə 25-29 yaşa qədər olanlardır. Yaş bölgüsündə müəyyən edilmişdir ki, ən çox boşanma halları 25-29 yaşda (24.75%), 30-34 yaşlarda (24.27%) olmuşdur. 5 ilə qədər boşananlar ümumi boşananların 29.8%-ni təşkil edir. 5 ilə qədər boşananlar arasında isə 35.06%-i 20-24 yaş qrupunda olanlardır. Büyyük ehtimalla qeyd edilənlər yaş qrupunun 5 ilə qədər müddəti də nəzərə alsaq təxminən 16-20 yaş arasında nikaha daxil olduqlarını ehtimal etmək mümkündür. 5 ilə qədər boşananlar arasında 25-29 yaşda olanların payı da təxminən eynidir.

Cədvəl 6: 2021-ci ildə nikahın davametmə müddətinə və boşanınların yaş qruplarına görə boşanmalar

Boşanınların yaş qrupları	Boşanmaların sayı	o cümlədən nikahın davametmə müddətinə görə:			
		5 ilə qədər	5-9 il	10-19 il	20 il və yuxarı
<u>Kişilər</u>					
Cəmi	17191	5128	4926	5150	1987
o cümlədən:					
18 yaşıdək	-	-	-	-	-
18	1	1	-	-	-
19	1	1	-	-	-
20-24	421	401	20	-	-
25-29	2684	1872	794	18	-
30-34	4459	1621	2038	800	-
35-39	3711	639	1217	1851	4
40-44	2371	283	438	1461	189
45-49	1407	122	188	624	473
50-54	954	76	95	232	551
55-59	578	41	58	82	397
60 və yuxarı	563	59	67	71	366
naməlum yaşda	41	12	11	11	7

Cədvəl 7

Qadınlar					
Cəmi	17191	5128	4926	5150	1987
o cümlədən:					
18 yaşadək	5	5	-	-	-
18	30	30	-	-	-
19	145	145	-	-	-
20-24	2207	1798	409	-	-
25-29	4255	1637	2183	435	-
30-34	4175	797	1409	1969	-
35-39	2666	362	496	1702	106
40-44	1520	160	226	664	470
45-49	879	82	95	217	485
50-54	621	50	57	88	426
55-59	377	33	35	43	266
60 və yuxarı	293	24	16	25	228
naməlum yaşda	18	5	-	7	6

5-9 il arasında boşananlar arasında isə 25-29 yaş qrupunda olanların payı isə təxminən 44.3%-dir. Kifayət qədər böyük çəkiyə malik olsa da, cədvəldəki göstəricilər və təhlillər onu göstərir ki, bütün erkən nikahlarda davam etmə müddəti qısa olmur. Qeyd edilən faizlərin həm də 18 yaşıdan yuxarı olanları da əhatə etdiyini nəzərə alsaq burada qısa müddətlərdə boşanmaların payı xeyli azalacaq. Məsələn 5 ilə qədər müddətdə 20-24 yaş qrupunun payı 35.06% olsa da, burada nikah yaşıni hesablamaq üçün davam etmə müddətini dəqiq öyrənmək vacibdir. Çünkü 5 ilə qədər müddət içində 0-5 ayın hər birinin payı mövcuddur. Orta hesabla hər ilin payı bir birinə bərabər olduqda hər il üçün təxminən 7% düşür. Dolayısı ilə məsələyə bu kontekstdə yanaşlığımız zaman qısa müddətli nikahlarda erkən yaşda nikahların böyük paya sahib olduğunu söyləmək birmənalı şəkildə doğru olmazdı. Amma ümumilikdə cədvələ nəzər yetirdikdə belə qənaətə gəlmək mümkündür ki, nisbətən daha az yaşda qurulan nikahlar daha qısa müddətdə davam edir. Bununla yanaşı nikahın müddətini müəyyən edən tək faktورun erkən nikah olmadığını da qeyd etmək lazımdır.

Nikahın davam etmə müddəti 20 ildən yuxarı istisna olmaqla bütün müddətlər üzrə çəkisi bir-birinə yaxındır. Bu baxımdan əgər gənc yaşda və daha qısa müddətli rəqəmlərin xüsusi çəkiyə malik olduğu müəyyən edilsəydi müəyyən mülahizələr yürütəmək mümkün olardı. Halbuki cədvəl 7-dəki göstəricilərə əsasən 24 yaşa qədər 5 il ərzində boşananların sayı ümumi boşanmaların 11.5%-ni təşkil edir. Dolayısı ilə respondentlərin 41.7%-də haqlılıq payı mövcuddur. Lakin erkən nikahların daha uzunömürlü olması haqqında da dəqiq fikir yürütəmək mümkün deyil. Bu cavabı işarələyənlərin subyektiv fikri olması ilə yanaşı eyni zamanda erkən nikahın pozitiv yönəndə idrakı ilə bağlıdır. Eləcə də 13.2%-nin erkən nikahın qısa müddətli olması ilə bağlı fikirləri də nikahın neqativ yönəndə idrakı ilə bağlıdır. Hər iki cavaba daha çox meyl edənlərin sosial-demoqrafik xüsusiyyətlərini isə təhlil etməklə erkən nikaha münasibəti mənfi və müsbət olan sosial demoqrafik kateqoriyaları aşkar etmək mümkündür. Qeyd edilən cavabların sosial-demoqrafik cəhətdən təhlili nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, cavablara daha çox üstünlük verən sosial-demoqrafik kateqoriyalar aşağıdakı şəkildə qruplaşmışdır.

Bəli, birmənalı olaraq:

Qadınlar, evli və dul şəxslər, paytaxt və respublika tabeliyində olan şəhərlər, rəsmi və qeyri-rəsmi nikahda olanlar

Əsasən bəli cavabları: Qadınlar, natamam orta, tam orta təhsillilər, evli və dul şəxslər, evdar və işsiz qadınlar, fəhlə və xadimələr, dövlət qulluqçuları, rayon mərkəzləri, şəhər tipli qəsəbələr və kəndlərdə yaşayanlar, rəsmi nikahda olanlar

Xeyr əksinə cavabları: subay şəxslər, tələbələr, xadimələr, həkimlər, təqaüdçülər, paytaxt, rayon mərkəzləri və kəndlərdə yaşayanlar, qeyri-rəsmi nikahda olanlar aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir.

Nikahın möhkəm və uzunömürlülüyü erkən olub-olmaması ilə əlaqəli deyil:

kişilər, təhsilsiz və natamam ali təhsillilər, evli şəxslər, fəhlə, xadimə, xidmət sahəsinin işçiləri, qədim tarixə malik respublika tabeliyindəki şəhərlərdə və kəndlərdə yaşayanlar və rəsmi nikahda olanlar.

Bu nəticələrdən belə güman etmək olar ki, şəxslərin erkən nikahi uzunömürlü hesab edib-etməməsi ilə onların sosial-demoqrafik cəhətlərini müəyyənləşdirən bütün xüsusiyyətləri arasında əlaqə mövcuddur. Bütün sosial-demoqrafik dəyişənlərlə aparılan Che Square əlaqə testinin dəyərləri 0.05-dən aşağı əldə edilmiş və dəyişənlər arasında əlaqə təsdiq edilmişdir. Bununla yanaşı erkən nikaha baxış tərzini müəyyən edən digər suallarda fərqlənən sosial-demoqrafik qruplarla buradaki qrupların cavablarında bir qədər fərqliliklər vardır. Bu onu göstərir ki, respondentlərin bir hissəsi suala cavabda hissə olaraq deyil, daha çox günlük həyatda rastlaşdığı təcrübələrdən və hadisələrdən təsirlənərək obyektiv qiymət verməyə cəhdələr etmişdir.

Növbəti sual isə nikahın ömürlük yoxsa uğursuz olduqda boşanma halının olub olmaması ilə bağlıdır və respondentlər aşağıdakı şəkildə cavablamışdır:

Qrafik 22: Necə düşünürsünüz nikah ömürlük və geridönüşsüz bir addım olmalıdır yoxsa uğursuz olduqda boşanma halı mümkündür?

Qrafik 22

Qeyd edilən sualın cavabının nəticələrinə görə demək olar ki, hər 3 şəxs dən ikisi nikah uğursuz olduqda ailənin boşanmasının məqbul olduğunu bəyan etmişdir. Hər 10 nəfərdən üçü isə daha idealist yanaşmış, bu addım ömürlük məsuliyyətdir deyərək bu məsələdə daha çox düşünmənin tələb olunduğunu bildirmişdir. Bu sual kifayət qədər konkret bir sual olmadığı üçün yanaşmalarda subyektivliyin çox olacağını ehtimal etmək olar. Uğursuz ailənin elementləri və ölçü vahidləri şəxslərdən şəxslərə dəyişə bilən bir anlayışdır. Hər bir ailənin uğurlu və uğursuz dövrünün olması da mümkündür. Ailədaxili münasibətlər dinamik bir xarakter daşıyır və tez tez dəyişə bilər. Eyni zamanda hansı hallarda ailəni uğursuz hesab etmək olar və bu uğursuzluq müddəti nə qədər olduqda uğursuz hesab etməsi də hər bir şəxsə görə dəyişən anlayışdır. Bu baxımdan bu sualın sosial-demoqrafik kateqoriyalar üzərindən təhlili erkən nikah anlayışının işıqlandırılmasına ciddi bir töhfə verməməkdədir.

Növbəti sual ailə qurulmasına qərar verilməsində tərəflərin maddi imkanlarının nə qədər əhəmiyyətli olduğunu müəyyənləşdirilməsi ilə bağlıdır. Respondentlərə verilən bu sualın nəticələri aşağıdakı qrafikdə verilmişdir.

Qrafik 23: Ailə qurmaq üçün seçdiyiniz (və ya seçəyiniz) insanın maddi vəziyyəti sizin üçün önemlidir?

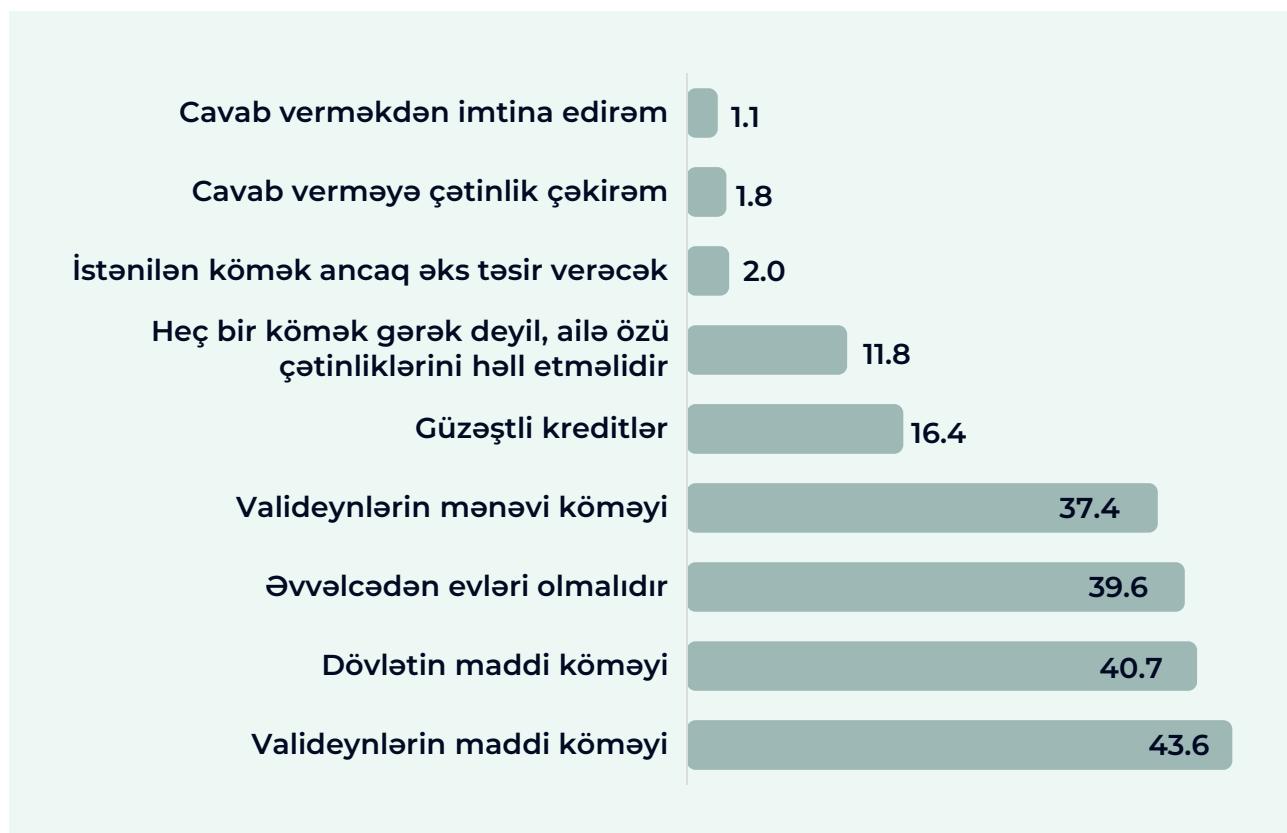

Sualın erkən nikah kontekstində əhəmiyyətini qiymətləndirəkən bir faktoru nəzərdən qaćırmamalıq ki, irəli sürülən əsas tezislərdən biri budur ki, erkən nikahın motivində qarşı tərəfin maddi imkanlarının cəlbediciliyi dayanır. Əgər bu tezisdən çıxış etsək demək mümkündür ki, respondentlərin yarısı bu faktorun heç bir şəkildə vacib olmadığını qeyd edir və bu düşüncə erkən nikah üçün riski azalmış hesab edir. "Seçdiyim adam imkanlı olsa, pis olmaz" cavabını 34.5% respondent cavab verib. Bu cavabın mənası budur ki, maddi imkan yaxşıdır, lakin buna görə hər şəxslə də istənilən şərtlərlə ailə qurmaq düzgün deyil. Bu cür cavab verən qrup da erkən nikah baxımından riskli qrup sayılmır. Lakin respondenlərin 14.5%-i hesab edir ki, "ailə qurmada maddi imkan çox vacib elementdir və maddi imkanı yaxşı olan şəxslə istənilən şərtlərlə ailə qurmaq olar". Qeyd edilən bu qrup mövcud tezislərə əsasən erkən nikah baxımından riskli bir qrupdur və cavabın özündə də erkən nikah baxımından təhlükəli bir yanaşmani görürük. Bu cavabın əlaqəsini analiz edərək erkən nikah baxımından riskli qrupları müəyyənləşdirmək mümkündür. Bunun üçün, hansı sosial demografik kateqoriyalar gözlənilən dəyərdən, yəni 14.5%-dən yüksək cavab veribsə bu kateqoriyalar erkən nikah baxımından riskli hesab edilir.

Şəhər tipli qəsəbələr 31%, şəhərlərdə yaşayanlar 29.3%, dövlət qulluqçuları 23.7%, elmi işçilər 19%, qadınlar və dul olanlar 16.9%, subaylar 15%. Nəticələr kifayət qədər təəccüblüdür və erkən nikahla maddi maraq arasındaki əlaqələri inkar edir. Çünkü əvvəlki bütün bölmələrdə yuxarıda qeyd edilən sosial kateqoriyalar erkən nikah haqqında həm məlumatlıydılar, həm də idrak etmə və ona qarşı daha neqativ bir mövqedə olan qruplar idi. Bu baxımdan maddi maraq və erkən nikah əlaqəsi üzərində qurulan tezislər tədqiqatda özünü doğrultmadı.

Növbəti sual isə erkən nikahla birbaşa əlaqəsi olmasa da ölkəmizdə ailələrin daha uzunmürlü olması və dayanıqlı olması üçün gənc ailələrə nə cür dəstəyin verilməsi ilə əlaqəlidir. Respondentlər "gənc ailəyə nə kimisi dəstək lazımdır" sualına aşağıdakı şəkildə cavab vermişdir.

Qrafik 24: Necə fikirləşirsiniz gənc ailəyə nə kimi dəstək gərəkdir?

Nəticələr onu göstərir ki, gənc ailələrə əsasən maddi dəstək lazımdır. Belə ki, ən çox cavablanan 4 cavabdan 3-ü məhz iqtisadi dəstəklə bağlıdır. Respondentlər 43.5%-lə ən çox valideynlərin maddi köməyini vacib hesab edirlər. Bu, əslində gözlənilən bir nəticədir.

Cəmiyyətimizdə mövcud olan ailə ənənələrində gənc ailələrə valideyn və qohumların yardım etməsi ənənəsi institutlaşdır. Bu yanaşma öz əksini tədqiqatımızda da tapmışdır. İkinci sırada 40.7%-lə dövlətin maddi köməyi gəlir. Lakin dövlətin maddi köməyi dedikdə konkret hansı formada kömək edildiyi bilinmir. Üçüncü sırada 39.6%-lə gələn "əvvəlcədən evləri olmalıdır" cavabı da diqqət çekən məqamlardan biridir. Bu onu göstərir ki, artıq gənc ailələrin valideynlərindən ayrı yaşaması məsələsi günümüzdə daha da aktuallaşır. Hesab edilir ki, ailədə daha çox insanların yaşaması hər bir fərdin mənzil şəraitinə mənfi təsir göstərir və bu özü-özlüyündə müəyyən konfliktlərin yaranmasına zəmin yaradır. Eyni zamanda bu cavab həm də ailələrin inkişafına məsul olan qurumlara ciddi mesajdır ki, gənc ailələrin mənzillə təmin edilməsi məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Ölkəmizdə ailələrin mənzil şəraitinin yaradılması ilə bağlı kifayət qədər alətlər mövcuddur. Bu alətlər əsasən güzəştli ipoteka krediti ilə mənzil təminatı, sosial evlər və kirayə ilə ev əldə etmə, habelə mühəaribə iştirakçıları və şəhid ailələrinə təmənnəsiz mənzillərin verilməsidir. Bununla yanaşı gənc ailələr üçün mənzillərin daha əlçatan edilməsi üçün bu alətləri daha çox təkmilləşdirmək və gənc ailələri imtiyazlı bir qrup kimi müəyyənləşdirmək daha yaxşı olardı. "Əvvəlcədən evləri olmalıdır" cavabının əsas mesajlarından biri də budur ki, valideynlərdən ayrı yaşayıb-yaşamamaq məsələsini müəyyənləşdirir. Əlbəttə ki, fərqli sosial-demoqrafik kateqoriyalarda bu suala cavab vermə frekansı fərqlidir. Qeyd edilən sosial-demoqrafik kateqoriyalar üzərində aparılan təhlillərdə bu cavaba üstünlük verən, yəni gözlənilən dəyər 39.6%-dən yüksək cavab verən qruplar aşağıdakılardır:

Kişilər 49%, tarixi şəhərlər 52.1%, kəndlər 53.9%, respublika tabeliyində olan şəhərlər 40.5%. Digər sosial kateqoriyalar gözlənilən nəticəyə yaxın nəticələr əldə etdiyi üçün ciddi əlaqə qeydə alınmamışdır. Digər yuxarıda göstərilən fərqlər isə bunu deməyə əsas verir. Xüsusilə paytaxt xaricində digər yaşayış məntəqələrində yaşayan şəxslərin bu məsələyə daha çox üstünlük verməsi ondan xəbər verir ki, bu yaşayış məntəqələrində sosial-iqtisadi vəziyyət paytaxta nəzərən daha aşağı olduğu üçün mənzil məsələsini daha çox qabardırlar. Bu, onu deməyə imkan verir ki, şəxslər sualları cavablandırarkən özlərinin yaşadığı problemlərdən çıxış edərək onları sorğuda əks etdiriblər. Bu, onu deməyə imkan verir ki, xüsusilə paytaxt kənarında gənc ailələrin sosial-iqtisadi dəstəyə daha ciddi ehtiyacı mövcuddur. Güman etmək olar ki, digər cavablara da eyni məntiqlə yanaşılmışdır.

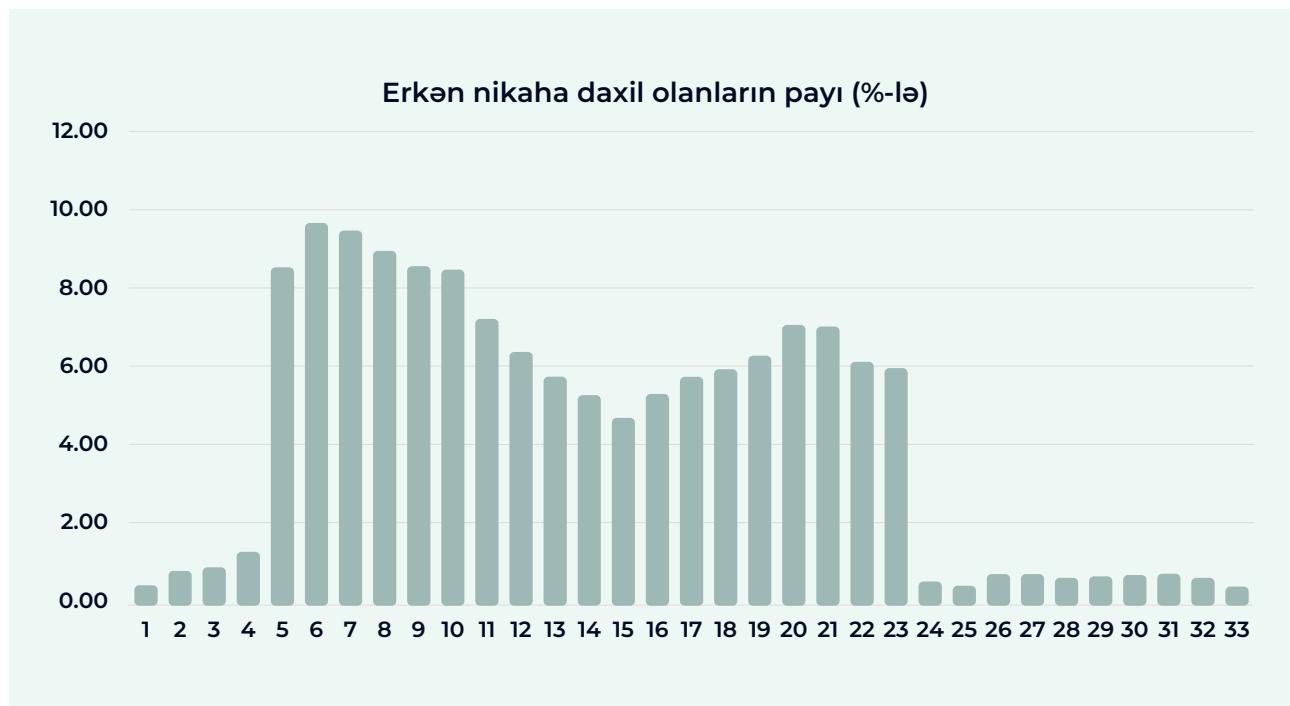
Növbəti sual isə erkən nikah hallarına rastlaşıb-rastlaşmaması ilə bağlıdır və respondentlər bu suala aşağıdakı şəkildə cavab vermişdir:

Qrafik 25: Erkən nikah halları ilə rastlaşmısınız?

Respondentlərin 38.9%-i bu halla üzləşən rəfiqəsi, dostu və ya qohumu olduğunu bildirmişdir. 32.1% bu vəziyyətlə rastlaşmadığını, 10.2%-nin isə özünün erkən nikaha daxil olduğunu bildirmiştir. Həqiqətən də respondentlərin nikaha daxil olma yaşı ilə bağlı təhlillerdə də bu onu göstərir ki, respondentlərin 10.2%-i 18 yaşdan aşağı nikaha daxil olublar. Bu, kifayət qədər ciddi bir paydır. Dövlət Statistika Komitəsinin 1980 və 1990-2021-ci illər üzrə nikahların sayının yaş qrupları üzrə təqdim etdiyi statistikaya nəzərə yetirsək müəyyən edə bilərik ki, erkən nikahda gah artma, gah da azalma müşahidə olunmuşdur.

Qrafik 26

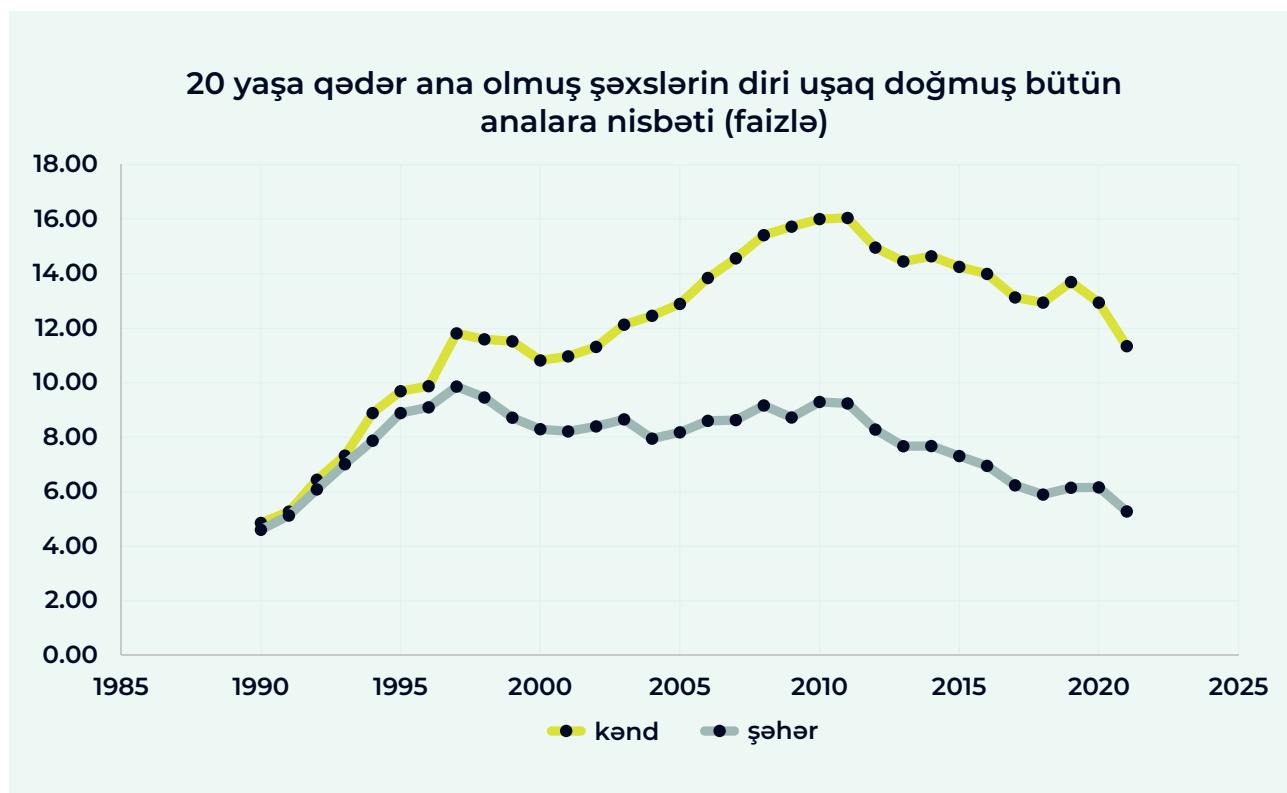
Qrafikdəki ilk il 1980, sonra isə 2-ci il 1990-ci ili təsvir etmişdir. 1994-1995-ci ildə erkən nikah ən yüksək həddə olmuş və 10%-ə yaxınlaşmışdır. Daha sonra 2003-cü il qədər bir enmə müşahidə edilmiş və təxminən 4.5%-ə qədər qalxmış, daha sonra isə 2009-cu ilə yüksələrək 7%-ə qədər yaxınlaşmış, 2011-ci ilə qədər tədrici enmə müşahidə edilmişdir.

2011-ci ildə kəskin enişin səbəbini DSK bu cür izah etmişdir: 18 yaşadək nikaha daxil olanların sayında nəzərəçarpacaq dərəcədə azalmanın müşahidə olunmasının əsas səbəbi Azərbaycanda ailə qurmaq üçün minimum yaş həddinin kişilərdə və qadınlarda 18 yaşın müəyyən olunmasıdır. Hadisəyə bu aspektdən yanaşlıqda tədqiqatın nümunə seçimində erkən nikaha məruz qalanların ölkə üzrə orta göstəricidən yüksək olması müəyyən edilmişdir. "Erkən nikaha məruz qalmışam" cavabına müvafiq olaraq 10.2% həddindən daha yüksək cavablayan sosial təbəqələr aşağıdakı kimi müəyyənləşmişdir və bu təbəqələri erkən nikahdan daha çox əziyyət çəkən şəxslər hesab etmək olar:

Erkən nikaha daha çox meylli olan (10.2%) təbəqələr, əvvəllər qeyri-rəsmi nikahda olub sonra rəsmi nikaha daxil olanlar (75%), təhsilsiz şəxslər (43.3%), natamam orta təhsillilər (42.2%), təqaüdçülər (27.9%), dul şəxslər (27.0%), evdar qadınlar (19.7%), boşanmış şəxslər (15.3%), paytaxt sakınları 14.4%, qadınlar 13.7%, kənd sakınları 12.8%.

Qeyd etmək lazımdır ki, erkən nikah hadisəsi ilə cinsiyyət, təhsil səviyyəsi, nikah statusu və sosial status arasında ciddi əlaqə müəyyən edilmişdir. Yuxarıda qeyd edilən təbəqələri bu nəticələrə əsasən erkən nikah baxımından ciddi risk qrupu hesab etmək mümkündür. Başqa obyektiv, lakin dolayı indikatorlar vasitəsi ilə erkən nikaha meylli olan sosial qrupları müəyyən etmək mümkündür. Dövlət Statistika Komitəsinin ananın yaşına görə diri doğulanların sayı ilə bağlı məlumatları erkən nikah baxımından bəzi trendləri müəyyən etməyə imkan yaradır. Qeyd edilən göstəricilər 20 yaşa qədər, daha sonra 20-24, 25-29 və bənzər yaş intervalları üzrə bölgüsü verilmişdir. Tədqiqatımız baxımından diri doğulan uşaqların analarının 20 yaşa qədər olan hissənin ümumi diri doğulan uşaqlara olan nisbətinin kənd və şəhərlər üzrə bölgüsünün müqayisəli təhlilinin bu məsələdə faydalı olacağını düşünürük. Əgər anaların 20 yaşa qədər olduğunu qeyd ediriksə, deməli maksimum 19 yaşda nikaha daxil olanları bura şamil etmək mümkündür. Amma burada 18 yaş və daha aşağı yaşda olanlar da mövcud ola biləcəyini ehtimal edərək 20 yaşa qədər ana olmuş şəxslərin ümumi diri doğulmuş uşaqlara nisbətinin kənd və şəhər üzrə bölgüsünün müqayisəli təhlilinə nəzər yetirmək mümkündür.

Qrafik 26

Bu qrafikdə müşahidə etmək mümkündür ki, müstəqilliyin ilk illərində kənd və şəhərdəki 20 yaşılı anaların payı bərabərdir. Lakin 2000-ci illərdən sonra fərq böyüməkdədir. 2010-2011-ci illərdə isə həm kənd, həm də şəhər yerlərində 20 yaşa qədər anaların payı aşağıya düşmüşdür.

Şübhəsiz ki, burada kənar faktorların rol olsa da, 2011-ci ildə nikah yaşı ilə bağlı qanunvericilikdə edilən dəyişikliklər öz təsirini göstərmişdir. Amma istənilən halda bütün illərdə kənd yerlərində 20 yaşa qədər anaların payı, şəhər yerlərində 20 yaşa qədər anaların payından hər dövrdə yüksək olub. Bu, onu göstərir ki, kənd yerlərində daha erkən vaxtda nikah qurma meylliliyi yüksəkdir və bu əslində sosiologiya elmində gözlənilən nəticədir.

Cədvəl 8

	Doğulan uşaqların sayı	15-17 yaşlı anaların sayı	15-17 yaşlı anaların ümumi doğumda payı
2011	176072	4392	2.49
2012	174469	3236	1.85
2013	172671	2855	1.65
2014	170503	3296	1.93
2015	166210	2895	1.74
2016	159464	2809	1.76
2017	144041	2421	1.68
2018	138982	2129	1.53
2019	141179	2320	1.64
2020	126571	1917	1.51
2021	112284	1650	1.47

İlk baxışda ildən ilə 15-17 yaşlı anaların sayı azalması təhlilçiləri yanında bilər. Çünkü 15-17 yaşlı anaların sayının azalması nikahların sayının azalması ilə bağlıdır. Doğulan uşaqların sayı ilə 15-17 yaşlı anaların doğduğu uşaq sayı arasında aparılan korrelasiya əmsalı 0.882 olaraq müəyyən edilmişdir ki, bu da iki göstərici arasında əlaqənin çox güclü olduğunu göstərir. Bu, həm də onun göstəricisidir ki, erkən nikahlar rəsmiləşdirilmədən də həyata keçirilir. Eyni zamanda bu həm də onun göstəricisidir ki, qanunvericilikdə nəzərdə tutulan sanksiyalar erkən nikahın qarşısının alınması üçün kifayət etmir.

Yəni, erkən nikah riski kənd yerlərində şəhər yerlərinə nəzərən daha yüksəkdir. Bunun səbəbləri müxtəlif ola bilər və bu ayrı bir tədqiqat mövzusu ola bilər. Səbəblər arasında kənddə gənclər üçün sosial həyatı rəngləndirən təsisatların az olması, keyfiyyətli təhsilin əlçatan olmaması və bənzəri səbəblər göstərilə bilər.

Növbəti sual isə erkən nikaha qarşı ictimai nəzarətin və qınağın ölçülülməsi ilə bağlı məsələləri əhatə edir. Respondentlərə “erkən nikaha daxil olma astanasında olan şəxsə hansı tövsiyyəni vermək istərdiniz” suali ünvanlanmışdır. Qeyd edilən sualla bağlı aşağıdakı nəticələr eldə edilmişdir:

Qrafik 27: İndi sizə kimsə erkən nikah qurma astanasında olduğunu desə, ona nə tövsiyə edərdiniz?

Yuxarıda qeyd edilən nəticələrə əsasən demək mümkündür ki, "qarışmazdım" cavabından başqa digər bütün cavab alternativləri onu göstərir ki, respondentlərin 80%-ə yaxını erkən nikah hadisəsinə laqeyd qala bilmirlər və buna qarşı hər hansı bir tədbir görməyə hazırlırlar. Lakin əvvəlki suallarda qeyd edildirdi ki, respondentlərin 92%-i erkən nikaha qarşıdır. Deməli belə nəticəyə gəlmək mümkündür ki, aradadakı 12%-lik fərq onu göstərir ki, erkən nikah haqqında məlumatlanma kifayət etmir.

Eyni zamanda erkən nikah ictimai bir problem kimi dərk etməlidir. Əgər bu anlayış ictimai bir problem kimi dərk edilmirsə ona qarşı mübarizə, ictimai qınaq effektiv olmayıcaq.

Maarifləndirmə işlərində erkən nikahın idrakinin məqsədə uyğun olması məsələlərinə diqqət yetirmək lazımdır. "Qarışmazdım" cavabı isə erkən nikahı bir ictimai problem kimi yox, şəxslərin özəl həyatı ilə bağlı olması kimi idrakin bir nəticəsidir. Bu cavabın da sosial-demoqrafik kateqoriyalar üzrə bir əlaqəsinin olduğunu müəyyənləşdirmək faydalı olardı. Bunun üçün qeyd edilən cavaba 19.7%-dən yüksək dəyərdə cavab verənləri müəyyənləşdirmiş və aşağıdakı sosial təbəqələr bu suala gözlənilən dəyərdən daha yüksək sayda cavablaşmışdır. Bu təbəqələr aşağıdakılardır:

Qeyri-rəsmi nikahda olanlar 54.2%, təqaüdçülər 32.8%, şəhər tipli qəsəbələrdə yaşayınclar 31.0%, paytaxt sakinləri 30.2%, evdar qadınlar 28.6%, natamam orta təhsillilər 29.8%, texniki peşə təhsili olanlar 27.3%, təhsilsiz şəxslər 26.7%. Bu təbəqələr erkən nikaha qarşı mübarizədə nisbətən laqeyd münasibətləri ilə fərqlənir. Qeyd etmək lazımdır ki, erkən nikah haqqında məlumatlılıq səviyyəsi, idrak etmə məsələsində də qeyd edilən qruplar daha riskli qruplar hesab edilirdi. Əlaqə testləri nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, erkən nikaha qarşı davranış, təhsil səviyyəsi, yaşayış məntəqəsi tipi və sosial statusla ciddi əlaqəsi mövcuddur.

Növbəti sualda respondentlərin nikaha daxil olduğu şəxslə qohumluq münasibətləri öyrənilmişdir. Ümumilikdə nikaha daxil olan 909 nəfərdən 94 nəfəri, yəni 10.34%-i qohumluq münasibəti olan şəxslərlə ailə qurmuşdur. Bunlardan 47-i, yəni yarısı valideynlərinin qardaşı və bacısı uşaqları ilə nikaha daxil olmuşdur. 35 nəfəri, yəni 32.34%-i valideynlərin qardaşı və ya bacısı nəvəsi ilə, digər 12 nəfər isə yəni, 18%-ə yaxını isə uzaq qohumlarla nikaha daxil olmuşdur.

Ən vacib məsələlərdən biri isə övladına erkən nikaha daxil olmağa icazə verib-verməməsi ilə bağlıdır və aşağıdakı nəticələr qeydə alınmışdır.

Qrafik 28: Övladınıza erkən nikaha girməyi tövsiyə edərdinizmi?

Qrafik 28-dəki nəticələrə əsasən respondentlərin təxminən 88.8%-i övladlarının erkən nikaha girməsinə mənfi münasibət bəsləyir. Məktəbli qızların nikaha daxil olmasına qarşı çıxma payının isə təxminən 92% olduğunu nəzərə alsaq nəticələr bir birinə yaxındır. "Öz seçimindir, fikrinə hörmət edərəm" cavabı isə 9.8% olub bu cür yanaşanların erkən nikaha loyal münasibətin bir göstəricisidir. Hansı sosial təbəqələrin loyal münasibətini müəyyənləşdirmək üçün qeyd edilən cavabın sosial-demoqrafik kateqoriyalarla əlaqə testləri istifadə edilmişdir. "Öz seçimindir, fikrinə hörmətlə yanaşırıram" cavabındaki gözlənilən dəyər 9.8%-dən daha yüksək seçim edən sosial qruplar aşağıdakılardır:

Əvvəllər qeyri-rəsmi nikahda olub sonra rəsmi nikaha daxil olanlar (29.2%), təhsilsiz şəxslər (23.3%), təqaüdçülər (21.3%), kişilər (17.3%), dul şəxslər (13.6%), tarixi şəhərlər (13.3%), kənd sakinləri (13.2%), natamam orta təhsillilər (12.9%), subay şəxslər (12.6%), evdar qadınlar (12.2%), paytaxt sakinləri (11.7%), tam orta təhsillilər (11.6%). Qeyd etmək lazımdır ki, övladlarına erkən nikahı məsləhət bilmə meylliyi yaşayış məntəqəsi, təhsil səviyyəsi, sosial status və cinsiyət bölgüsü ilə sıx əlaqəlidir.

Erkən nikah baxımından mühüm məsələlərdən biri də ailə qurulmasında təşəbbüskarın kim olması və son qərarın kim tərəfindən verilməsi ilə bağlıdır. Respondentlər arasında ailə qurmada əsas təşəbbüskarın kim olduğuna dair keçirilən sorğunun nəticələri aşağıdakı kimi formalılmışdır.

Qrafik 29: Sizin ailə qurmaqda əsas təşəbbüskarınız kim olub?

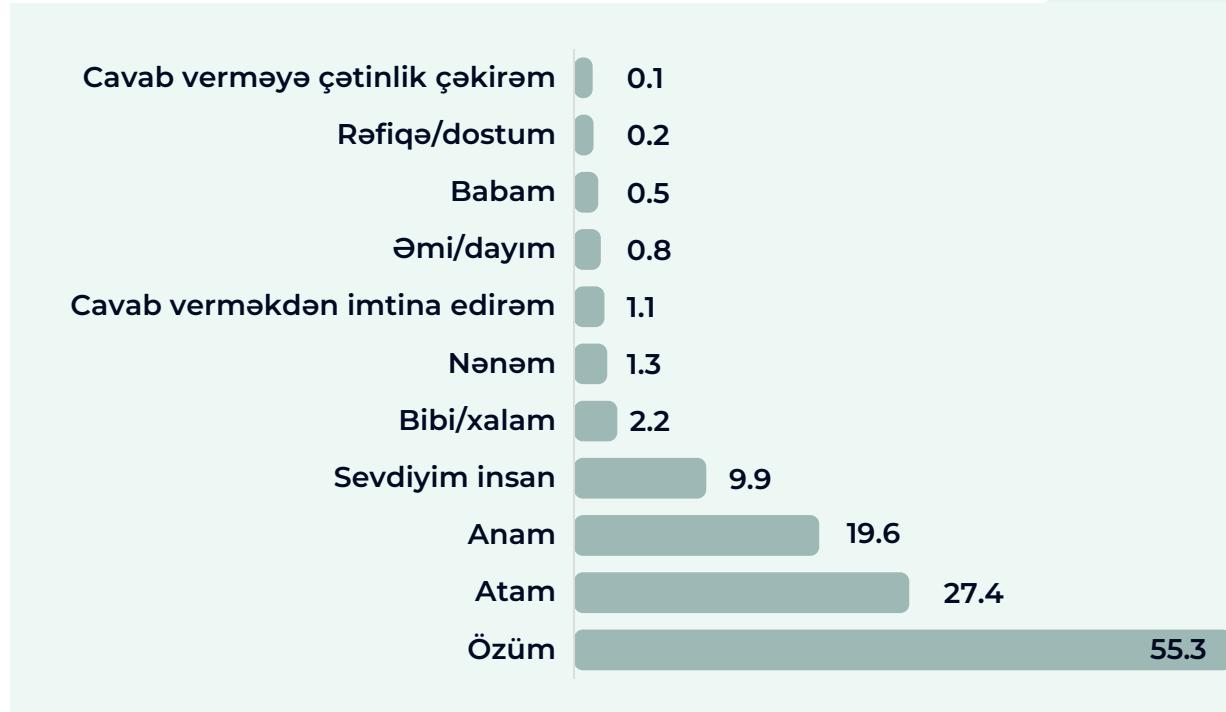
Qrafik 28-də görünən nəticələrə əsasən ailə qurulmasında təşəbbüskarın şəxsin özünün olması 46.3%, tərəf müqabilinin isə payı 9.7%-dir. Deməli, cütlüklerin öz təşəbbüslerinin payı 56%-dir. İkinci sırada isə valideynlər gəlir. Valideynlərin ümumi payı 36.8% olmuşdur. Digərləri isə yaxın qohumların payına düşür. Bu nəticə müəyyən qədər gözləniləndir. Hələ də ailələrdə gənclərin iqtisadi müstəqilliyinin olmaması müəyyən qədər təşəbbüslerin ailənin digər üzvlərinin əlinə keçməsinə rəvac yaratmaqdadır.

Əlbəttə ki, hər təşəbbüsün reallığa çevriləməsi də mümkün görünmür. Bu baxımdan növbəti sualın, yəni son qərarın verilməsində ətrafdakı insanların təsir etmə gücü ilə müqayisə edərək daha mənalı nəticələri əldə etmək olar. Eyni zamanda, bu sualın cavablarının sosial-demoqrafik qruplarla əlaqəsini də ölçmək indi tez olardı. Sosial-demoqrafik qruplarla əlaqəni son qərar vermə prosesində verilən cavablarla ölçmək daha uyğun olardı. Çünkü təşəbbüskarlıq anlayışı bir qədər konkret bir ölçü deyil, hər təşəbbüsün də eyni şəxs tərəfindən həyata keçirilməsi də mümkün olmaya bilər.

İkinci bir faktor da bundan ibarətdir ki, adət-ənənəmizə uyğun olaraq izdivaclarda valideynlərin razılığı mühüm komponentlərdən biridir. Lakin müasir dövrdə valideynlərin öz övladlarının seçimi ilə razılışib-razılaşmaması və son qərarda bunun təsiri hər ailədə, hər sosial təbəqədə fərqli qarşılanır. Bu sualların erkən nikahla əlaqəsinə gəldikdə əldə edilən təcrübə onu göstərir ki, əksər erkən nikah hadisələrində nikaha daxil olan şəxslərin rəyi nəzərə alınmadan valideynlər son qərarı verirlər. Bu baxıman nikaha daxil olan cütlüklerin xaricində digər şəxslər tərəfindən verilən son qərarlar potensial erkən nikah riski yaradır. Bu potensial erkən nikah risklərinin hansı sosial-demoqrafik qruplarda yarandığını öyrənmək üçün sosial-demoqrafik dəyişənlərlə əlaqə testlərinin keçirilməsi zəruridir.

Beləliklə, respondentlərə verilən "sizin ailə qurmağınıza dair son qərarı kim verib" sualına cavab aşağıdakı şəkildə formalaşmışdır:

Qrafik 30: Sizin ailə qurmağınızıza dair son qərarı kim verib?

30 və 29-cu qrafikləri müqayisə etdikdə belə nəticəyə gəlmək mümkündür ki, şəxslərin özünün təşəbbüsleri çox olsa da, son qərar vermə prosesində bir qismi qərarlara təsir göstərmir. Təşəbbüsden son qərara kimi şəxslərin özlərinin payı 9% artmışdır, eyni zamanda ataların rolu da 10.1% artmışdır. Ananın isə rolu 0.1% artmışdır. Digər yaxın qohumların isə son qərar vermə prosesində rolu kəskin azalmışdır.

Nikahda son qərarvermədə şəxslərin rolu ilə sosial-demoqrafik dəyişənlər arasında əlaqə testlərin nəticəsində məlum olmuşdur ki, nikaha daxil olmada son qərar vermə prosesi ailə vəziyyəti, sosial status, təhsil səviyyəsi, yaşayış məntəqəsi, nikah statusu və cinsiyyət qrupuna görə dəyişməkdir.

Atanın son qərar vermə prosesində gözlənilən nəticədən (27.4%-dən) daha yüksək dəyərdə qiymətləndirən sosial-demoqrafik kateqoriyalar aşağıdakılardır: Natamam orta, tam orta, texniki peşə və ali təhsillilər, evdar qadınlar, təqaüdçülər, elmi işçilər, qadınlar, paytaxt, şəhər tipli qəsəbələr və kənd yerlərində yaşayanlar, rəsmi nikahda olanlar.

Göründüyü kimi, erkən nikahın digər komponentləri ilə bağlı təhlillərdən fərqli olaraq bu dəfə sosial-demoqrafik qrupların əhatə dairəsi bir qədər genişdir. Bu, nikaha daxil olmada valideynlərin razılıq məsələsinin ənənəmizdə institutional bir qayda olması ilə bağlıdır.

Son qərarvermə prosesində ananın rolunu daha çox qabardan sosial-demoqrafik qruplar isə bunlardır: Təhsilsiz, natamam orta, texniki peşə təhsilli, evli, boşanmış, dul şəxslər, evdar qadınlar, təqaüdçülər. Buradakı siyahı isə atanın rolundakına nəzərən daha aşağı səviyyədədir. Burada sadalanan sosial qruplar müəyyən mənada erkən nikah üçün əvvəlki suallarda müəyyənləşdirilmiş sosial təbəqələrdən daha əhatəlidir. Bu baxımdan son qərarvermə prosesində valideynlərin rolu və erkən nikah arasında bağlılıq kurmaq bir qədər çətindir. Çünkü, valideynlərin rolu digər bütün qrupları da əhatə edir. Eyni zamanda nikahla bağlı qərarvermə prosesi sadəcə erkən nikah məsələsində deyil, eyni zamanda 18 yaşdan yuxarı nikah prosesində də baş verir.

Qrafik 31: İndi sizdə belə bir hiss var ki, ailə qurma haqqında qərar size kənardan müdaxilə nəticəsində qəbul etdirilmişdir?

Qrafik 31-i əvvəlki digər iki qrafiklə müqayisə etdikdə belə qənaətə gəlmək mümkündür ki, son qərar verilmədəki pay burada bir qədər, haradasa 5% azalmışdır. Bu, cəmiyyətimizdə nikah mərasimində valideynlərin razılığının və ya tövsiyyəsinin təsiri ilə bağlıdır.

Ümumilikdə son 3 qrafik Azərbaycandakı ailələrdə sosial iqtidarın qərarvermə prosesinə təsvir edən nəticələrdir. Eyni zamanda müəyyən olurdu ki, fərqli sosial kateqoriyalara görə ölkəmizdəki ailələrdə sosial iqtidarın xüsusiyyəti və xüsusi ilə qərarvermə prosesində təbiəti dəyişə bilər.

Növbəti sual isə ailənin qurulmasındaki əsas motivlərlə bağlıdır. Şübhəsiz ki, ailənin qurulmasında motivlər müxtəlif ola bilər. Şexslərin hansı motivlə ailə qurdugunu müəyyənləşdirmək də kifayət qədər çox çətindir. Bu çətinlik qeyd edilən motivlərin şüuraltı və latent şəkildə olmasıdır. Respondentlərə də bununla bağlı sual verilmiş və aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

Qrafik 32: Hansı əsas səbəblə ailə qurmusunuz?

Şübhəsiz ki, ailə qurarkən əsas motivlərdən ilk ağla gələn sevgi motivləridir. Ailənin təməlini quran əsas məqam sevgi münasibətlərinin olmasıdır. Qrafik 32-nin nəticələrinə əsasən respondentlərin 41.8%-i ailə qurmasında əsas motivinin sevgi münasibətləri olduğunu bəyan etmişdir.

Mövzumuz baxımından ən maraqlı məqam 20.8%-lə qohumların tövsiyəsi və 11.9%-lə hesablanmış addım cavablarıdır. Üçüncü cavab olan “hesablanmış addım” bir qədər geniş bir anlayışdır. Burada hesablanmış addım hansı komponentləri əhatə edir, burada hansısa maddi maraqlar nəzərdə tutulur yoxsa başqa maraqların olduğu bilinmir. Amma istənilən halda hər iki cavaba üstünlük verən sosial-dəmoqrafik qrupları müəyyənləşdirməklə mövzuya aydınlıq gətirmək mümkündür. Beləliklə qohumların tövsiyyəsinə 20.8%-dən və hesablanmış addım cavabına 11.9%-dən çox cavab verən sosial-dəmoqratik qruplar aşağıdakılardır:

Qohumların tövsiyyəsinə üstünlük verən sosial-dəmoqrafik qruplar: Qadınlar, təhsilsiz, natamam orta, orta və texniki peşə təhsilli şəxslər, evdar qadınlar, təqaüdçülər, şəhər tipli qəsəbələr və rayon mərkəzlərində yaşayanlar, rəsmi nikahda olanlar və qeyri-rəsmi nikahda olub sonradan rəsmi nikahda olanlar.

Hesablanmış addım: Tam orta və texniki peşə təhsilli olanlar, evli və dul şəxslər, fəhlə, dövlət qulluqçusu, ziyalı, elmi işçi, şəhərlərdə yaşayanlar, rəsmi nikahda olanlar.

Che Square əlaqə testi nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, ailə qurma motivləri ilə sosial-dəmoqrafik qruplar arasında ciddi əlaqə mövcuddur. Yəni ailə qurma motivi şəxsin sosial-dəmoqrafik vəziyyətini müəyyən edir.

Şəxslərə erkən nikahın əsas səbəbləri soruşulmuş və aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir.

Qrafik 33: Sizcə erkən nikahın əsas səbəbi nədir?

Qrafik 33-də göründüyü kimi respondentlərə 18 səbəb göstərilmişdir. Bu 18 səbəbi müəyyən kateqoriyalarda təsnifatlaşdırıldıqımız zaman 8-i sırf mental dəyərlər, ənənələrlə bağlı ifadələrdir. Digər 10 səbəbin 3-ü fiziki, 4-ü təhsil və təbliğat məsələləri, biri isə sosial-iqtisadi məsələlərlə bağlıdır. Nəticələrə əsasən ən çox səs toplayan 5 faktorun hamısı mental faktorları əhatə edir.

Maraqlı məqam budur ki, ən çox səs toplayan səbəb istisna olmaqla digər səbəblərin sıralamalarında səslər arasında fərq çox cüzdır. "Düşünülməmiş adət ənənə" cavabı 48.8%-lə digərlərindən çox kəskin fərqlənir. Belə ki, qızların erkən nikaha daxil edilməsi cavabının dəyəri isə 23% olub ilk sıradən 2 dəfədən çox azdır.

Təsnifat baxımından qeyd etsək, mental faktorlar 1, 5, 7, 9 və 11-ci sıradada gəlirlər. Fiziki təsnifata daxil olan səbəblər 8, 12 və 18-ci sıralarda, qanunvericilik isə 17-ci sıradada qərarlaşmışdır.

Təhsil və təbliğat faktorlarının əhəmiyyəti nisbətən arxa planda qalmaqdadır. Belə ki, təhsil və təbliğat təsnifatına daxil olan səbəblər 10, 13, 14 və 16-cı sıralarda gəlir. 6-cı sıradada isə ailənin maddi vəziyyəti dayanır.

Buradan belə nəticəyə gəlmək mümkündür ki, respondentlər erkən nikah fenomenini mental və sosial-iqtisadi problem kimi daha çox dəyərləndirirlər. Eyni zamanda təhsil və təbliğatın arxa planda olması iki faktora arxalanır və bu iki faktor bir-biri ilə əlaqəlidir.

Bunlardan birincisi budur ki, maarifləndirmə işi kifayət qədər görülüb və insanlar çox məlumatlı olduğu üçün bunu səbəb kimi qiymətləndirmirlər. İkinci faktor budur ki, maarifləndirmə işi effektiv deyil və insanların davranışlarını dəyişdirməyib.

Mental faktorların daha çox səbəb kimi göstərilməsi ikinci faktorun daha etibarlı olmasının əyani sübutudur. Eyni zamanda tədqiqatın əvvəlki hissələrində aparılan təhlillərdə erkən nikah haqqında məlumatlılıq, erkən nikaha münasibət və idrak edilməsində sosial-dəmoqrafik xüsusiyyətlərin çox böyük əhəmiyyəti var. Xüsusilə təhsil səviyyəsi, sosial status, şəhər və kənd əhalisi arasındaki fərq də onu deməyə əsas verir ki, maarifləndirmə dəyərlərin və ənənələrin dəyişdirilməsinə təsir göstərə bilməz.

Bundan başqa sosial-iqtisadi vəziyyət də əhəmiyyətlidir. İnsanların davranış dəyişikliyi onların sosial-iqtisadi vəziyyətindən müstəqil olaraq düşünülə bilməz. Bu baxımdan maarifləndirmənin effektivliyi həm də onların sosial statusundan və iqtisadi vəziyyətindən də asılıdır. Respondentlər qanunvericiliyin əhəmiyyətini 17-ci sıradə qeyd ediblər. Bu o mənaya gəlir ki, qəbul edilmiş ən mükəmməl qanunvericilik bazasının mövcud sosial-iqtisadi şərtlər olmadığı müddətcə effektiv tətbiqi mümkün deyil. Bütün bunlar maarifləndirmə işlərinin əhəmiyyətini azaltır. Əksinə, maarifləndirmə işlərinin effektivliyinə yenidən baxılması və təkmilləşdirilməsi məsələlərini aktuallaşdırır.

Ənənələri dəyişdirmək kifayət qədər çətindir. İnsanlar o halda ənənələri dəyişdirirlər ki, bu dəyişiklikdən müsbət mənada bəhrələnirlər. Qeyd edilən cavabları əslində həm də maariflənmə-dəyərlərin dəyişdirilməsi əlaqəsi kontekstində qiymətləndirmək lazımdır və belə nəticəyə gəlmək mümkündür ki, maarifləndirmənin strategiyası və miqyası adət-ənənədən irəli gələn davranışların dəyişdirilməsinə təsir etməmişdir.

Növbəti sual isə erkən nikahdan yayınmaq üçün gənclərin hansı orqanlara müraciət etməsi ilə bağlıdır. Bu sualın cavabı eyni zamanda sosiologiya elmi baxımından şəxslərin qurumlara inamını və gözləntilərini ölçən bir sualdır. Hər hansı bir problemlə bağlı hara müraciət edilməsində insanlar adətən o problemi şəxsin lehinə müsbət istiqamətdə həll edə biləcək qurumlara və şəxslərə müraciət etməsinə üstünlük verir. Bu məntiqi yanaşma ilə deyə bilərik ki, verilən suala cavablar da erkən nikahla mübarizədə qurumlara olan etimadın, gücün (səlahiyyətin) göstəricisi sayıla bilər.

Beləliklə respondentlərə verilən sualla bağlı cavabları aşağıdakı kimi olmuşdur.

Qrafik 34: Necə düşünürsünüz erkən nikahdan yayınmaq üçün gənclər hansı orqanlara müraciət edə bilməlidir?

Qrafik 34-dəki nəticələrə əsasən erkən nikahdan yayınmaq üçün respondentlər 60.7%-lə ən çox hüquq-müdafizə orqanlarına müraciət etməsini uyğun görür. Bu təbii və gözlənilən nəticədir. Çünkü, hüquq-müdafizə orqanları digər qurumlardan fərqli olaraq sanksiya və cəzalandırma ilə bağlı digər cavablarda göstərilən təşkilatlara və şəxslərə nəzərən daha çox qanuni səlahiyyəti mövcuddur.

İkinci sıradə isə sanksiya gücü nisbətən zəif olan əlaqədər dövlət qurumlarına müraciət edilməsini uyğun görmüşdür.

Üçüncü sıradə isə 18.2%-lə yaxın qohum və əqrəbalar gəlir. Şübhəsiz ki, 3-cü sıradə gələn şəxslərin hüquqi baxımdan erkən nikah problemini həll etmək səlahiyyəti olmasa da, bu cavabı "sosial iqtidar" anlayışından yaranan təsiretmə gücü ilə izah etmək mümkündür. Məsələn, şəxs, qohumunun kifayət qədər nüfuzlu olduğunu bilərək ona müraciət edir ki, ailəsinə və ya qarşı tərəfə təsir edərək fikrində yayındırsın. Adətən aqrar yerlərdə kənd ağısaqqaları, din xadimləri sosial iqtidarın ən bariz nümunələridir. Bəzi hallarda onlara müraciət etdikdə problemlərin həlli dövlət orqanlarına çatdırılmadan həll edilə bilir. Tədqiqatda bu cür düşünənlərin 18.2% olması onu göstərir ki, erkən nikahla mübarizədə bu imkanları da istifadə etmək mümkündür.

Ən zəif etimad isə ictimai təşkilatlaradır. Bu, onu göstərir ki, erkən nikahla mübarizədə ictimai təşkilatlar hələ də etimadı yetərli şəkildə qazanmadığı üçün onlardan olan gözlənti də zəifdir.

Bütün cavablara gözlənilən dəyərdən daha yüksək cavabları hansı sosial təbəqələrin daha çox üstünlük verməsi müəyyənləşdirilmiş və aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

Hüquq müdafiə orqanlarına üstünlük verənlər: Kişilər, subay şəxslər, texniki peşə təhsillilər, tələbələr və paytaxt sakinləri.

Belə hallar üçün yaradılmış orqanlara və qaynar xəttə: ali təhsillilər, tələbələr, fəhlə və xadimlər, rayon mərkəzi, şəhər tipli qəsəbələr və kəndlərdə yaşayanlar.

Yaxın qohum və dostlara: natamam orta və texniki peşə təhsillilər, evdar qadınlar, dövlət qulluqçuları, həkim, aqronomlar, paytaxt və respublika tabeliyində olan şəhərlərdə yaşayanlar.

İctimai təşkilatlara: ali təhsillilər, subay, boşanmış və dul şəxslər, xidmət sahəsi işçiləri, paytaxt və respublika tabeliyindəki şəhərlərdə yaşayanlar, qeyri-rəsmi nikahda olanlar.

Hər dörd cavab üzrə nəticələrə diqqət yetirsək bəzi istisnalar olmaq şərti ilə əvvəlki hissələrdə erkən nikah baxımından riskli hesab edilən sosial təbəqələr burada kifayət qədər azdır. Bəzi hallarda risk qrupunda olan evdar qadınlar və təhsil səviyyəsi aşağı olan şəxsləri müşahidə etmək mümkündür.

Tədqiqatda gözlənilməyən nəticələrdən biri budur ki, yaxın qohum-əqraba və dostlar cavabında kənd və rayon mərkəzlərinin daha çox üstünlük verməsini gözlədiyimiz halda paytaxt və respublika tabeliyində şəhərlərin bu cavabda daha üstün olmasıydı. Digər bütün cavablarda isə erkən nikah baxımından risk qruplarından uzaq olan şəxsləri müşahidə etmək mümkündür.

Burada ən maraqlı müzakirə ediləcək məsələ isə ictimai təşkilatlara üstünlük verən və yaxın qohum əqrabalara üstünlük verən qruplar arasında fərqi olub-olmaması ilə bağlıdır. Çünkü, bu iki alternativ bir birindən fərqlidir. Qohum-əqraba sosiologiya elmi baxımından birinci dərəcəli münasibətlərə xarakterik olduğu halda ictimai təşkilatlar ikinci dərəcəli münasibətləri ifadə edir. Bunlar arasındaki oxşar və fərqli cəhətləri müəyyən etməkdə də fayda vardır və aşağıdakılardır:

- Qruplara müraciət edənlərin təhsil səviyyələri bir birindən fərqlənir. Gözlənildiyi kimi qohum-əqrabaya daha çox təhsil səviyyəsi aşağı olanlar müraciət edir, ictimai təşkilatlara müraciəti isə təhsillilər daha uyğun hesab edir.

- Qruplara müraciət edənlərin sosial statusları çox fərqlidir.

Müəyyən edilən trendlərdən belə nəticəyə gəlmək mümkündür ki, ictimai təşkilatların kənd (aqrar) yerlərində işləməsi bir qədər çətindir. İctimai təşkilatların kənd yerlərində fəaliyyətinin az olması burada öz nəticəsini göstərir. Eləcə də erkən nikaha qarşı mübarizədə fərqli alternativlərdən fərqli kontingençin istifadə prioriteti hansı sosial təbəqələrlə, hansı kanalla işləmək haqqında faydalı məlumatları verməklə yanaşı hansı kanalların hansı təbəqədə zəif işlədiyini müəyyənləşdirməyə imkan verir və buradakı çatışmazlıqları aradan qaldırmağa da çağırışlar edir.

Növbəti sual bağlanan erkən nikahların nəticələri (fəsadları) haqqındadır. Bu sualın əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, şəxslər erkən nikahın neqativ nəticələrinin hansı dərəcədə fərqində olduqlarını anlaya bilirlər. Əgər insanlar bir prosesin nəticəsini yaxşı görmürlərsə şübhəsiz ki, o prosesin daha çox əleyhinə olacaqlar. Ümumilikdə isə bu fəsadları, nəticələri ictimai, sosial-iqtisadi, fiziki (bioloji), təhsil və bilik baxımından təsnifatlaşdırmaq mümkündür. Erkən nikahın nəticələri qeyd edilən bütün təsnifatları əhatə edir. Sadəcə olaraq qeyd edilən suala verilən cavablar respondentlərin bu təsnifatlar içində prioritetlərini və streetiplərini müəyyənləşdirir. Eyni zamanda qeyd edilən cavablar respondentlərin günlük həyat təcrübəsində erkən nikah nümunələrindəki nəticələrin ifadəsi də ola bilər. Bu baxımdan suala cavablarda subyektivliklə bərabər eyni zamanda qismən də olsa obyektiv bir təəssürat yaratmağa da imkan yaradır. Beləliklə, şəxslərin bu suala cavabları aşağıdakı şəkildə formalaşmışdır.

Qrafik 35:Necə düşünürsünüz erkən bağlanan nikahın nəticəsi (fəsadları) necə ola bilər?

Qrafiki analiz etməmişdən əvvəl cavabları yuxarıda qeyd edilən təsnifata uyğunlaşdırmaqdə fayda vardır.

İctimai fəsadlar: Gələcəkdə ailənin müqəddəratına dair qəbul edilən qərarlarda qadınların iştirak etməməsi, qadınların cəmiyyətdəki rolunun aşağı düşməsi.

Sosial-iqtisadi fəsadlar: Boşanma sayının artması, yeniyetmələrin dərk etmədiyi məsuliyyətin altına girməsi, yeniyetmələrin potensiallarının reallaşdırılmaması.

Fiziki (bioloji) fəsadlar: Yeniyetmələrin öz gəncliyini yaşaya bilməməsi, xəstə uşaqların doğulması.

Təhsil və biliqdəki fəsadları: Yeniyetmənin təhsil almasının qarşısının alınması, gələcəkdə qızların peşə sahibi olmasının qarşısının alınması.

Qeyd etmək lazımdır ki, qrafikdəki nəticələrə əsasən respondentlər 60.8%-lə erkən nikahın fəsadi kimi ən çox boşanma sayının artmasını qeyd edirlər. Bu sosial bir problem olması ilə yanaşı DSK-nin boşanma ilə bağlı statistikası onu göstərir ki, boşanma sayının çox olması heç də erkən nikahla bağlı deyil. Bir çox ədəbiyyatlar nikahın ilk beş ilində münasibətlərin uyğunlaşma dövrü çox çətin və böhranlı olduğunu qeyd edir. Buna görə də bir çox hallarda münasibətlərin uyğunlaşmasında çətinliklər boşanma ehtimallarını da artırmaqdadır. Bu baxımdan qeyd edilən cavab obyektiv bir dəyərdən daha çox respondentlərin subyektiv yanaşmasını ifadə edir. Ümumi ardıcılığla nəzər yetirsək respondentlər sosial-iqtisadi və bioloji (fiziki) fəsadlara daha çox əhəmiyyət veriblər. Bunun səbəblərindən biri bu fəsadların daha vizual və daha qısa müddətdə hiss edilməsi ilə bağlıdır. Bu baxımdan ictimai fəsadlar həm çox vizual deyil və eyni zamanda onların fəsadları uzun müddətdən sonra özünü bürüzə verməkdədir. Təhsil və bacarıqdakı gerilik təxminən orta sıralarda qərarlaşmışdır.

Növbəti sual erkən nikahın qanunla qadağan edilməsinə baxmayaraq hələ də erkən nikaha təhrik edilmə səbəbləri ilə bağlıdır.

Qrafik 36: Necə düşünürsünüz insanlar erkən nikahın qanunla qadağan edildiyini bilərək hansı səbəbdən hələ də yeniyetmələri erkən nikaha təhrik edirlər?

Respondentlərin cavabları alternativ cavablar qarşısında demək olar ki, balanslı şəkildə paylaşıldırılib. Ən çox “qanuni cəzadan yayına biləcəklərinə əmindiir” cavabı nisbətən üstünlük təşkil etmişdir. Bu, hüquq-mühafizə orqanları üçün yeni çağırışdır.

Eləcə də ikinci sırada gələn “cəzadan qorxmurlar” cavabını da əlavə etsək belə qənaətə gəlmək mümkündür ki, respondentlər hesab edir ki, qanunvericiliyin tətbiqi mexanizmi elə formallaşmalıdır ki, heç kim ondan yayınmasın. Bundan başqa “cəzadan qorxmurlar” cavabını da cəzaların sərtləşdirilməsi çağırışlarının bir siqnalı kimi qiymətləndirmək mümkündür.

İctimai qınağın nisbətən daha əhəmiyyətsiz olduğunu düşünən respondentlər bu sahədə hüquq-mühafizə orqanlarının daha təsirli olduğunu və onlardan gözləntilərin daha çox olduğunu hesab edirlər. Bütün bunlarla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, əvvəlki hissələrdə qeyd etdiyimiz kimi, erkən nikah halları 2011-ci ildən sonra qanundakı dəyişikliklə 6%-dən 0.35%-ə qədər düşmüşdür. Bununla yanaşı erkən nikahı latent şəkildə həyata keçirib sonradan 18 yaşına çatdıqda rəsmiləşdirənlərə də rast gəlmək mümkündür ki, bu da qanundan yayınma yollarından biridir. Belə halların qarşısının alınmasında isə ictimai qınaq və nəzarət mühüm komponentlərdən biridir. Hesab etmək mümkündür ki, yuxarıda qeyd edilən nəticələr onu göstərir ki, sanksiyalarla yanaşı ictimai qınağın və nəzarətin olması da erkən nikaha təhrik minimum səviyyəyə endirə bilər.

Növbəti sual isə erkən nikaha dair qanunvericiliklə tanış olub olmamaqla bağlıdır. Şübhəsiz ki, respondentlərin böyük əksəriyyəti erkən nikahın mənasını və nəticələrini bilsə də, qanunvericiliklə tanışlıq bir qədər spesifik məsələdir. Burada ilk növbədə buna aydınlıq gətirilməlidir ki, qanunvericilik dedikdə bütün respondentlər suali eyni səviyyədə anlayıblarmı? Qanunvericilik obyektiv bir məfhum kimi konkret ifadə edilmədiyinə görə respondentlərin hər biri fərqli şəkildə idrak edə bilər. Kimisinə görə erkən nikahın nə olduğunu və ona qarşı hansı sanksiyaların olduğunu bilmək qanunvericiliklə tanış olmaq mənasına gələ bilər.

Bu baxımdan ölçü meyari bütün respondentlər üçün eyni mənaya gəlmədiyi üçün respondentlərin əksəriyyəti erkən nikah anlayışını bildiyi halda, yalnız 41.4%-i erkən nikahla bağlı qanunvericiliyini bildiyini qeyd etmişdir. Qeyd etdiyimiz ehtimallar qanunvericiliklə tanışlıq sualına bəli/xeyr cavablarının sosial demografik dəyişənlərlə əlaqə testlərində özünü göstərmüşdür. Məsələn müəyyən edilmişdir ki, təhsil səviyyəsi aşağı olanların qanunvericilikdən xəbərdar olma səviyyəsi ali təhsilli lərə nisbətən daha çoxdur. Eləcə də sosial statusda da eyni məqamı görmək mümkündür. Erkən nikah üçün sayılan risk qruplarında qanunvericilik biliyinin digər qruplara nəzərən daha yüksək səviyyədə olduğu müəyyən edilmişdir. Bu, ondan xəbər verir ki, suali müxtəlif qruplar eyni cür idrak etməyiblər.

Eyni zamanda respondentlərə "qanunvercilikdə əlavə etmək imkanınız olsaydı necə dəyişiklik edərdiniz" sualına cavabın nəticələri də onu göstərir ki, şəxslərin çoxunun qanunvericiliklə tanışlığı çox aşağı səviyyədədir.

Cədvəl 9: Respondentlərin qanuna əlavələrlə bağlı cavabları

	Cavablarn təsnifikasi	Say	Respondentlərdəki payı (%)
1	Cavablamayan şəxslər	359	28,18
2	Hər hansı bir təklif yoxdur	357	28,02
3	Konkret olmayan cəza və təklif	197	15,46
4	Nikah yaşı 19-25 yaşa qədər artırılma	81	6,36
5	Həbs	67	5,26
6	Pul cəriməsi	46	3,61
7	Maarifləndirmə	44	3,45
8	Qanunun tətbiqi mexanizmini yaxşılaşdırmaq	20	1,57
9	Qanunun icrasına nəzarət gücləndirməlidir	18	1,41
10	Qızların təhsili və ali təhsilin icbarı olması	18	1,41
11	Dəyişilikliyə ehtiyac yoxdur	13	1,02

12	Əlavə dövlət strukturlarının yaradılması	8	0,63
13	Dövlətin öhdəsinə buraxmaq	7	0,55
14	Məzmunu ümumi olan məsləhətlər	7	0,55
15	Qaynar xəttin yaradılması	6	0,47
16	Edam cəzası	5	0,39
17	17 yaşa nikaha icazə verilsin	4	0,31
18	Valideynlik hüququndan mərhum edilərək qızların dövlət himayəsinə verilməsi	4	0,31
19	İctimai qınaq	3	0,24
20	Ümumi cəza	3	0,24
21	Cəza kimi ictimai işlərə cəlb edilmə	2	0,16
22	Digər	2	0,16
23	Valideynlərini ictimai işlərə cəlb etmək	2	0,16
24	Vergi tətbiq edilsin	1	0,08

Hər bir respondentin özünəməxsus cavabları olsa da ümumilikdə cavabları 24 qrupda təsnifatlaşdırmaq mümkün olmuşdur. Cədvəl 6-da göründüyü kimi, bu suala cavab verməyənələr respondentlərin 28.18%-ni, hər hansı bir təklifi olmayanlar isə 28.02%-ni təşkil edir. Beləliklə respondentlərin 56.2%-i bu suala heç bir töhvə verə bilməmişdir.

Üçüncü sırada isə konkret olmayan cəza və təkliflər gəlir. Bu təsnifatda daha çox cəzaların artırılması və sərtləşdirilməsi ifadələri əks olunmuşdur. Lakin bu cəzaların həbs yoxsa inzibati cəza olması haqqında hər hansı bir ifadə yoxdur. Bunlar respondentlərin 15.46%-ni təşkil edir. Geri qalan hissəsində isə respondentlər ən çox nikah yaşıının qaldırılmasını istəyirlər. Bu hədd təxminən 19-25 yaş təşkil edir.

Növbəti sırada isə respondentlərin 5.26%-i ilə valideynlərin həbs edilməsi cəzasını tələb edənlər gəlir. Bunlardan bir hissəsi valideynlərin ömürlük həbs edilməsi kimi dəyişikliklər təklif etmişdir. İnzibati cərimə tələb edənlər isə 3.61%-ni təşkil edir. 51 respondent (təxminən 5%-ə) yaxını isə hesab edir ki, qanuna hər hansı bir dəyişiklik etmək lazım deyil, sadəcə qanunun icrasına nəzarət gücləndirilməli və ya icra mexanizmi gücləndirilməlidir. Respondentlərin 3.45%-nin fikrincə qanunun daha yaxşı həyata keçməsi üçün maarifləndirmə işləri daha da gücləndirilməlidir. Qeyd edilən təkliflərin bir çoxu əslində qanunvericiliğdə mövcuddur və bir növü bəzi fikirlər burada yenidən təkrarlanmaqdadır. Dolayısı ilə yeni fikir ortaya atanlar, respondentlərin az bir hissəsini təşkil edir.

Tədqiqatın əvvəlki hissələrindəki təhlillər onu göstərdi ki, 2011-ci ildə edilən dəyişiklikdən sonra hər nə qədər erkən nikahda azalma olsa da, doğulan uşaqların analarının yaşında 18 yaş aşağı anaların sayının hələ də əhəmiyyətli dərəcədə olması onu göstərir ki, bu 18 yaş altında olan qızların qeyri-rəsmi nikaha daxil olmasını əngəlləmir. Bəzi hallarda dini nikaha da daxil olma yolu ilə bu həyata keçirilir. Ölkəmizdə olduğu kimi Qazaxıstanda 18 yaş altında olan şəxslərin din xadimləri tərafindən dini kəbinlə evləndirməkləri qadağan edilsə də, hələ də bu hadisələrə rast gəlmək mümkündür. Tədqiq edilən ölkələrdəki təcrübələrə nəzər yetirsək, Bolqarıstanda erkən nikahla bağlı cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulmuşdur. 14 yaşına qədər qızlarla erkən nikaha daxil olanlara 2 ildən 5 ilə qədər cəzalandırma nəzərdə tutulur. Fransada isə nikah mərasimi ölkə xaricində keçirilsə belə erkən nikahı həyata keçirən və qızları məcbur edənlər 3 ilə qədər həbs və 49 000 avro cərimələnir. Məcburi erkən nikaha cəlb edilmə təhlükəsi hiss edən qızlar üçün siğinacaq mərkəzləri də mövcuddur. Gürcüstanda isə 2 il ilə 4 il arasında cəzalandırma mövcuddur¹².

Eyni zamanda evlənmək məqsədi ilə qızların qaçırlılması da bir çox ölkələrdə insan oğurluğu kimi tərif edilmişdir. Gürcüstanda bu hal insan hüquq və azadlıqlarına qarşı cinayət bölməsində əks olunmuş və 4 ildən 8 ilə kimi həbs cəzası nəzərdə tutulmuşdur.

Eyni tənzimləmələr Azərbaycan və Özbəkistanda da mövcuddur¹³. Bütün bu sanksiyalara baxmayaraq hələ də qeyri-rəsmi erkən nikahlara rast gəlmək mümkündür. Burada əsas məsələ erkən nikahla bağlı sanksiyaların tətbiqi mexanizmini təkmilləşdirmək, yerlərdə monitoring və halların aşkara çıxarılması ilə bağlı mexanizmlərin təkmilləşdirilməsidir.

¹² https://assets.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/12/2016/09/FT_Marriage_Age_Appendix_2016_09_08.pdf

¹³ United Nations, FORCED AND EARLY MARRIAGE: A FOCUS ON CENTRAL AND EASTERN EUROPE AND FORMER SOVIET UNION COUNTRIES WITH SELECTED LAWS FROM OTHER COUNTRIES,
https://www.un.org/womenwatch/daw/egm/vaw_legislation_2009/Expert%20Paper%20EGMGPLHP%20Cheryl%20Thomas%20revised_.pdf

Keyfiyyət tədqiqatlarının nəticələri Dərinləşdirilmiş müsahibələrin nəticələri

Keyfiyyət tədqiqatları erkən nikah üzrə mütəxəssislərdən strukturlaşdırılmış suallar əsasında əldə edilən məlumatlar əsasında aparılmışdır. Erkən nikah üzrə müsahiblər qadın təşkilatlarında psixoloq, sosial işçi, təşkilat rəhbəri statusunda işləyənlər, habelə vəkillər və sosial tədqiqatlar üzrə mütəxəssislər arasından seçilmişdir. Mütəxəssislər əsasən erkən nikahın baş vermə səbəbləri və fəsadlarını əhatə edən suallara cavab vermişdir. Təhlillerdə ilkin yanaşma erkən nikah və onunla əlaqəli olan açar sözlərin istifadə edilmə sıxlığının müəyyənləşdirilməsi, eyni zamanda açar sözlər arasında bir-biri ilə nə qədər əlaqəli istifadəsi ilə bağlıdır. Əvvəlki tədqiqatlardan yola çıxaraq aşağıdakı açar sözlərin kontent təhlildə mövqeyi təhlil edilmişdir. Bunlar- məlumat (məlumatlılıq), mentalitet, intihar, fiziki, sosial, psixoloji, valideyn, maarifləndirmə, təhsilsiz, maddi (maddi çətinlik), boşanma, psixologiya, ənənə və zorakılıq kəlimələridir. Qeyd edilən kəlimələr 3 cəhətdən analiz edilmişdir. Bunlar ekspertlərin bu anlayışları neçə dəfə istifadə etməsi, bu anlayışların bir-biri ilə nə qədər əlaqəli istifadə edilməsi, eləcə də bu kəlimələrin kontekst təhlilində hansı mənada istifadə edilməsi ilə bağlıdır.

Şübhəsiz ki, ən çox istifadə edilən anlayış 61 sayı ilə erkən nikah olmuşdur. Daha sonra isə aşağıdakı ardıcılıqla gəlmişdir: Uşaq - 37, təhsil - 31, psixoloji və valideyn anlayışları - 25, maddi çətinlik və zorakılıq - 10, maarifləndirmə və məlumatlılıq bir yerdə 13, sosial - 9, ənənə və mentalitet - 5, digərləri isə 3 dəfə istifadə edilmişdir. Əlavə 3-dəki qrafikdə göründüyü kimi erkən nikah yeganə açar sözdür ki, onun bütün anlayışlarla əlaqələri müəyyən edilmişdir. Eyni zamanda bu kəlimələrin özləri arasında əlaqə müəyyən edilmişdir. Əlaqə müəyyən edilərkən ən azı 2 paraqraf intervalla bu anlayışların eyni zamanda istifadə edilib-edilməməsinə nəzər yetirilmişdir. Erkən nikah anlayışı tədqiqatın açar kəliməsi olduğuna görə qrafikdə bütün anlayışların onunla əlaqəsi müəyyən edilmişdir.

Bununla yanaşı bu əlaqələr bütün kəlimələrdə eyni səviyyədə deyil. Qrafikdə əlaqə frekansı daha yüksək olan anlayışlar arasındaki xətlər daha yoğun, nisbətən zəif olanlar arasında isə nazik xətlərlə müəyyən edilmişdir. Bu məntiqlə yanaşlıqda müəyyən edilmişdir ki, erkən nikahla daha çox əlaqəli işlədilən anlayışlar valideyn, sosial, psixoloji və zorakılıqdır. Nisbətən orta səviyyədə işlədilən kəlimələr isə maddi (çətinlik) və boşanma anlayışları olmuşdur. Bu kəlimələrin erkən nikahla bərabər necə işləndiyini məzmun analizində dəyərləndirməklə bu anlayışların erkən nikahda səbəb yoxsa nəticə kontekstində işlədildiyini müəyyən etmək mümkündür. Valideyn kəliməsinin erkən nikahla əlaqəli işlənməsində ən populyar yanaşma odur ki, erkən nikahda əsas məsuliyyət valideynlərin üzərinə düşür. Burada başlıca səbəb kimi ailənin maddi çətinliyi və sosial vəziyyət göstərilir.

Bəzi mütəxəssislərin isə yanaşması budur ki, ailənin maddi və sosial vəziyyəti yaxşı olmadıqda qız uşaqlarını bir "yük" kimi dəyərləndirirlər və ən qısa zamanda erkən nikaha cəlb edirlər. Dolayısı ilə valideyn anlayışı burada erkən nikahın əsas səbəbi kimi göstərilməkdədir. Eyni zamanda orta səviyyəli sıxlıqda müşahidə olunan valideyn-zorakılıq anlayışları, eləcə də erkən nikah-maarifləndirmə əlaqələri də incələnmiş, bu əlaqələrin keçdiyi mətn hissələrində ifadə edilən fikir bundan ibarətdir ki, adətən erkən nikah valideynlərin təhribi ilə olur və bunun əsas səbəbi maddi çətinlik və ailənin sosial vəziyyətidir. Valideyn-zorakılıq əlaqələrində isə orta səviyyəli bir əlaqə mövcuddur. Burada bəzi şərhlərdə erkən nikahın zorakılıqla müşahidə olunduğunu görmək mümkündür. Zorakılıq anlayışı isə səbəb və vasitədən daha çox erkən nikahın nəticələri kimi dəyərləndirilmişdir.

Eyni məqamı boşanmada da görmək mümkündür. Boşanma ilə bağlı 6 qeydin hamısında yürüdülən əsas fikir odur ki, erkən nikahda boşanmaların sayı artır. Ən çox işlədilən kəlimələrdən biri də şübhəsiz təhsil anlayışıdır. Kontekst təhlilində qiymətləndirdikdə burada müxtəlif mənalarda istifadə edilmişdir. Əlavə 3-dəki qrafikə diqqət yetirsək erkən nikah-təhsil sözlərinin bir yerdə istifadə edilmə sıxlığı orta səviyyədən bir qədər yüksəkdir.

Müsahibələrin məzmun analizində müəyyən edilmişdir ki, bu əlaqə çərçivəsində təhsil sözünün təxminən 25%-i erkən nikahın fəsadları kimi müəyyən edilmişdir. Yəni erkən nikah nəticəsində qızların təhsil imkanları aşağı düşür. Təxminən 16-17%-də isə təhsil kəliməsi erkən nikahın bir səbəbi kimi istifadə edilmişdir. Mühakimə ondan ibarətdir ki, erkən nikah nisbətən təhsil səviyyəsi aşağı olan ailələrdə baş verir. Eyni zamanda əlavə olaraq 10%-də təhsil səviyyəsinin aşağı olması sosial və maddi problemlərlə, keyfiyyətli təhsilin əlçatanlığının zəif olması ilə izah edilmişdir. Əsasən ailələrin üzləşdiyi maddi problemlər onların qızlarının keyfiyyətli təhsili davam etdirməsinə imkan yaratmir və nəticədə təhsil üçün ayrılan zamanı erkən nikah əvəz edir. Bu baxımdan təhsil kəliməsinin 25%-də daha çox gələcək planlarla bağlı olduğu müəyyən edilmişdir. Bu çağırış, qızların keyfiyyətli təhsilə əlçatanlığını gücləndirmək üçün istifadə edilmişdir. Təhsil-maarifləndirmə əlaqəsi isə nisbətən daha zəif olmuş, bu əlaqələrdəki əsas mühakimə isə təhsil sistemlərində erkən nikahla bağlı maarifləndirmə işinin gücləndirilməsidir.

Bununla yanaşı maarifləndirmə anlayışı digər anlayışlarla daha sıx işlədilmişdir. Maarifləndirmə anlayışı 8 dəfə istifadə edilmişdir. Bunların 1-də ümumi bir fikir olaraq göstərilsə də, digərlərində maarifləndiriləcək konkret hədəf qruplar müəyyənləşdirilmişdir. Bir qismi maarifləndirmə prosesində uşaqları deyil, həm də valideynlərin maarifləndirilməli olduğunu bildirmişdir.

Bir hissəsində hədəf qrup kənd və rayon mərkəzlərinə daha çox yönəlmüş, eləcə də bu yerlərdə sosial iqtidarı təşkil edən nüfuzlu şəxsləri, din xadimləri, müəllimlər və bənzər şəxslərin maarifləndirilməsini vacib hesab etmişlər. Bu fikirdəki məntiqi yanaşma budur ki, bizim kimi cəmiyyətlərdə maarifləndirmənin effektivliyinin təbliğatını icmalarda nüfuzu olan şəxslərin vasitəsilə ilə aparmaq daha uyğundur.

“Psixoloji” kəliməsi isə demək olar ki, bərabər səviyyədə həm səbəb, həm də erkən nikahın fəsadı kimi qeydə alınmışdır. Mətnlərdə erkən nikahın fəsadlarının ailə qurmağa psixoloji cəhətdən hazır olmaması mühakiməsi daha çox üstünlük təşkil etmişdir. Bir çox hallarda “fiziki” kəliməsi psixoloji anlayışı ilə bərabər işlədildiyinə daha çox rast gəlinmişdir. Bu erkən nikahın neqativ bir fenomen olmasını qızların erkən yaşda ailə qurmağa həm fiziki həm də psixoloji cəhətdən hazır olmaması faktının daha çox işlədilməsi ilə bağlı olmuşdur. Dolayısı ilə psixoloji hazırlıq fiziki hazırlıqdan müstəqil olaraq düşünülməmişdir. Eyni zamanda fiziki və psixoloji anlayışları zorakılıq anlayışı ilə də sıx işlənilmiş kəlimələr olmuşdur.

Erkən nikahla bağlı yaranan miflərdən biri də mentalitet və ənənənin səbəb kimi göstəriləmişdir. Halbuki, bu terminləri ekspertlərin yalnız 40%-ə yaxını istifadə etmişdir. Burada erkən nikah-ənənə sözləri arasında əlaqə belə ifadə edilmişdir ki, erkən nikahın əsas səbəbi tarixən yaranmış ənənələrdir. Ənənələrin təsiri “qarımış qız”, “qız yükü” anlayışları ilə əlaqələndirilmişdir. Burada bu faktorla qismən razılaşsaq da erkən nikaha yol açacaq əsas faktor kimi görünmür. İstər sorğu nəticələri və DSK-nin məlumatları, istərsə də müsahibələrin kontent analizi onu deməyə əsas verir ki, ənənələr və mentalitet tək başına erkən nikahın səbəbi ola bilmir. Eyni zamanda sosial-iqtisadi vəziyyət, təhsil səviyyəsi kimi məsələlər də buna kömək edir. Yəni, erkən nikahı sosial-iqtisadi problemlərdən müstəqil olaraq düşünmək mümkün deyil. Bu, belə bir suali aktuallaşdırır. Əcəba, sosial-iqtisadi vəziyyət, təhsil səviyyəsi yüksək olsaydı, lakin ənənələr eynisi ilə qalsayıdı, erkən nikahda yenə eyni vəziyyət qala bilərdi? Həm kantitatif, həm də keyfiyyət tədqiqatlarının məcmusu onu göstərir ki, sosial-iqtisadi dəyişiklik insanların davranışlarına, o cümlədən erkən nikaha baxışı və qavramasına təsir göstərdiyi üçün burada ənənə bir qədər arxa planda qalmaqdadır.

Ekspertlər az da olsa “iş” kəliməsindən də istifadə etmişdir. Əsasən təhsil və iş imkanları arasında əlaqə quraraq erkən nikahın əsas nəticələrindən biri kimi erkən nikaha məruz qalanların məşğulluq imkanlarının məhdudlaşdırılmasından bəhs etmişdir. Şübhəsiz ki, təhsil səviyyəsi-məşğulluq arasında ciddi əlaqə mövcuddur. Təhsil səviyyəsi artdıqca şəxslərin sosial statusu və məşğulluq imkanları da artmaqdadır. Anket sorğusunun nəticələri də onu göstərdi ki, respondentlərin təhsil səviyyələri ilə sosial statusları arasında güclü əlaqə mövcuddur. Eyni zamanda qadın problemlərində qaldırılan ən vacib məqamlardan biri də budur ki, qadınlara qarşı zorakılığın (o cümlədən erkən nikah və ya zorla əre vermə) səviyyəsini müəyyən edən səbəblərdən biri də qadınlارın iqtisadi asılılığıdır. Qadınlarda iqtisadi asılılıq azaldıqca zorakılıq halları da azalacaq. Bu baxımdan təhsil-məşğulluq - iqtisadi azadlıq münasibət zəncirindən məsələyə baxıldıqda bir çox məqamlara aydınlıq gətirmək mümkündür. Bütün bu mülahizələr onu deməyə imkan verir ki, erkən nikah fenomeni ənənələrdən daha çox təhsil və sosial-iqtisadi problemlərlə daha çox əlaqəlidir. Bu baxımdan erkən nikah problemini mental problemdən daha çox sosial-iqtisadi bir problem kimi identifikasiya etmək mümkündür.

NƏTİCƏLƏR

Həm anket suallarındaki cavablar, həm də statistik məlumatlar əsasında hazırlanmış kəmiyyət tədqiqatlarının nəticələri, həm də ekspertlərdən əldə edilən müsahibələr əsasında aparılan keyfiyyət təhlillərindən aşağıdakı ümumi nəticələr əldə edilmişdir:

Ümumilikdə erkən nikah anlayışı haqqında məlumatlılıq səviyyəsi qənaətbəxş hesab edilsə də, bu sahədə maarifləndirmə işlərinin keyfiyyətində bəzi problemləri nüanslar mövcuddur. Bu nüanslardan biri budur ki, insanlar erkən nikah anlayışından məlumatlı olsalar da, qanunvericilik aspektindən çox az məlumatlıdır. Xüsusiilə erkən nikaha qarşı mübarizədə edilən təkliflərin təhlilləri də bu məqamı təsdiq edə bilər.

Erkən nikahla bağlı məlumatlılıq səviyyəsi hər sosial-demoqrafik qruplarda eyni səviyyədə deyil. Eyni zamanda məlumatlılıq mənbəyi də sosial-demoqrafik qruplara görə dəyişməkdədir.

Eyni zamanda erkən nikahla bağlı məlumatlılıq hər zaman ona qarşı neqativ bir qavramanı meydana gətirmir. Ümumilikdə erkən nikaha qarşı münasibət mənfi olsa da, bəzi əlamətlərinə loyal bir münasibətin də olduğunu görmək mümkündür. Xüsusi ilə erkən nikahda maarifləndirmə və idrak arasındaki münasibət ondan ibarətdir ki, erkən nikahdan məlumatlı olmaq hər zaman erkən nikaha qarşı qavramanı yaratır. Maarifləndirmə ilə qavrama arasında müsbət əlaqə olsa da, insanların erkən nikaha və onun elementlərinə neqativ və ya pozitiv baxışına təsir edən faktorlardan biri də onun sosial-demoqrafik statusları ilə bağlıdır. Bununla yanaşı məlumatlılıq səviyyəsi artdıqca onun neqativ idrakı ilə bağlı artım olsa da, bu artım o qədər də adekvat deyil.

Ümumilikdə erkən nikahın səbəbləri haqqında mülahizələr doğru olsa da, səbəblərə üstünlük verilməsi sosial-demoqrafik qruplara görə dəyişmişdir. Məlumatlılıq baxımından ən zəif təbəqələr kişilər, rayon mərkəzləri və kəndlərdə yaşayanlar, təhsil səviyyələri orta və aşağı olanlardır. Eləcə də, sosial statusu - yəni nisbətən aşağı təhsil tələb edən işlərdə işləyən şəxslər də məlumatlılıq baxımıdan zəif təbəqələr hesab olunur.

Erkən nikahın fəsadları haqqında demək mümkündür ki, respondentlərin onun əsasən fəsadları haqqında mühakimələri doğru olsa da, hansı nəticələrə daha çox üstünlük verilməsi şəxslərin sosial-demoqrafik statusuna görə dəyişir.

Təhsil səviyyəsi artdıqca erkən nikaha mənfi baxış artır, təhsil səviyyəsi azaldıqca erkən nikaha münasibət daha da loyallaşır.

Erkən nikahın qurulması ilə ailənin uzunömürlülüyü arasında əlaqədə münasibət birmənalı deyil. Sosial-demoqrafik qruplar arasında ciddi fərq meydana gəlmişdir. Ekspertlər erkən nikahın fəsadları arasında boşanma hallarını qabartsa da, Dövlət Statistika Komitəsinin boşanmanın ailə quran şəxslərin yaş intervalları üzrə göstəriciləri onu göstərir ki, erkən nikahla boşanma halları arasında əlaqə mövcud deyil. Yəni, ekspertlərin rəyləri DSK nəticələrində öz təsdiqini tapmamışdır. Eləcə də, şəxslərin erkən nikahi uzunömürlü hesab edib-etməməsi ilə onların sosial-demoqrafik cəhətlərini müəyyənləşdirən bütün xüsusiyyətləri arasında əlaqə mövcuddur.

Tədqiqat onu göstərir ki, övladı erkən nikaha loyal münasibət göstərən sosial-qruplar qeyri-rəsmi nikahda olub sonra rəsmi nikaha daxil olanlar, təhsilsiz şəxslər, təqaüdçülər, kişilər, dul şəxslər, tarixi şəhərlərdə yaşayanlar, kənd sakinləri, natamam orta təhsillilər, subay şəxslər, evdar qadınlar, paytaxt sakinləri, tam orta təhsillilərdir. Qeyd etmək lazımdır ki, övladlarına erkən nikahi məsləhət bilmə meyilliliyi yaşayış məntəqəsi, təhsil səviyyəsi, sosial status və s. amillərdən asılıdır.

Respondentlər erkən nikah fenomenini mental və sosial-iqtisadi problem kimi daha çox dəyərləndirirlər. Eyni zamanda təhsil və təbliğatın arxa planda göstərilməsi iki faktora arxalanır və bu iki faktor bir-biri ilə əlaqəlidir. Bunlardan birincisi budur ki, maarifləndirmə işi kifayət qədər görülüb və insanlar çox məlumatlı olduğu üçün bunu səbəb kimi qiymətləndirmirlər. İkinci faktor budur ki, maarifləndirmə işi effektiv deyil və insanların davranışlarını dəyişdirməyib. Mental faktorların daha çox səbəb kimi göstərilməsi ikinci faktorun daha etibarlı olmasının əyani sübutudur. Ümumilikdə isə həm kəmiyyət, həm də ekspertlərin müsahibədəki yanaşmalarının kontent təhlilində müəyyən edilmişdir ki, erkən nikah sosial-iqtisadi bir problemdir. Ənənələrin mənfi təsiri müəyyən qədər zəifdir. Bu səbəb sadəcə köməkçi rolü oynayır.

Ümumilikdə erkən nikaha və onun elementlərinə baxış tərzində şəxslərin sosial-demoqrafik statusları həllədici rol oynayır. Erkən nikaha nisbətən loyal münasibəti daha çox kişilərdə, rayon və kənd yerlərində, paytaxtda, təhsil səviyyəsi tam orta təhsil səviyyəsi və ondan aşağı olanlarda, boşanmış şəxslərdə, aşağı təhsil səviyyəsi tələb edən işlərdə işləyən şəxslərdə, gəlir səviyyəsi nisbətən aşağı olan təbəqələrdə rastlamaq mümkündür və bunlar erkən nikah üçün risk qrupları hesab edilir. Sadalanan bu qruplarda bəzi istisnalar olmaqla, həm də məlumatlılıq səviyyəsinin nisbətən aşağı olduğu müəyyənləşmişdir.

TƏKLİFLƏR

Yuxarıda qeyd olunan nəticələri və tədqiqatın gedişatında meydana gələn problemləri nəzərə alaraq təkliflər iki istiqamətdə hazırlanmışdır. Birinci istiqamət erkən nikaha qarşı mübarizə istiqamətləri və vasitələrin istifadəsi ilə bağlıdır. İkinci istiqamət isə bu sahədə gələcəkdəki tədqiqatların təkmilləşdirilməsi ilə bağlıdır.

Erkən nikaha qarşı mübarizədə aşağıdakı məqamlar nəzərə alınmalıdır:

Erkən nikah kompleks tədbirlər tələb edən sosial bir problem olduğu üçün təkbaşına maarifləndirmə aksiyaları ilə qarşısını almaq mümkün deyil. Maarifləndirmə işi davam etməlidir. Lakin maarifləndirmə kampaniyalarında əsas hədəf qrup tədqiqatın nəticələrində erkən nikaha loyal münasibət göstərən şəxslər olmalıdır. Eyni zamanda maarifləndirmə prosesində icmalarda sosial iqtidar diqqətlə təhlil edilməli və maarifləndirmə işi sosial iqtidarı təşkil edən icmalarda nüfuzlu şəxslərin imkanlarından istifadə edərək həyata keçirilməli, önəmli mesajlar onların vasitəsi ilə çatdırılmalıdır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, yuxarıdakı risk qruplarının özünəməxsus xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq maarifləndirmə işində istifadə ediləcək kommunikasiya vasitələri diqqətlə hazırlanmalıdır. Təbliğat üçün vasitələr tədqiqatdakı məlumatlılıq mənbəyinə verilən cavablar nəzərə alınaraq seçilməlidir.

Erkən nikahla mübarizədə sadəcə maarifləndirmə işi şəxslərin davranışlarını dəyişdirməyə bilər. Bir çox hallarda erkən nikahın səbəbi sosial-iqtisadi vəziyyətlə bağlıdır. Bu baxımdan müvafiq qurumlarla birgə riskli ailələrin sosial təminatının yaxşılaşdırılması, eləcə də qızların keyfiyyətli təhsilə əlçatanlığının artırılması ilə bağlı kompleks tədbirlər görülməlidir. Xüsusilə sosial cəhətdən əlverişsiz ailələrdə qızların təhsilinə dəstək üçün sosial tədbirlər gücləndirilməli, vətəndaş cəmiyyəti və xeyriyyə təşkilatları ilə bərabər ailələrə dəstək göstərilməlidir. Qanunvericiliyin hökmlərində məsuliyyət artırılmalı, cinayət və tətbiqi mexanizmləri müvafiq orqanlarla - Daxili İşlər Nazirliyi ilə müzakirələr əsasında təkmilləşdirilməli, ictimai nəzarət gücləndirilməlidir.

Təcrübə onu göstərir ki, erkən nikaha məruz qalan ailələr adətən qarşı tərəfdən sosial baxımdan asılı vəziyyətdə olur və müəyyən təmənnası mövcuddur. Erkən nikaha məruz qalan şəxsin valideynlərinin cəzalandırılması ilə yanaşı qanunvericilikdə, cinayət məcəlləsində 18 yaş altında nikaha daxil olan şəxsin tərəf müqabilinin də cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi ilə bağlı dəyişikliklərin aparılması tövsiyyə olunur.

Erkən nikahla bağlı gələcək tədqiqatların təkmilləşdirilməsi mövcud tədqiqatın çatışmazlıqlarının aradan qaldırılması ilə sıx bağlıdır. Bu təkliflər aşağıdakılardır:

Mövcud tədqiqatda nümunə sayı çox olsa da Azərbaycanın bütün rayonlarını əhatə etməmişdir. Bu baxımdan gələcəkdə bu tipli tədqiqatın daha böyük həcmidə bütün rayonları əhatə edəcək formada həyata keçirilməsi tövsiyyə olunur. Burada rayonların spesifikasiyi də tədqiqata xüsusi töhvə verə bilər. Ankətdə əks olunan bəzi mülahizələr və verilənləri obyektiv şəkildə ölçülə bilən statistik göstəricilərin qarşılılıqlı təhlili ilə əldə etmək mümkündür. Bu baxımdan bu mövzuların ankət sorğuya salınmasına ehtiyac yoxdur. Xüsusi ilə boşananların sayı ilə bağlı Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları ilə müqayisəli təhlili bunu göstərdi ki, erkən nikahın fəsadları ilə bağlı bəzi mülahizələr öz təsdiqini obyektiv göstəricilərdə tapa bilmir. Bu baxımdan ankətdə əks olunan digər məsələlərlə bağlı obyektiv statistik verilənlər bazasının əldə edilməsi yolları axtarılmalıdır.

Gələcək illərdə erkən nikahın inzibati ərazi bölgüsü üzrə risk xərtiəsi formalasdırılması tövsiyyə olunur. Risk xərtiəində erkən nikahı nisbətən yüksək olan inzibati ərazilər maarifləndirmə fəaliyyətlərində prioritət regionlar hesab edilməlidir. Risk xərtiəində göstərici kimi inzibati ərazidə hər 10000 nəfərə düşən diri doğulan uşaqların anaları arasında 18 yaşa qədər olan anaların sayı əsas götürülməsi tövsiyyə olunur.

Erkən nikahla bağlı maarifləndirmə işinin kəmiyyətini ölçən monitoring və qiymətləndirmə metodologiyaları hazırlanmalı, effektivliyin ölçülməsi məqsədilə maarifləndirmə işlərinin miqyası ilə risk xərtiəindəki göstəricilərin dəyişikliyi öyrənilməlidir. Bununla da maarifləndirmə işinin səmərəliliyinin artırılması nəzərdə tutulmalıdır. Təhsil Nazirliyinin regional idarələri ilə əməkdaşlıq ədərək qızların orta təhsildən yayınması ilə bağlı birgə mübarizə strategiyasının hazırlanması tövsiyyə olunur. Qızların təhsildən yayınmasına səbəb olan sosial səbəblər fərdi qaydada öyrənilməli və həlli mexanizmləri hazırlanmalıdır.

Erkən nikahla bağlı maarifləndirmə işlərini dəyərləndirən vahid reyestrin yaradılması tövsiyyə olunur.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin Əhali sahəsi üzrə məlumatları, 2022-ci il, <https://www.stat.gov.az/source/demoqraphy/>
2. Sosial Tədqiqatlar Mərkəzi, Erkən Nikahın səbəbləri və fəsadları, 28.10.2019, <https://stm.az/en/publications/meqaleler/erken-nikahlarn-sebebleri-ve-fesadlar>
3. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası
4. Nikaha daxil olmağa razılıq, minimal nikah yaşı və nikahların qeydə alınması haqqında Konvensiya
5. Uşaq Hüquqları Konvensiyası
6. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi
7. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi
8. "Gənclər arasında ailənin və nikahın əhəmiyyəti, onun qorunması və möhkəmləndirilməsi məqsədilə erkən nikahın və qohumlar arasında nikahın mənfi nəticələrinə dair maarifləndirmə Qaydası"nın təsdiq edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı, 23 İyun 2020
9. United Nations, Forced And Early Marriage: A Focus On Central And Eastern Europe And Former Soviet Union Countries With Selected Laws From Other Countries, https://www.un.org/womenwatch/daw/egm/vaw_legislation_2009/Expert%20Paper%20EGMGPL_HP%20_Cheryl%20Thomas%20revised_.pdf
10. PEW RESEARCH CENTER , Marriage Laws around the World, https://assets.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/12/2016/09/FT_Marriage_Age_Appendix_2016_09_08.pdf
11. Dövlət Statistika Komitəsi, Ananın yaşına görə diri doğulan uşaqların sayı, 2021
12. Dövlət Statistika Komitəsi, Bəy və Gəlinin yaş qruplarına görə nikahların sayı

Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi

Ünvan. AZ 1000, Bakı şəhəri, Ü.Hacıbəyli 80, Hökumət Evi IV Qapı

Tel: (+994 12)498 00 92

Faks: (+994 12)493 58 72

E-mail: office@scfwca.gov.az

 <https://twitter.com/AileQadinUsaq>

 <https://www.instagram.com/aileqadinusaq/>

 <https://www.facebook.com/AileQadinUsaqProblemleriUzreDovletKomitesi/>

 <https://www.youtube.com/channel/UCda2OFUuU6FOpxer0IcjvfQ>

Kağız formatı 60x90 1/8
Fiziki çap vərəqj 6. Tiraj 50. Sifariş 54.
“Unicopy” mətbəəsində çap
olunmuşdur.

